

Н. Полонська-Василенко

ІСТОРИЧНА НАУКА В УКРАЇНІ ЗА СОВЕТСЬКОЇ ДОБИ ТА ДОЛЯ ІСТОРИКІВ.

Історична наука в Україні до кінця 1920-их років

Революція 1917 року внесла велике пожвавлення в життя України, зокрема в галузі історичних наук. Це цілком природно. Вперше, після більше ніж двох віків підкорення України Російській імперії, можна було в повний голос, без обмеження, писати про Українську державу, український народ та його історію. Перший рік — 1917-й — дав мало в галузі історичних дослідів: ще тривала громадянська війна, боротьба за Українську державу. Від 1918-го року, з заснуванням Української Академії Наук, вперше дослідження історії України було поставлено на одне з перших місць. Історії України, історії української літератури, мистецтва, археології, права, — усьому тому, що об'єднувалося в слові „українознавство”, було присвячено головну увагу в праці Української Академії Наук, бо відповіді на питання українознавчого характеру головним чином чекало українське суспільство, і Академія Наук ставила за головну мету дати цю відповідь.

Катедру історії України в Академії Наук досягнув відомий історик, професор Д. І. Багалій. Професор М. С. Грушевський відмовився взяти участь в організації Академії Наук, хоч його запрошували на становище президента Академії.¹⁾ В статуті катедра історії України, українського народу була поставлена на перше місце, і біля неї мали бути додаткові катедри. 1919 року пощастило Академії Наук розпочати видання: спочатку вийшов 1-й том Записок історично-філологічного відділу ВУАН. Це було велике досягнення Академії, бо умови друку були дуже важкі: не було ні відповідного паперу (надруковано було книж-

ку на сірому, поганому папері), ні добрих друкарень; все це прийшло пізніше.

Недобре було в перший час з особовим складом істориків: Д. І. Багалій був зв'язаний з Харковом, де мав і посаду, і власний будинок (власне квартиру в ньому), і родину. Переїзд до Києва був складний, головним чином через важкі мешканеві умови. Тому перші роки в Академії Наук не було комісії, яка об'єднувала б істориків і провадила б організоване опрацювання історії України. В Академії працювали поодинокі співробітники „з окремим дорученням” під загальним керівництвом академіка Д. І. Багалія. То були: В. В. Міяковський (історія ХІХ ст., переважно історія декабристів та Кирило-Методіївського братства); М. М. Новицький (джерела до біографії Т. Г. Шевченка); В. О. Пархоменко (княжа доба); О. І. Покровський (грецькі джерела до історії території України).²⁾ Брак Комісії історії України почасти компенсувався працею істориків в інших комісіях, зокрема в Комісії для складання історично-географічного словника, під проводом директора її, О. С. Грушевського (директор установи в Академії Наук користався в межах свого відділу всіма правами дійсного члена). В цій Комісії працювали: М. М. Ткаченко, як секретар, 1 штатний і 17 нештатних.³⁾ Дехто з істориків працював в комісіях, що підготовляли словники: в Комісії живої української мови, під головуванням академіка А. Ю. Кримського, при Інституті наукової мови, в Комісії для складання історичного словника української мови, під головуванням директора Є. К. Тимченка, та в ін. Кілька істориків працювали в Комісії для вивчення історії західно-руського права, спочатку під проводом академіка Ф. В. Тарановського, а від 1920-го року — академіка М. П. Василенка. Там працювали: академік Д. І. Багалій, О. І. Левицький та співробітники: В. О. Романовський, М. Ф. Тищенко, С. М. Іваницький-Василенко, С. Г. Борисенко, Л. О. Окіншевич, О. В. Юрченко, В. Т. Гришко та інші. В Комісії вивчали джерела українського права: „Руську Правду”, договори, Литовський Статут, Магдебурзьке право. Поза стінами Академії Наук існувало чимало осередків, які об'єднували істориків України. Насамперед — Історична секція Українського Наукового Товариства, що її головою був О. С. Грушевський. В 1921 році цю секцію приєднано до Академії Наук, в зв'язку з ліквідацією Товариства.⁴⁾ Група істориків працювала в Археологічній комісії. В цю Комісію перетворилася Комісія для розбо-

ру давніх актів, що існувала від 1843 року. В 1922 році вона об'єдналася з Археографічною комісією при ВУАН. Головою її був спочатку І. М. Каманін, після його смерті — академік В. С. Іконніков, а після його смерті, в 1923 році, — академік М. П. Василенко.

Багато істориків об'єднувало Історичне товариство Несторалітописця, засноване при Університеті св. Володимира в 1873 році. Після 1917 року головою товариства був професор М. В. Довнар-Запольський, а після його виїзду з Києва в 1919 році — проф. М. П. Василенко. Коли в 1920 році університет зліквідовано, товариство перейшло до Академії Наук й існувало до 1929 року, тобто до часу ліквідації всіх наукових товариств. Число членів його вагалось й доходило до 200 осіб.⁵⁾

В 1920 році в Києві було засновано Науково-дослідчу катедру України, яка мала мету готувати молодих учених для професорської праці; раніше готували їх університети, які знищено в Україні в 1920 році. Головою катедри був академік М. П. Василенко, членами — проф. П. П. Смирнов, П. В. Клименко та молодий історик В. О. Романовський.⁶⁾ Крім того, чимало істориків працювало в архівах Києва, яких число збільшилося, — та в музеях.

Взагалі число істориків в Києві збільшувалося: до тих, що працювали до революції, приєднувалися українці з різних міст, що прагнули Києва в надії, що тут є кращі можливості працювати в галузі історії України. Так приїхали з Петрограду: О. І. Баранович, М. І. Корнилович, В. В. Міяковський; з Кам'янця Подільського, після закриття університету: Є. Д. Шашевський, П. В. Клименко; з Полтави — В. О. Пархоменко та ін. Київ став видатним осередком, де скупчилося багато істориків України.

Крім Києва, в Україні було чимало інших осередків скупчення істориків України. Перше місце серед них належало Харкову, з його старим університетом, Історико-філологічним товариством, з новозаснованою Науково-дослідчою катедрою історії України, яку пізніше перетворено в Інститут історії української культури. В центрі наукової праці стояв академік Д. І. Багалій, оточений своїми учнями. Значне місце належало також Одесі, з університетом, найстаршим в Україні Товариством „истории и древностей”, яке від 1842 року провадило дослідження півдня України. В інших містах — Чернігові, Катеринославі, Кам'янці Подільському, Полтаві — працювали губерніяльні вчені архів-

ні комісії, що об'єднували місцеві наукові сили, провадили опрацювання архівів, друкували свої праці. Після 1917 року ці комісії змінили свої назви, але продовжували свою працю. В деяких містах, як Кам'янець Подільський, Житомир, існували, крім того, церковно-археологічні комісії.

Таке, в загальних рисах, було становище України, коли в березні 1924 року до Києва приїхав професор Михайло Грушевський. Він прибув після довготривалих переговорів з урядом, розпочатих з ініціативи останнього. За згодою уряду, Грушевський був обраний Українською Академією Наук дійсним членом на створену для нього катедру історії України. Обидва академіки поділили між собою історію України: Д. І. Багалій мав давню історію, М. С. Грушевський — новітню.⁷⁾

На практиці цей розподіл не був здійснений. При кафедрі М. С. Грушевського було засновано такі комісії:

1. Культурно-історичну, яка видавала „Первісне Громадянство”, під редакцією його доньки Катерини Грушевської.

2. Комісію української писемности. Вона підготувала до друку 6 томів „Українських дум” за редакцією К. М. Грушевської. Надруковано два томи, але другий знищено.

3-6. Комісії порайонового дослідження історії України: Комісія Правобережжя та Києва, під керівництвом В. І. Щербини, видавала „Київські збірники археології, історії, побуту і мистецтва”; Комісія Лівобережної України працювала під керівництвом О. Ю. Гермайзе; вона видала збірник: „Чернігів і Північне Лівобережжя”; Комісія Полудневої України, під керівництвом М. М. Ткаченка, підготувала збірник „Полуднева Україна”, який знищено в 1931 році; Комісія Західної України, під керівництвом Ф. Я. Савченка, видала I том „Матеріалів для культурної і громадської історії Західної України”. На черзі стояла підготовка збірника „Галичина, Буковина, Закарпаття”, за редакцією проф. І. П. Крип'якевича.⁸⁾

7-ма Комісія — новішої історії України, під керівництвом К. О. Копержинського, видавала збірники „За сто літ”, де поміщено спогади, статті за останнє сторіччя. Видано 6 томів.

8-ма Комісія — старої України — під керівництвом О. М. Андріяшева, була заснована пізніше, в 1928 році; завдання її були дуже широкі — від палеоліту до XV ст. Того ж року було засновано

9-ту Комісію для дослідження української історіографії. Вона

зосередила увагу на діяльності П. Куліша, М. Максимовича, В. Антоновича, М. Костомарова, О. Лазаревського.⁹⁾

Крім керівництва цими Комісіями, М. С. Грушевський перейняв від О. С. Грушевського головування в Історичній секції, яку приєднано до Академії Наук в 1921 році. Цій клітині своєї діяльності М. С. Грушевський надавав великого значення: він сам писав в 1925 році, що вона була „зв'язком між історичними установами ВУАН та любителями історичного знання”. Вона займала середнє місце між академічною комісією та науковим товариством, бо влаштовувала прилюдні засідання з доповідями на різні теми та урочисті ювілейні свята, академії. Історична секція зв'язувала історичні установи ВУАН з колишнім Українським Науковим Товариством, створюючи тяглість між ними. Назовні цю тяглість підкреслювала нумерація видань Історичної секції ВУАН — продовження нумерації видань Наукового Товариства. Вона розгорнула велику видавничу діяльність: видавала часопис „Україна”, багато збірників, включаючи три томи „Ювілейного збірника на пошану М. С. Грушевського” 1928-1929 рр.

В Історичній секції були плани поширити її діяльність: передбачалося організувати серію комісій для вивчення сусідніх народів: білоруського, польського, словацького, мадярського, турецько-татарських, але встигли організувати лише одну комісію молдавсько-українську.¹⁰⁾

Крім цих установ, створених М. С. Грушевським, до них приєдналися інші. 1924 року він очолив Археографічну комісію, що розгорнула широку видавничу діяльність: видала три томи „Українського архіву”, „Археографічний збірник”, „Генеральне слідство про маєтність Стародубовського полку”, „Опис Новгород-Сіверського намісництва”. Крім того, в 1929 році розпочато заходи для видання „Архіву коша запорозьких козаків” з ініціативи академіка М. Є. Слабченка. Процес СВУ та переслідування гуманітарних установ ВУАН покладали цьому край.¹¹⁾

Завдяки особі М. С. Грушевського, тісно зв'язана була з працею Академії Наук і діяльність Науково-дослідчої катедри історії України, що її головою був він з 1924 року. Ця катедра мала аспірантів, що по закінченні стажу переходили в наукові співробітники Академії.¹²⁾

Всі ці установи стали відомі під загальною назвою „Історичні установи”. Вони творили в Академії Наук окрему організа-

цію; її відрубність збільшувалася окремим помешканням та окремим бюджетом. Ця окремішність дала підставу В. В. Дорошенкові схарактеризувати взаємини між Історичними установами та цілою Академією, як становище „держави в державі”.¹³⁾ Дійсно, Історичні установи були майже незалежні від президії Академії, і в них усе керівництво належало М. С. Грушевському.

З властивим йому талантом М. С. Грушевський об'єднав в Історичних установах велике число співробітників. Лише одиниці серед істориків України не були зв'язані з Історичними установами ВУАН.

В Історичних установах працювало постійно більше ніж 100 осіб: одні — як штатні співробітники, що діставали щомісячну платню, інші — більша частина — як нештатні. Приблизно в комісії бувало 2—3 штатних та 10—20 нештатних. Нештатні не діставали платні, а іноді мали гонорар за надруковані праці та якунебудь платню за виконану працю. Значна частина нештатних співробітників не одержувала нічого. Прилюдні засідання Історичної секції стягали широкі кола української інтелігенції до праці в Історичних установах; в „Україні”, в збірниках „За сто літ” надруковано багато статей та спогадів цілком сторонніх для Академії осіб. Треба додати: більша частина видань М. С. Грушевського друкувалася „Держвидав'ом” (Державним видавництвом) і оплачувалася гонораром, в той час, як академічні видання не оплачувалися (Академія стала платити гонорар щойно від 1928 року).

Крім місцевих дослідників, М. С. Грушевський притягнув до Історичних установ істориків з цілої України. Негайно після повороту до Києва М. С. Грушевський шляхом листування, й розсилки анкет встановив зв'язки з осередками України. Він особисто, його донька Катерина, дехто із співробітників — відвідали Чернігів, Полтаву, Харків, Одесу, Вінницю, Переяслав, Катеринослав, Кременчук, Житомир, Ніжин. Серед співробітників були не лише історики, але й археологи, мистецтвознавці, історики літератури тощо. В багатьох містах засновано філії ВУАН. Крім того, М. С. Грушевський притягнув до праці в ВУАН ряд дослідників Галичини: одні вступили як дійсні члени ВУАН — К. О. Студинський, М. О. Возняк, В. Г. Щурат, Ф. М. Колесса; інші — як наукові співробітники: В. Герасимчук, І. Крип'якевич, М. Кордуба, І. Свенціцький та інші.¹⁴⁾

Протягом короткого часу М. С. Грушевський створив мережу

дослідження України, а осередком стали Історичні установи. Треба визнати, що ні до М. С. Грушевського, ні після нього жадна установа Академії Наук не мала такої популярності, такого поширення, як установи Грушевського. Він створив міцний колектив, що тримався завдяки організаторським здібностям Грушевського та його особистому впливові. В установах Грушевського панувала дисципліна, якої не було в інших частинах Академії, і особистість М. С. Грушевського, його видатний талантистика панували над усією цією масою людей.¹⁵⁾ Його воля, його думки були незаперечні, і таким чином по всій Соборній Україні ширився і зростав його вплив.

Ширилися історичні концепції М. С. Грушевського про „безкласовість українського народу“, про „дві схеми історії — України та Москви“, які знайшли визнання навіть серед російських учених. Основа цієї схеми: визнання незалежності історичного процесу двох народів — великоросійського та українського, визнання права українського народу на незалежне існування, визнання його мови, культури, мистецтва і т. д. М. С. Грушевський дуже багато писав сам: майже в усіх виданнях Історичних установ були його статті. Крім того, він продовжував працю над капітальними творами — „Історією України-Руси“ та „Історією української літератури“, не схилиючись перед сучасними обов'язковими теоріями марксизму-ленінізму.¹⁶⁾

Але становище М. С. Грушевського не могло бути міцним в Советському Союзі. Переїзд його в свій час потрібний був для уряду, як рекляма перед усім світом, який тоді ще не визнавав советського уряду. Тому обставлено було Історичні установи Грушевського з таким незвичайним комфортом і щедрістю, які різко виділяли його на тлі мізерного існування основної Академії Наук як щодо помешкання, так і щодо штатів та сум на наукові відрядження тощо. Звичайно, не можна ігнорувати й того факту, що советський уряд мав постійну тенденцію сіяти ворожечу, „вбивати клина“, і цієї мети щодо ВУАН большевики досягали цілком, створюючи для Історичних установ виняткові умови праці.

Суворим попередженням для М. С. Грушевського повинен був бути перший штучно влаштований політичний процес організації „Центра дій“. Цей процес вперше торкнувся Академії Наук; до того часу бували лише епізодичні арешти окремих осіб. Так був ув'язнений академік О. О. Малиновський і М. В. Птуха.

В 1923 році заарештовано кілька десятків людей, переважно з академічного оточення; серед них були: академік М. В. Василенко, професор П. П. Смирнов, директор Архіву давніх актів В. О. Романовський, секретар Історичного товариства Нестора-літописця В. М. Базилевич, співробітник Академії Наук Б. О. Язловський і два аспіранти — Леонід Венгеров і О. В. Яковлев; решта були правники, історики літератури тощо. Всіх обвинувачували в приналежності до організації „Центр дій”, яка мала зв’язки з еміграцією в Парижі „з метою поновлення буржуазно-капіталістичного ладу”. Значну частину арештованих звільнили до початку процесу „за браком доказів”. Серед них були: В. Романовський та В. Базилевич. Незабаром після приїзду М. Грушевського відбувся бучний прилюдний процес, що за його вироком академік Василенко та проф. Смирнов були засуджені на 10 років ув’язнення, а О. Яковлев присуджений до страти (цей вирок було замінено теж 10 роками ув’язнення). Академік М. П. Василенко був уже літня людина; в час процесу йому було 58 років. Він скінчив два факультети — історично-філологічний і юридичний. Це давало йому можливість працювати в галузі історії України та історії права. За царських часів йому не вдалося здобути професури, не зважаючи на формальні права та солідні наукові праці; на перешкоді стояв український „сепаратизм”, внаслідок чого його не допущено до читання лекцій. Лише після революції 1917 року він дістав катедру в Київському університеті, став викладати в інших вищих школах, був куратором шкільної округи, міністром народної освіти за гетьманського уряду. Він сприяв також заснуванню інших українських університетів та Української Академії Наук. У 1920 році М. П. Василенко був обраний академіком, головою Соціально-економічного відділу. Вся Академія в повному складі академіків кілька разів зверталася до уряду з проханням звільнити М. П. Василенка. М. С. Грушевський, що тоді був на вершці добрих відносин з урядом, із свого боку особисто клопотав про його звільнення. Наприкінці 1924 року М. П. Василенка звільнено, а незабаром амнестовано.

Гірша була доля П. П. Смирнова. Він дістав лише зменшення терміну на 5 років. Кримінальний кодекс забезпечував тим, хто працює у в’язниці, зарахування днів роботи: це давало значне скорочення терміну ув’язнення. Так обіцяно засудженим, що були в організації „Центр дій”. І дійсно, через три роки було

звільнено чотири особи, серед них і Смирнова. Через три дні з наказу наркома юстиції М. Скрипника їх усіх знову заарештовано і вони мусіли пробути в ув'язненні повністю 5 років. По закінченні терміну Смирнов переїхав до Ташкенту, а потім — до смерти працював у Москві. До Києва він не міг повернутися,¹⁷⁾ а міг тільки надрукувати в Українській Академії Наук монографію: „Волжський шлях”.

Ювілей 60-ліття життя та 40-ліття наукової праці М. С. Грушевського багато дечого виявив для широких кіл громадянства. Ювілей святковано в жовтні 1926 року в великій актовій залі Київського університету. Зала була переповнена. Були присутні: вся урядова верхівка, представники партії, делегати всіх наукових установ України, Білорусі та ССРСР. Наукові установи Західної Європи, Америки, Австралії, Азії надіслали свої привітання; за міжнародніх умов приїзд делегатів був неможливий. Такого пишного свята української науки ще не бачили в Україні. Представники уряду та партії в своїх промовах підкреслювали пошану до науки, блискучі умови, в яких нібито перебуває вона в УСССР, і не один раз запитували, на якій позиції стоїть ювіляр, тобто на якому боці барикади, що розділяє буржуазний, капіталістичний світ від соціалістичного. Уряд та партія чекали від нього запевнення у відданості соціалізму. Відповідь М. С. Грушевського вразила всіх. Він закінчив свою промову, присвячену розвитку української науки, словами, що діяльність його свідчить, що за всяких умов людина може науково працювати, якщо прагне того. Цією заявою М. С. Грушевський поклав кінець своєму упривілейованому становищу в УРСР. Ставлення до нього з боку партії різко змінилося. Це було видно вже ввечері того ж дня: на пишній бенкет у готелі Контіненталь не прийшов ніхто з уряду та партії.¹⁸⁾

Останнім великим успіхом М. С. Грушевського було обрання його на дійсного члена Академії Наук ССРСР в 1929 році.

Совєтизація науки

Кінець 20-их років позначається розгорнутим наступом советського комунізму на національну культуру, боротьбою з буржуазними й націоналістичними ворогами. Зокрема в тяжке становище потрапляють історики, що своїм фахом приречені вивчати минуле, яке комуністи проголосили ворожим. В середній

1920-их років, з метою обмежити розвиток української науки. со-
ветська влада творить мережу марксистських інституцій: Інсти-
тут марксизму-ленінізму в Харкові, який пізніше, в 1930-их ро-
ках, був переведений до Києва під назвою ВУАМЛІН (Всеукра-
їнська асоціація марксо-ленінських інститутів), Товариство істо-
риків-марксистів тощо. Перші удари цього наступу впали на
Українську Академію Наук. Завданням уряду було зламати іде-
ологічний опір, який робила вона, і комунізувати її.

Рішучий злам у ставленні влади до Академії почався падін-
ням наркома О. Шумського та призначенням на його місце М.
О. Скрипника, колишнього наркомюста. В 1928 році він відвідав
Академію Наук. Жадного знаку уваги не виявив він до головної
наукової установи України. Він наказав усунути академіків
— Ф. І. Міщенко та К. М. Харламповича на цій підставі, що обид-
ва вони були професорами духовних академій. Це була тяжка
втрата для Академії, зокрема щодо К. М. Харламповича, видат-
ного історика української церкви, освіти й культури, автора ка-
пітальної монографії про український вплив на російське цер-
ковне життя. Він був професором Казанської духовної академії,
але радо покинув Казань, коли його обрано дійсним членом
ВУАН. Почалося гірке життя самотнього старого вченого. Спо-
чатку він влаштувався в Ніжині, де йому давав маленькі підро-
бітки професор Ніжинського історично-філологічного інститу-
ту, історик К. Т. Штепа. З переїздом К. Т. Штепи до Києва пере-
їхав і Харлампович. Його влаштували в одному з академічних
будинків, і різні установи Академії підтримували його різними
замовленнями. 1932 року він помер.¹⁹⁾

Від 1927 року становище Української Академії Наук зміни-
лося. Почалася „реформа” Академії Наук, яка мала за остаточ-
ну мету советизувати її, за ближчу — позбавити академіків їх
керівного становища в Академії. На перевиборах президії в 1928
році усунуто попередній склад її й замінено особами більш по-
кірними партії. Спільне Зібрання, що до його складу входили всі
академіки і що було вищою інстанцією в Академії Наук, заміни-
ла в 1928 році Рада, що до неї входили наукові співробітники.
Рада збиралася 4 рази на рік. Ясно, що вона не могла замінити
Спільного Зібрання, яке засідало двічі на місяць, або, в разі по-
треби, частіше. На виборах нових академіків, перепроваджених
„демократичним” шляхом, з участю профсоюзів, місцевкомів, се-
лян (колгоспників), робітників, вперше до складу академіків бу-

ли прийняті партійні діячі, комуністи, що взяли в свої руки провід Академії.²⁰⁾

Першими відчули зміну Історичні установи. На листопадовій сесії Ради ВУАН ухвалено ліквідувати Комісії — Лівобережної України та новішої історії України. Замість першої утворено Комісію Лівобережної та Слобідської України під проводом академіка Д. І. Вагалія. Комісія новішої історії України мала злитися з Комісією історії революції під проводом академіка М. І. Яворського. Комісія Полудневої України перейшла під провід академіка М. Є. Слабченка. Комісія старої України була визнана зайвою, бо стара історія належала до Комісії февдалізму під проводом М. Є. Слабченка.

М. С. Грушевський бачив, що зруйновано його Історичні установи й енергійно боронив свої комісії. Він нічого не досяг, натомість йому запропоновано було заснувати нову Комісію — дослідження історії Поділля, а від Комісії Правобережжя відділити окрему Комісію історії Києва. Ліквідовано Історичну секцію: її потрактовано як наукове товариство, а такі ж товариства були ліквідовані. Археографічну комісію відокремлено від катедри М. С. Грушевського. Так було ліквідовано Історичні установи, а разом з тим — і „державу в державі” Академії Наук.²¹⁾ М. С. Грушевський втратив упривілейоване становище, яке він мав в ВУАН раніше.

Той же процес советизації проходила в ті ж роки Всесоюзна Академія Наук²²⁾ і Білоруська Академія Наук. В Білоруській Академії процес комунізації проходив ще з більшою гостротою: в зв'язку з ним був замах на самогубство академіка Янка Купали, самогубство президента академіка В. М. Ігнатовського та професора П. Бузука.²³⁾

Процес СВУ завдав страшного удару Академії Наук. Заарештовано і засуджено двох академіків — С. О. Єфремова, М. Є. Слабченка та кілька сот наукових співробітників; вони здебільшого не проходили через залю суду (з істориків на процесі фігурували тільки академік М. Є. Слабченко та проф. О. Ю. Гермайзе), а зникали на підставі вироків позаочних судів.²⁴⁾

Аранжери процесу СВУ вживали всіх заходів, щоб притягти до нього М. С. Грушевського. В журналі „Україна” (Париж) надруковано про те, як партійці-активісти, робітники арсеналу, прийшли до Грушевського під час процесу з стенографом, щоб викликати його на інтерв'ю й спіймати на якомусь вислові, але

зазнали невдачі.²⁵) Грушевського рятувала ізольованість від громадських справ, якої тримався він після повороту на Україну, а може й широко відомі в Києві недружні відносини з С. О. Єфремовим, та почасти й з М. Є. Слабченком. Все це робило для М. С. Грушевського свого роду „алібі” й виключало можливість спільної політичної акції. Взагалі в процесі СВУ потерпіла переважно група співробітників С. О. Єфремова, а не Грушевського. Їх покищо не чіпали.

Процес СВУ вирвав з життя одного з найбільших істориків України, академіка Михайла Єлисеєвича Слабченка. Це була людина виключної енергії та відданості науці. Син каменяра, і сам за молодих років каменяр в Одесі, своєю наполегливістю праці та здібністю він пробив собі шлях. Він закінчив історично-філологічний факультет Новоросійського університету і курс Воєнно-юридичної академії в Петербурзі. Так був він історик і правник. М. Є. Слабченко здобув катедру історії України в Одеському Інституті Народної Освіти й так займав видатне становище в 1920-их роках в Одесі. Він мав багато учнів в Інституті та в Науково-дослідчій кафедрі, бо поле його наукових інтересів було широке. Почавши з історично-юридичних розвідок („Малоросійський полк”), він переходить до економічної історії, пишучи про „Організацію хазяйства України від Хмельниччини до мирової війни”, „Хазяйство Гетьманщини”, „Матеріяли до економічної історії України ХІХ ст.” Останніми часами він захоплювався історією Запоріжжя; наслідком того були дві розвідки: „Соціально-правова організація Запорозької Січі” та „Паланкова організація запорозьких вольностей”.²⁶) Остання його праця „Феудалізм на Україні”, надрукована в „Працях комісії для вивчення історії західно-руського та українського права”, не побачила світу: після процесу СВУ її було вилучено з готового до виходу тому „Праць”. Слабченко завжди вносив до своїх праць захоплення, свіжу думку, шукання нових шляхів. Він був ініціатором двох фундаментальних видань: в Археографічній комісії — „Архіву коша запорозьких козаків”, а в Комісії для вивчення історії західно-руського та українського права — „Корпусу пам’яток українського права”, починаючи з „Руської Правди”. Цей корпус розпочато, але ліквідація Комісії поклала йому край. З цього стислого переліку праць М. Є. Слабченка видно, якого важкого удару історичній науці завдав вирок суду — заслання М. Є. Слабченка на 8 років. Після перебування

в Ярославському ізоляторі,²⁷) його переведено на Мурманськ. Дальша доля його не відома.

За деякий час до його арешту заарештовано його сина, Тараса, молодого історика, очевидно, з метою дістати компромітуючі матеріяли про батька. Незабаром, після арешту батька, його звільнили.

Серед обвинувачених в участі СВУ помітне місце належить професорові Осипові Юр'вичу Гермайзе. Він походив з жидівського роду з Києва, але був цілком пройнятий українською ідеологією. Революція 1917 року застала його молодого людиною (він народився в 1892 році) і членом УСДРП, захопленою марксистською ідеологією. Видатний мітинговий оратор, він здобув собі ім'я видатного марксиста. Він став професором ІНО (Інституту Народної Освіти) в Києві й користався там великою популярністю серед слухачів, захоплюючи їх палкістю й красою викладів. В середині 1920-их років Гермайзе був одним з найпопулярніших професорів Києва. Цьому сприяла велика його ерудиція, зокрема в історії революційних ідей, культурність, сердечність у стосунках з людьми і хист до провадження дискусій, так би мовити, приватного характеру. Наукові інтереси Гермайзе були досить широкі: від „Нарисів з історії революційного руху на Україні” до „Коліївщини” й взаємовідносин України та Дону в XVII ст.²⁸)

З поверненням М. С. Грушевського О. Ю. Гермайзе стає до співпраці в Академії Наук і завойовує серед співробітників одне з перших місць в Історичних установах. Він був керівником Археографічної комісії, керівником Комісії Лівобережної України, секретарем Історичної секції, членом комісій: Полудневої України, Української історіографії, Новішої історії України, Науково-дослідчої катедри історії України.²⁹) В усіх цих установах він грав провідну роль. Притягнення його до процесу й засудження на 6 років заслання³⁰) зробили велику шкоду в праці Історичних установ; правда, деякі з цих установ вже були ліквідовані перед процесом СВУ, але ще залишалася ідея Історичних установ, об'єднаних М. С. Грушевським.

Крім цих істориків, до процесу притягнуто історика права, Валентина Дмитровича Отамановського. Це була висококультурна особа, гарячий український патріот. Останні роки свого життя провів у Вінниці, де заснував філію ВБУ (Всенародної Бібліотеки України). При ній було засновано Кабінет вивчення

Поділля, який видавав „Матеріяли з краєзнавства Поділля, історії друку та бібліографії Поділля”. 1928 року вийшов вже 20-й випуск. В. Д. Отамановський був активним членом Комісії для вивчення історії західно-руського та українського права, де працював над історією магдебурзького права в Україні. Його засуджено на ув'язнення; частину кари він відбував у Ярославському ізоляторі. Дальша доля його не відома.³¹⁾

Серед великого числа співробітників ВУАН, які не фігурували на прилюдному процесі, назву декількох. Заарештований та засланий був Володимир Варлаамович Міяковський. Він був одним із головних співробітників Комісії для вивчення громадських течій, під керівництвом С. О. Єфремова. Він мав дуже широке коло інтересів і як історик літератури за фахом, працював в галузі історії декабристів та Кирило-Методіївського товариства. Цю працю він сполучав з посадою директора Історичного архіву. Всю цю ретельну, самовіддану працю довелося йому припинити на 5 років заслання.

Володимир Олександрович Пархоменко, професор Педагогічного інституту в Катеринославі, науковий співробітник Історичного архіву, науковий співробітник Комісії Старої України, Історичних установ, був одним із видатних знавців старої історії України. В численних своїх розвідках він цікаво ставив питання з давньої історії України: з його іменем зв'язано ряд важливіших питань — про Тьмуторокань, Приозівську Русь, про перші часи християнства та центри його, про слов'янські племена, початки державности тощо. Відбувши 5 років заслання, в'н повернувся і працював в Академії Наук СРСР. Тематика його змінилася; в ній вже нема українських питань. Повернутися на Україну він уже не міг. Україна втратила одного з кращих дослідників.³²⁾

Микола Захарович Левченко був учнем та особистим секретарем академіка А. Ю. Кримського, коли ще був студентом Археологічного інституту. По закінченні його став співробітником Академії Наук, працюючи в різних комісіях. Під керівництвом А. Ю. Кримського він став сходознавцем, працював в Кабінеті арабо-іранської філології, в Комісіях: Етнографічній та Соціально-економічній історії України, а найбільше зробив в галузі етнографії. Останні роки перед арештом він був директором видавництва ВУАН. Така різноманітна та активна його діяльність припинилася в 1929 році. Намагаючись притягти А. Ю. Крим-

ського до процесу СВУ, НКВД заарештувало Левченка, як близьку до нього особу. Коли допити його нічого не дали, йому показали нібито власноручне зізнання Кримського: почерк був так добре підроблений, що навіть Левченко завагався, але коли він вчитався в документ, то переконався, що має фальсифікат: там було вжито виразів, що проти них Кримський завжди виступав. За це з'ясування заплатив Левченко десятьма роками заслання на Ведмежу Гору. Він надмірно працював, щоб здобути зменшення терміну, але коли дістав звільнення, його примусили ще залишитися. „Найстрашніше, — оповідав він, — коли примушений „добровільно” залишитися..” Внаслідок перетому та страшного розчарування він захворів психічно, і його, як безнадійно хворого, звільнили. Він приїхав до Києва восени 1934 року й незабаром повісився.³³⁾

Процес СВУ в Україні не був ізольованим явищем. З весни 1930 року, і ще більше з літа, в Білорусі почалися арешти академіків і співробітників Білоруської Академії Наук, а за ними — письменників, педагогів, студентів; разом арештовано близько 300 осіб. Їх обвинувачували у створенні контрреволюційної організації „Союзу Визволення Білорусі”, з метою відірвати Білорусь від СРСР. В. Ластовського, В. Пічету, Я. Лесика, О. Некрашевича, Г. Гарецького, О. Дубаха — було позбавлено звання дійсних членів Академії, а декого заслано. Президент Академії, комуніст В. М. Ігнатівський покінчив самогубством в лютому 1931 року. Академік Янко Купала зробив невдалий замах на самогубство.³⁴⁾

Процес СВУ не закінчив переслідування істориків, а навпаки: від літа 1930 року розпочато кампанію „чисток”. В Академії Наук ці чистки провадив комуніст Новоловський з допомогою двох робітників арсеналу. Крім того, до складу комісії для чистки входили представники місцевому Академії. Чистки починалися попередніми допитами всіх співробітників. Перевіривши їх свідчення з матеріалами, які вже перед тим мала комісія (а відомості ці були надзвичайно докладні й торкалися різних моментів біографій), вирішувалося питання — чи задовольнитися зібраним матеріалом, чи передати особу на прилюдний допит. З усього числа співробітників ВУАН було вибрано 120-150 чоловіків, яких „показали широкій громадськості” — робітникам. Були 4 прилюдні сеанси: перший — на Печерську, в садибі зруйнованого Воєнного Собору, або Великого Миколая. Там

був улаштований літній клуб для робітників арсеналу. Другий сеанс був у саду залізничних майстерень, третій та четвертий — біля будинку, де були Педагогічний музей та Центральна Рада, на Великій Володимирській вулиці. В усіх випадках чистка співробітників ВУАН була центральною, головною точкою розваг: спочатку грала оркестра, закликаючи людей, потім відбувалася на відкритій естраді для оркестри „чистка”, а по закінченні її, щоб присутні не розходилися до закінчення чистки — безплатне кіно. Дійсно, на двох перших сеансах публіки було дуже багато; навпаки, сеанси в центрі міста, на Володимирській вулиці, в цьому відношенні не вдалися, бо було досить більше цікавих для розваг „вулиці”.

Тяжко передати враження від чисток: перед тисячним натовпом цілком сторонніх людей, здебільшого вороже наставлених, на естраді стоїть жертва, яка мусить відповідати на всі казуїстичні запитання, витримувати глум, наклепи, паскудження того, що їй дороге. Вийти не може вона; хоч би що було, вона мусить витримати, з однією думкою — зберегти рівновагу, не сказати чогось такого, що могло б зруйнувати життя її та життя близьких.

Допит провадили без пляну, але, здається, історики потрапили переважно на другий сеанс, до залізничного клубу. Там, пригадую, був допит Євфимовського та Кравцова, — двох співробітників Історичних установ, які мали постійне відрядження до Москви. Зважаючи на труднощі знайти притулок у Москві й на постійну потребу в розшуках у московських архівах, Історичні установи придбали квартиру з двох кімнат на Погодинському завулку і мешкали там постійно за чергою. В 1929 році там жили два співробітники, виконуючи певні завдання: за вказівками М. С. Грушевського, вони розшукували та переписували матеріали для чергового тому його „Історії України-Руси”. Ці доручення, цілком звичайні, зрозумілі, викликали здивування комісії: в науковому дорученні комісія знайшла доказ експлуатації академіком „пролетаріїв” і довго в’їдливо глумилася над академіком М. С. Грушевським та переконувала молодих людей, що здобуті ними (за вказівками Грушевського) архівні матеріали — є повною власністю їх. Залишалося, звичайно, нез’ясованим: при чому тут і академічна квартира й оплата праці?

Із жертв цього сеансу в залізничних майстернях згадую характерну постать Сергія Олексійовича Буди. Він був, так би мо-

вити, другорядним співробітником; він мало працював як самостійний дослідник, але був дуже ретельним помічником в різних бібліотечних та архівних розшуках; був акуратний, відданий науці. С. Буда працював в Комісії історії громадських рухів С. О. Єфремова та в Комісії біографічного словника під керівництвом М. М. Могилянського. Академія Наук була для нього правдивим, єдиним життям та метою життя. Допит його, старої людини (йому було близько 60 років), був суцільним глуфом над усім його життям, його симпатіями, його працею. Наслідком „чистки” його звільнено з Академії, і після довгих років безробіття, він влаштувався як перекладач з французької та російської мов в „Держзвідаві” з умовою друкувати переклади без його підпису.³⁵)

Пригадую „чистку” вченого секретаря Археографічної комісії, члена Комісії української історіографії, Катерини Олександрівни Лазаревської. Це була вже немолода жінка, років за 50, донька відомого історика України О. М. Лазаревського. Вона пройшла під керівництвом батька добру школу розбору українських документів й була видатним фахівцем у складній справі української палеографії XVII-XVIII ст. Вона була не тільки палеограф, але й дослідник української історії й займала поважне місце серед істориків України. Тяжко уявити собі той глуф, який виявила комісія для „чистки” у відношенні до цієї всіма шанованої жінки. На питання, якого вона походження і хто її батько, вона відповіла: історик, дослідник... Її брутально обірвали: нам, мовляв, не цікаво, що він писав, не цікаво, що робить вона сама; „нам треба знати, як він визискував своїх кріпаків, які мав прибутки з маєтку” і т. д. Лазаревські дійсно мали невеликий хутір біля Конотопу. Її саму виставила комісія як представницю рабовласницької родини... (народилася вона років через 20 після скасування кріпацтва).³⁶)

Проходили перед комісією й інші члени Історичних установ.

Але голозні страждання чекали на М. С. Грушевського та його співробітників. На початку лютого 1931 року Грушевського вислано з Києва в Москву з дружиною та донькою. Вони оселилися там в помешканні на Погодинському завулку, де раніше мешкали співробітники Історичних установ. За кілька днів НКВД возило його на допит в Харків, де пробув він близько тижня. Що саме було в Харкові, знала тільки його родина.

Зазнавши невдачі з притягненням М. С. Грушевського до

процесу СВУ, уряд намагався створити інший політичний процес „Українського центру” з М. С. Грушевським на чолі, але детальних відомостей про це не маю.

Після повернення з Харкова до Москви Грушевський залишався на свободі, але повинен був з'являтися до НКВД „отмечаться”. Він зберігав права академіка двох академій, діставав платню, працював в архівах, приймав візити знайомих; для лікування їздив до Кисловодська, але до Києва вже не повернувся: тільки в труні тіло його привезено з Кисловодська в 1934 році й урочисто поховано на Байковому цвинтарі.³⁷⁾

Заслання до Москви не забезпечувало Грушевського від дошкульних статей у часописах, які ставили за мету дискредитацію Грушевського та його школи. Характерна в цьому відношенні стаття аспіранта Науково-дослідчої катедри, комсомольця П. О. Кіяниці. Він писав, що М. С. Грушевський був „організатор внутрішньої еміграції”, зв'язаної з Паризьким центром, з групою кадетських істориків з Милюковим на чолі. З другого боку, Кіяниця закидав Грушевському солідарність з „велемудрим академіком СВУ С. О. Єфремовим”, з О. Ю. Гермайзе, з „національно-буржуазною теорійкою М. І. Яворського” і навіть з емігрантом Д. І. Донцовим,³⁸⁾ словом, в один час з усіма, з ким провадили ідеологічну війну Совети.

Такого ж роду статті друкувалися в усіх газетах та журналах України. На засіданнях ВУАН та інших наукових та професійних доповідачі змагалися в очорнюванні Грушевського. Всі праці його були вилучені з бібліотеки, не зважаючи на те, що Всесоюзна Академія друкувала їх.

Вже після висилки М. С. Грушевського з Києва відбувся „диспут”, присвячений його діяльності. Він тривав три вечори в найбільших залах Києва: два — в залі Педагогічного музею і один — в оперному театрі. Протягом трьох вечорів партійні й позапартійні, вчені і невчені доводили присутнім, що М. С. Грушевський, цей велетень світової науки, нічого не варт, що твори його не наукові, що він не розуміє історичного значення подій, про які писав; що погляди його відсталі, що праці його шкідливі, не стоять на висоті сучасних вимог і т. п. „Критика” не обмежувалася одним М. С. Грушевським: її поширено на його співробітників. Дехто з них намагався виправдати себе, перекладаючи відповідальність на керівництво, але це не рятувало нікого.

Після того тихо, без судових процесів стали зникати співробітники Історичних установ; доля більшості з них залишалася невідомою, куди саме, до якого концтабору висилали їх.

Звичайно, переслідування Історичних установ М. С. Грушевського не було ізольованим явищем. Воно входило в систему, яку виробили советські окупанти. Ідею „інтернаціоналізму” 20-их років змінила ідея примату „великого російського народу”, що тягло за собою боротьбу з націоналізмом у всіх його виявах. Процес СВУ розв’язував руки советам у відношенні до української науки: чистки, перепроваджені в зв’язку з СВУ, дали підстави вилучити з життя сотні українських учених. Розгром Історичних установ Грушевського та заслання його самого стали початком ліквідації гуманітарних установ Академії Наук.

Так, наприкінці 1930 року був заарештований молодий історик, Олександр Петрович Оглоблин, що займав видатне місце в академічному світі: був професором ІНО, Київського інституту народнього господарства, керівником Комісії соціально-економічної історії України, під головуванням академіка Д. І. Багалія, членом Науково-дослідчої катедри історії України в Харкові, автором цінних праць з економічної історії України.³⁹⁾ В 1931 році його звільнено, але незабаром почався „диспут”, присвячений його науковій діяльності, який тривав три вечори у вщерть виповненій актовій залі університету. Це був один із найгостріших „диспутів”. Наукові твори О. П. Оглоблина визнано фашистськими, шкідливими, ненауковими, національно-буржуазними. Все це було тяжкою життєвою катастрофою для Оглоблина: він втратив всі катедри; деякі його вже видруковані праці не вийшли, а серед них — „Нариси з історії української фабрики. Кріпацька фабрика”.⁴⁰⁾

Залишилася невідомою дійсна причина арешту О. П. Оглоблина та тяжких обвинувачень під час „диспуту”. Одне безспірне: наслідком цих репресій на кілька років був загамований у праці талановитий історик, професор високих шкіл, що мав багато учнів.

Цікава була доля комуніста, Матвія Івановича Яворського, яка свідчить, що боротьба з істориками в 30-их роках провадилась не по лінії несприймання марксизму, а по лінії боротьби з націоналізмом, насамперед — всеукраїнським.

М. І. Яворський з’явився на українському науковому обрії на початку 1920-их років. Він вважався за правовірного марксиста

і представника офіційної історії України. Його „Коротка історія України” та „Історія України в стислому нарисі” були єдиними підручниками історії України, за якими мали вчитися в школах. Він стояв на чолі „Головнауки” і заснованого в Харкові Інституту Маркса-Леніна та Товариства істориків-марксистів. Погляди Яворського були безапеляційні для України. Року 1929 Яворського було обрано на дійсного члена Української Академії Наук; незабаром він став секретарем I-го відділу, і передбачали, що все керівництво не лише відділом, але й цілою Академією перейде до його рук. Проте, в своїх працях Яворський виявляв тенденції, які наближали його до націоналізму. На цьому тлі в 1929 році почалася боротьба його з М. М. Покровським, який оголосив, що тільки марксистська історична наука може вважатися за науку, і виступив проти націоналістичних ухилів. Після довготривалої полеміки Яворський залишився сам. Над ним відбувся суд. Він втратив партійний квиток і був засланий на Соловки. С. О. Підгайний дав Яворському характеристику щирого українського натріота. Він тяжко переживав своє минуле; в анкеті про партійну приналежність Яворський написав: „мав нещастя належати до найжалюгіднішої у світі комуністичної партії і вважаю це за свій великий злочин”. Року 1937 Яворського вивезено з Соловків з великим етапом українців. Більше про нього нічого не відомо.⁴¹⁾

Нищення гуманітарних установ України та репресії 1931-1935 років

Доля М. І. Яворського показова: вона свідчить, що боротьба йшла в напрямі нищення виявів українського націоналізму. Дійсно, формула, якою керувалися в 1920-их роках в Україні, „національна формою й соціалістична змістом” — змінюється переслідуванням навіть української форми культури. Приїзд на Україну в 1933 році П. П. Постишева, як другого секретаря ЦК КП(б)У, а фактично — диктатора України, був знаменитий. П. П. Постишев приїхав, як представник Кремлю, як один із „ліпших співпрацівників Сталіна” — з метою нищити осередки українського націоналізму, контрреволюції, „випалювати розпеченим залізом вияви українського націоналізму”.⁴²⁾

ВУАН перша зазнала переслідувань. Протягом 1931-1933 років було знищено гуманітарні установи: Історико-філологіч-

ний та Соціально-економічний відділ Академії Наук. Знищено всі комісії. Знищені безцінні, неповторні збірки (які були в цих комісіях) рукописів співробітників, архівних матеріалів, фото-знімків, мап, етнографічних записів, статистичних карток.

Звільнено було кілька сотень людей, імена яких тяжко встановити. Далі, в списку репресованих, подамо невелику частину цих імен. Мусимо попередити, що список істориків ми трохи поширюємо, включаємо до нього репресованих представників близьких до історії України дисциплін, як історія права України, археологія, мистецтвознавство, етнографія та звичаєве право, які власне становили в ті часи тісний комплекс, і істориків, як М. Тищенко, М. Слабченко, В. Романовський, що працювали в Комісії для вивчення історії права; М. Корнилович, К. Копержинський — в Етнографічній комісії; правник В. Новицький — в Історичних установах Грушевського. Всі вони спільними зусиллями будували історію України, і репресії проти них мали пряму мету: знищити цю історію. Протягом 1931-1941 років загинула величезна маса істориків і тих, що не належали формально до істориків, але працювали в близьких до історії галузях. Загинула величезна інтелектуальна сила, закопана в снігах Сибіру, в непрохідних лісах тайги або Мурмана. Хоча ці люди, заслані до концтаборів, пережили те й навіть діставали амністію та поверталися до Європи, то в 99 відсотках поверталися не в Україну, а в Москву, Ленінград і т. д. Там працювали вони, але не над українською тематикою. Приклад дають хоч би біографії професорів П. П. Смирнова та В. О. Пархоменка: для української історії вони більше не існували. Ми можемо зупинитися лише на невеликій частині тих „недостріляних”, як влучно назвав репресованих, засланих до концтаборів, дослідник, який сам належав до тих „недостріляних”.⁴³⁾ Що цінніша, що талановитіша була особа, що більше любови до рідного краю, до історії та культури України вона виявляла, то більше мала нагод потрапити до „недостріляних”, або „достріляних”. До цього страшного часу належить анекдота з „учти під час чуми” — анкетне запитання: „якщо були заарештовані, то за що? А якщо ні — то чому”? — Питання, на яке не могло бути вичерпної відповіді. Підрахувати на еміграції всіх репресованих не можна, а там, за залізною заслоною, може ще важче.

Ніде й ніхто з представників уряду не говорив конкретно про причини заслань, проте, газети та журнали переповнені були

лайками на адресу „контрреволюціонерів”, „ворогів народу”, „націоналістичних елементів, що отруювали науковий фронт українським націоналізмом”.⁴⁴⁾ Наступив 1937-й рік, а в Академії Наук ще закликали звільнитися від „реакційної буржуазної настанови” в її праці; закликали звільнитися від „ворогів народу й агентури фашизму, від буржуазно-націоналістичних, троцькистсько-зінов'євських і риковсько-бухаринських мерзенних вишкребків”...⁴⁵⁾

Тут робимо спробу — за хронологією дати приблизно імена репресованих; нижче подано буде список тих, що їх роки заслання не вдалося точніше з'ясувати. Однією з перших жертв був Володимир Клавдієвич Дронников. Він походив із старого купецького (за термінологією уряду, буржуазного) роду, працював у колегії оборонців як адвокат, а також в Комісії звичаєвого права ВУАН. В 1931 р. по Києві ходила пародія на пісню „Гоп, мої гречаники” зі словами сліпців-лірників: „всі жида — начальники”..., „українці — дураки”, за що їх поарештовано. Провокаційно в колегії оборонців В. Дронникова, куди прийшов він як адвокат, що взяв на себе захист лірників у суді, попросили записати цю пародію, а після арешту його записка фігурувала як документ обвинувачення за розповсюдження антирадянських пісень. Дронникова заслано до концтабору.

В 1932 р. був заарештований Сергій Вікторович Шамрай, син сестри Грушевських, Ганни Сергіївни. Він закінчив курс ІНО та Київського археологічного інституту, що в 1920-их роках відіграв велику роль. В час, коли всі вищі школи були зв'язані марксо-ленінською ідеологією і вивчення історії замінялося вивченням класової боротьби, Археологічний інститут зберігав наукову незалежність до самої ліквідації в 1925 році. Це була єдина висока школа в Києві, яка залишилася в значній мірі вільною. Звичайно, і там читали курс „діалектичного матеріалізму”, вели семінар марксизму, але вони залишалися як окремі дисципліни і не відбивалися на інших дисциплінах. Значна частина науковців 20-их років пройшла через Археологічний інститут. Серед них був і С. В. Шамрай. В час, коли приїхав М. С. Грушевський, Шамрай уже скінчив курс. Він працював в кількох комісіях, зокрема — в Комісії Правобережжя та Полудневої України, а також в Науково-дослідчій кафедрі. Його праці головним чином були присвячені питанням селянських рухів ХІХ ст. на Правобережній Україні та питанням козацтва ХVІІІ

—XIX ст. Його заслано до Сибірського концтабору в 1932 році на 5 років, і в 1937 році він повернувся до Києва, але в 1938 році його знову заслано; були чутки, що він помер на засланні.⁴⁶⁾

У 1933 році з київських істориків репресовано: Івана Даниловича Манзюка, секретаря Археографічної комісії, Кіндрата Івановича Кушнірчука, співробітника Комісії соціально-економічної історії України під головуванням Д. І. Багалія, заслано на Колиму; він працював у галузі економічної історії України XVII-XVIII ст.,⁴⁷⁾ Семена Олекс. Підгайного, співробітника тієї ж Комісії, заслано на Соловецький острів. С. Підгайний був надійний дослідник; він працював в архівах соляних заводів Тора та Бахмуту; праця його теж загинула. З археологів заарештовано Петра Петровича Курінного, талановитого дослідника Трипільської культури, активного секретаря ВУАК, директора Лаврського заповідника.⁴⁸⁾ Заслано Сильвестра Сильв. Магуру, співробітника Інституту археології; заслано сходознавця, Павла Нечипоровича Лозієва, співробітника Арабо-іранського кабінету; заслано на Ведмежу Гору Ростислава Романовича Заклинського, що був галичанин, який прийшов з військом УГА й залишився на Поділлі та вступив до партії комуністів; він працював як мистецтвознавець, директор музеїв; був співробітником Правобережної України та Києва в Історичних установах. Того ж року заслано до Туркестану Костя Васильовича Моценка, що був дослідником переважно церковного мистецтва України, членом ВУАК, співробітником Лаврського заповідника.⁴⁹⁾

Того ж року заслано Євгена Михайловича Кузьміна. Це була цікава людина, містик, голова товариства теософів; він був знавець українського мистецтва і працював в галузі українського мистецтва XVIII ст.

З істориків українського права загинув член Комісії для вивчення історії західньо-руського та українського права П. К. Сосенко. Він був галичанин, син відомого етнографа, о. Ксенофонта Сосенка. По закінченні Львівського університету приїхав на Україну, повіривши, що там правдива Україна. Його призначено аспірантом до Комісії для вивчення історії західньо-руського та українського права. Він оддружився в Києві з донькою о. Щепанюка, настоятеля греко-католицької церкви. Року 1928 заарештовано його тестя. В 1930 році, внаслідок засудження академіка Слабченка наказано вилучити з книжки „Праці комісії” статтю Слабченка про феодалізм на Русі й замінити стат-

тею точнісінько такого розміру, щоб не було помітно заміни. Для цього вибрано першу наукову статтю П. К. Сосенка: „Каптурові суди в Литовському князівстві”. Справа виявилася складною: не один раз довелося її змінити, то скорочувати, то збільшувати, а коли її надруковано, Сосенка заарештували й за-слали з дружиною й дітьми, яких, як повідомляв Н. Немирон в „Свободі”, приділено до дітбудинку.⁵⁰⁾ Ця кара була страшна. Дітям давали інші прізвища та імена; виховували так, що вони не знали нічого про своїх батьків, які, як би повернулися, не могли б розшукати своїх дітей.

Звичайно, те, що відбувалося в Києві, було і в інших містах. В Харкові розгромлено Інститут української культури ім. академіка Д. І. Багалія. Значна частина співробітників була звільнена; багато заарештовано та заслано. Серед них — Михайло Гніп, історик і архівіст, автор праць про Полтавську громаду, співробітник Інституту та Комісії соціально-економічної історії України в Академії Наук.⁵¹⁾ Заслано було Олексу Назарця, співробітника Харківського Інституту та Комісії соціально-економічної історії України. Він працював над історією робітничих рухів на Лівобережжі.⁵²⁾ Заслано Всеволода Михайловича Зуммера, співробітника Науково-дослідчої катедри історії мистецтва. Зуммер довгий час працював у Києві; він був одним із найбільших діячів Київського археологічного інституту. В найтяжчі 1919—1920 роки, коли не було електрики, не ходили трамваї, він пішки приходив за 10 кілометрів з дачної місцевості, із Святошина, де жив, щоб читати лекції про архітектуру Київської доби в холодній аудиторії. В. М. Зуммер був прекрасний лектор і завжди мав велику аудиторію. Він був ініціатором прилюдних екскурсій, які влаштовував інститут, і сотням киян роз’ясняв велич і красу Києва. Це була містична людина; він працював над картиною Іванова „З’явлення Христа народів”, над містичними ідеями в архітектурі.

Того ж року було заслано видатного історика України Василя Микитовича Горбаня. Він був співробітником Харківського інституту української культури та Комісії соціально-економічної історії України в Академії; працював переважно в галузі історії XVIII ст. (над Гайдамаччиною 1750 р., „Історією Русів”) і був талановитим літератором. Засланий до Казахстану він мав можливість працювати там в архіві в галузі історії Казахстану та Західного Сибіру.⁵³⁾

Трагічним був 1934. рік. Того року були остаточно ліквідовані гуманітарні установи Академії Наук. Залишилися: Історично-археографічний інститут, Інститут матеріальної культури та Інститут наукової мови. В зв'язку з тим звільнено всіх співробітників, які не ввійшли до цих інститутів. Треба мати на увазі, що і в Російській Академії Наук в цей час ішла ліквідація видатних академіків.⁵⁴⁾ Ліквідація гуманітарних установ була зв'язана з великим числом заслань. В цей рік заслано майже всіх співробітників Історичних установ М. С. Грушевського, які ще залишалися в Києві.

Заслано одного з активніших помічників М. С. Грушевського — Федора Яковлевича Савченка. Він був старий емігрант, жив у Парижі, де був головою Української Громади. Повернувся він на Україну в 1924 році, після настирливих клопотань М. С. Грушевського перед партійними установами про дозвіл Савченкові переїхати до Києва, де він був конче потрібний як секретар та помічник Грушевського. Дійсно, Ф. Я. Савченко весь час, від 1924 до 1931-го року, був секретарем та „атташе” М. С. Грушевського у всіх справах; він допомагав у редагуванні видань, полагав усе видавничі справи в „Держвидав”, їздив у всіх справах Грушевського до Харкова і т. д. В науковому відношенні він був керівником Комісії Західньої України, співробітником комісії історичної пісенности, Науково-дослідчої катедри. Крім низки статей, він надрукував книгу: „Заборона українства в 1876 році”.⁵⁵⁾ Він був засланий на Сибір, а незабаром заслано його дружину (родичку дружини М. С. Грушевського). Дальша доля їх не відома.

Серед видатних співробітників Історичних установ був засланий Кость Олекс. Копержинський. Для праці в Академії Наук він відмовився від посади в Бібліотеці Одеси і по приїзді до Києва віддався цілком академічним інтересам. Він мав широке коло зацікавлення: працював в галузі етнографії в Етнографічній комісії й був керівником Комісії новішої історії України.

Були заслані також: Сильвестр Васильович Глушко, ретельний співробітник Історичних установ, співробітник Ради секцій при катедрі М. С. Грушевського, Комісії Лівобережної України, Новішої історії України, Науково-дослідчої катедри історії України. Засланий до Комі, він згинув під час ежовщини, в 1938 році.⁵⁶⁾ Одночасно був засланий Павло Семенович Глядківський, теж співробітник Історичних установ, Катедри

історії українського народу, Культурно-історичної комісії, аспірант Науково-дослідчої катедри. Заслано Марію Аркадіївну Жуковську, секретарку Комісії історичної пісенности. Заслано співробітника Комісії соціально-економічної історії України, Костя Єрофесевича Антиповича, професора ІНО. Заслано комуніста Василя Михайловича Камінського, співробітника тієї ж Комісії; він працював в галузі історії Поділля, був директором Історичного архіву.⁵⁷⁾ Заслано М. Грищенка, співробітника тієї ж Комісії. Заслано Михайла Олекс. Тарасенка, секретаря Комісії біографічного словника діячів України. Заслано співробітника Музею українських діячів, Євгенію Яківну Рудинську, на північ СРСР. Заслано співробітницю Етнографічної комісії, Лідію Сав. Шулґину, вдову борця за волю України, забитого під Крутами. Заслано її, можливо, внаслідок прилюдної „чистки”.⁵⁸⁾ Тоді ж заслано Михайла Яков. Рудинського, видатного археолога, факхівця неоліту.⁵⁹⁾ Загинув у в'язниці Вячеслав Арсен. Камінський, видатний етнограф, дослідник Волині, нагороджений золотою медаллю Географічним товариством за свої праці з етнографії, знавець звичаєвого права України. Понад 10 років він був секретарем Комісії звичаєвого права.⁶⁰⁾

Із правників й істориків треба відзначити В. І. Новицького. Це була дуже цікава постать. Він був сином І. О. Новицького, професора Духовної академії, сучасника й співробітника В. Б. Антоновича, П. Г. Житецького та інших ветеранів 70-80-их років. В. І. Новицький працював багато років в Архіві давніх актів і був співробітником комісії ВУАН, Комісії історії українського права й Комісії старої історії України. Він був автором цікавих розвідок, як „Лукомор'я”, „Схеми княжої доби”, статті про „Дві схеми історії” М. С. Грушевського в трактуванні проф. А. Є. Преснякова. В 1934 році його заслано до Туркестану на „вільне заслання”, але з заборорою науково працювати. В 1938 році він знову повернувся в Київ, але незабаром був заарештований і засланий. Доля його не відома.⁶¹⁾

Серед правників цікава постать О. С. Доброва: жид з походження, з інтелігентної культурної родини, він приніс великий інтерес до історії права України. О. С. Добров працював у комісіях: Історії українського права, Звичаєвого права, зокрема над питаннями „Руської Правди” та Литовського Статуту. Засланий в 1934 році. Його доля не відома.⁶²⁾

Того ж року загинув у в'язниці Олександр Модестович Че-

чот. Він був старий правник, член сенату Гетьманського уряду. Працював в Архіві давніх актів і в Комісії звичаєвого права Академії Наук. Того ж року засланий співробітник Правничої комісії, Звичаєвого права та Термінологічної комісії Антін Дроб'язко. Дальша доля його не відома.⁶³)

Тісно зв'язаний з працею ВУАК був академік Федір Іванович Шміт. Він провів більшу частину свого життя за кордоном, спочатку в Італії, а потім в Константинополі, де був ученим секретарем Російського археологічного інституту. Від імені цього Інституту він досліджував пам'ятки мистецтва часів Візантійської імперії, головним чином мозаїки. З початком війни 1914 р., коли Інститут ліквідовано, Ф. І. Шміт був обраний професором Харківського університету, де в 1919 році був притягнутий до політичного процесу й дістав „умовний” вирок. Обраний на дійсного члена ВУАН, в 1920 р. переїхав до Києва, де, крім звання академіка, став головою Науково-дослідчої катедри історії мистецтва, а також ректором Археологічного інституту, який приєднали до катедри. Він проявив тут надзвичайно активну діяльність; був головою ВУАК, а також Софійської комісії, яка досліджувала св. Софію. Ф. І. Шміт був талановитим лектором: в перші 1920-ті роки, коли, здавалося, люди жили тільки матеріальними інтересами, прилюдні доповіді Шміта збирали повну залю. В 1925 році він переїхав до Ленінграду на становище директора Інституту мистецтва, залишаючись академіком ВУАН. У 1934 р. його заарештовано одночасно з іншими академіками і заслано до Алма-Ата на „вільну висилку”. Спочатку він служив на пошті як листоноша, але незабаром захворів і помер з голоду. Такий був життєвий шлях цього видатного, блискучого мистецтвознавця з світовим ім'ям.⁶⁴)

Цікаву постать на тлі української інтелігенції являв собою Федір Львович Ернст. Він був німецького походження, з Глухова, на Чернігівщині. З молодих років, з часу навчання в Київському університеті, захоплювався українською культурою. Він був учнем професора Г. Г. Павлуцького, який читав історію мистецтва, та М. В. Довнар-Запольського, який читав історію Росії (тоді, на початку ХХ ст., курсу історії України в університетах не було). Він виніс з лекцій та семінарів Довнар-Запольського метод дослідження й розуміння ваги архівів для історії. Він, один із перших мистецтвознавців, широко користався архівами Києва і з них виніс ряд імен видатних архітектів ХVІІІ ст.,

які були творцями київських церков. Його праці стосуються переважно мистецтва Києва XVIII-XIX ст., в якому він відкрив нові сторінки. Ф. Л. Ернст був одним із ревних керівників загально-освітніх екскурсій по Києві, які влаштовував Київський археологічний інститут для ознайомлення широких кіл інтелігенції з пам'ятниками мистецтва; працював у ВУАК, в Комісії Правобережної України та Києва. В 1933 р. Ернста заслано на Ведмежу Гору; років через три він повернувся до Києва, але на короткий час; 1933 р. його заслано знову, і більше про нього нема відомостей.⁶⁵⁾

Того ж року було ув'язнено Сергія Олекс. Гілярова. Він був професором Археологічного інституту, потім — Художнього інституту та вченим секретарем Музею західного мистецтва, заснованого Б. І. Ханенком; потім цей Музей перейшов до Академії Наук. С. О. Гіляров був заарештований за листування з проф. Мінз'ом з Лондону, відомим знавцем скитської культури. В умовах життя ССРСР наукове листування вчених з закордоном вважалося за кримінальний вчинок.

У 1935 р. заслано Василя Митрофановича Базилевича. Він усім своїм життям був нерозривно зв'язаний з Києвом. Він походив із старого купецького роду, в якому живі були традиції XVIII ст., спогади про магістрат, цехи. В цих спогадах виховувався Василь Митрофанович Базилевич. Він пристрасно любив Київ від самого дитинства. Будучи гімназистом, він захоплювався розкопками, знав кожен куток Києва, кожен старий будинок. По закінченні університету він викладав історію в 1-й гімназії й передавав своє захоплення учням. Як професор Київського археологічного інституту він брав участь у всіх його екскурсіях. Як секретар Історичного товариства Нестора-Літописця, він, як ніхто, жив традиціями цього найстаршого в Києві наукового товариства. В Академії Наук він працював під проводом Д. І. Багалія над історією декабристів на Україні, над історією Києва. Він був співробітником Комісії соціально-економічної історії України та Біографічного словника. В. М. Базилевич був глибоко побожною людиною й не ховав того. Все це вкупило його досить помітною особою в Києві 1920-30-их років. Як людина дуже експансивна, товариська, він мав багато зв'язків у різних шарах суспільства. Цьому допомагала його популярність серед колишніх гімназійських учнів. Крім того, він мав зв'язки з ученими інших міст України та ССРСР. Вперше, в

1923 році, В. М. Базилевич був заарештований в зв'язку з процесом „Центра дій”, але незабаром звільнений. Вдруге заарештували його в 1932 році і теж не на довгий час. Нарешті, року 1935 його знову заарештували й заслали спочатку до Іркутська, а потім — до Біробіджанської республіки. На цей раз, під час арешту, НКВД вивезло всю його величезну бібліотеку, в якій були унікати з історії Києва. Вивезено було й книгу протоколів Історичного товариства Нестора-Літописця за 14 років: з ними загинула можливість написати історію Товариства за цей період. У 1940 р. В. М. Базилевича звільнено, але без права мешкати в Києві. Його призначили завідувачем музею в Таганрозі. В 1943 р., під час німецької окупації, німці, на підставі якогось доносу, розстріляли його як особу, близьку до комуністів. Так Совети нищили своїх ворогів німецькими руками.⁶⁶⁾

Одночасно з Базилевичем був засланий до Караганди В. О. Романовський, бувший керівник Археографічної комісії, член комісій ВУАН, Історії українського права, Біографічного словника, Соціально-економічної історії України.⁶⁷⁾ Заслано члена Комісії сходознавства, Григорія Наумовича Лозовика та М. Ясинського, співробітника ВБУ. Він був організатором спеціального відділу її „Україніка”. Ув'язнено Федора Андрійовича Козубовського, директора Інституту матеріальної культури, комуніста. Останній час видно було, що йому загрожує небезпека: два готові до випуску числа журналу Інституту були затримані партійною цензурою. Серед обвинувачень Козубовського було й те, що він надрукував в журналі промову заступника НКОС, Хвилі, яку він виголосив під час похорону М. С. Грушевського; очевидно, вважалось, що не все, що друкується з газетах, можна передруковувати в академічних виданнях. Під час допитів Козубовський збожеволів. Його примістили в лікарні для психічно-хворих, а в 1943 році він був, разом з іншими хворими, знищений німцями.⁶⁸⁾

Того ж року заслано видатного етнографа, Володимира Васильовича Білого. Він був співробітником Етнографічної комісії, цікавився фолкльором, археологією, брав участь в комплексних експедиціях; був автором багатьох наукових розвідок, зокрема „Катеринославські лоцмани”, „Чумаки”, що змістом стоять на межі етнографічних та історичних дослідів. В. В. Білий писав про Сковороду. В політичному відношенні він належав до тієї групи наукових співробітників Академії Наук, які,

хоч були безпартійні, являли собою той „актив“, який сприяв намаганням совєтизувати Академію. Більша частина цього активу зазнала найтяжчих репресій. Доля В. Білого після заслання не відома.⁶⁹⁾

Навіть серед людей, які звикли до того, що їх знайомі, товариші по праці, зникали без сліду, і про такі зникнення боялися розмовляти голосно, доля Миколи Омеляновича Макаренка викликала багато розмов та хвилювань. Він був відомий дослідник пам'яток старовини в Південній Україні, працював ще до війни в Петербурзі, в Ермітажі та Імператорській археологічній комісії. В 1919 році він переїхав до Києва, де брав активну участь у праці Академії Наук, був членом ВУАК, співробітником Комісії Старої України, Києва і Правобережжя, директором Музею Західньо-Європейського Мистецтва. Його глибоко обурювало нищення пам'яток старовини, зокрема храмів, найкращих архітектурних пам'яток, неповторних, непорівняльних своєю красою та величезним значенням для історії культури України. Коли стало відомо, що на черзі стоїть Михайлівський Золотоверхий Собор (властиво — Дмитрівський, збудований не Святотополком — Михайлом, а його батьком, Із'яславом, як довів проф. П. П. Курінний), ця вістка викликала велике хвилювання. Це була перша будівля, прикрашена мозаїками та фресками місцевих майстрів, високої мистецької вартости. М. О. Макаренко, людина енергії, палкої вдачі, виступив на захист Собору. Він звернувся до урядової комісії по реконструкції Києва з докладним меморіалом, в якому доводив, яку високу вагу має Собор. З аналогічними заявами звертався він до Постишева, до Сталіна, до Максима Горького, до ЦК КП(б)У. Наслідком його звернень було заслання його до Казані. Там він помер якраз тоді, коли було закінчено руйнування Собору.⁷⁰⁾

За ці роки було заслано: Прокопа Івановича Нечипоренка, б. аспіранта Науково-дослідчої катедри; Євгенію Сергіївну Смолинську (теж); етнографів: Антона Івановича Онищука та Анатолія Зинов'євича Носова; Олександра Олекс. Кисіля; Федора Маковського, М. Малечу (комуніста), Марію Мушкет з Кабінету антропології; мистецтвознавця Юрія Спаського.⁷¹⁾

За 1933-1934 роки було остаточно ліквідовано гуманітарні установи ВУАН з усіма комісіями, кабінетами, безцінними збірками, матеріалами, здобутими під час експедицій, оплачених урядом, картками, мапами. Знищено все, що було підготовлено

до друку у видавництві Академії та вже надруковані видання. Приблизний перелік цих втрат подається нижче. Всіх співробітників гуманітарних установ звільнено; в реєстрах звільнених було зазначено ступінь шкідливості кожного: „ворог народу”, „за стосунки з ворогами народу” і т. ін. Залежно від важливості цих „злочинів” людину чекала та чи інша доля: одних засиляли без суду, інших позбавляли права мешкати в Києві; треті — нібито звільнені без зазначення провин — протягом багатьох років не могли дістати відповідної посади. Таким чином, звільнення нібито внаслідок скорочення штатів було по суті однією з форм репресій. Вчені позбавлялися права можливості працювати за фахом; вони або подавалися кудинебудь у світ-заочі: до Москви, на Урал, на Волгу, до Ташкенту, Криму, Сибіру; декому пощастило заховатися й пережити довгі роки терору і навіть, іноді, влаштуватися в високих школах, архівах, музеях. Дехто залишався в Києві, знайшовши затишне місце книговода в житловій кооперативі, як то зробив В. Д. Юркевич, або касирки в скромній крамничці, що торгувала пташками та золотими рибками: так влаштувалась Валерія Євгеніївна Козловська, б. директор Археологічного музею, одна з видатніших представниць археології України першої половини ХХ ст.⁷²) Звільнення з державних установ в ті роки загрожувало ще великою небезпекою: провадилася пашпортизація, і ті, що не мали праці в Києві, не могли одержати пашпорта й бути приписаними. Так само було в інших містах. Таким чином, звільнення з праці в умовах життя ССРСР, (коли не було вже приватних підприємств, коли приватна людина, якою в кращому випадку ставав звільнений з посади науковець, не могла друкувати своїх праць), було тяжкою формою репресії. Бували випадки, коли науковцеві заборонялося друкувати. Таке було становище Лева Олександровича Окіншевича, найвидатнішого історика українського права, що був у повному розквіті творчих сил. Таку форму репресії застосовувалося досить часто: так, після процесу СВУ було заборонено друкувати свої твори та переклади Людмилі Михайлівні Старицькій-Черняхівській (це не перешкоджало вживати її переклади лібретто опер під чужими іменами)⁷³) та Михайлові Михайловичу Могиллянському, після появи його новелі „Сон”. Тоді ВУАН стала друкувати його статті під псевдонімами, але це могло бути в 1926 році, а не в 1934.

Тяжка доля спіткала Михайла Михайловича Могиллянсько-

го. Він був керівником Комісії бібліографічного словника; головою її був академік С. О. Єфремов. М. Могилянський — літератор, публіцист та літературний критик, — як керівник Комісії, широко поставив справу, притягнув редакторів різних відділів і в 1930 році здав до друку перший том словника. Цей том знищили під час „реформи” Академії. М. Могилянського звільнили, як „ворога народу”. Його спроби оскаржити справу й реабілітуватися тільки псували становище. Йому було заборонено мешкати в Києві, і він переїхав на Ведмежу Гору, де жила на засланні його донька, Лада — поетка. Після її страти він переїхав до Дніпропетровська до другої доньки: до Києва він не дістав дозволу повернутися. Дальша доля його — після евакуації Дніпропетровська в 1941 р. не відома. З ним, мабуть, загинули його спогади, частину яких він встиг надіслати до Пушкінського дому, в Москві, п. Бонч-Бруєвичу. Ці спогади охоплювали життя Чернігівщини за його молодих років та Києва від 1905 року, коли він приїхав як адвокат і брав активну участь у політичному (він був членом Конституційно-демократичної партії — К-Д), в літературному та науковому житті Києва та зокрема Академії Наук. Гарно написані спогади мали бути дуже цінним джерелом історії культури України (частину їх я мала можливість прочитати).⁷⁴)

Аналогічна була доля Андрія Івановича Ярошевича. Історик за фахом, він зосередив свою працю на питаннях економіки й мав добре ім'я як економіст. Він був професором Інституту народного господарства, співробітником Комісії народного господарства під проводом академіка К. Г. Воблого. Але головна його увага була звернута на Комісію, пізніше — Раду продукційних сил при ВУАН, створену з його ініціативи; він був її керівником та головним мотором. Ця Рада виконувала подвійну функцію: з одного боку вона фіксувала і провадила наукове дослідження природних скарбів України, а з другого виконувала велику практичну роботу, допомагаючи науковими порадами тим організаціям України, які мали на меті дослідження природних багатств України. Рада влаштовувала наукові конференції з питань кращого використання природних ресурсів України, як, напр., конференція Дніпрогеза, присвячена проблемі використання малих рік і т. д. Весь час Ярошевич був організатором праці, керівником її, редактором видань Ради. В той же час він провадив велику власну дослідницьку працю:

був автором цінних розвідок про оренду на Правобережжі, а капітальна праця його (що налічувала 6 томів) про „Поташеву промисловість” залишалася незакінченою, і доля її не відома. В 1934 р. А. І. Ярошевича звільнено з плямою „ворог народу”. Всі великі зв'язки, які він мав у різних колах України, до яких звертався він про допомогу, намагаючись зняти цю ганебну пляму, були безуспішні. В 1941 р. його розстріляно.

Важка була доля молодого історика, професора Ніжинського історично-філологічного інституту, Миколи Ніконовича Петровського. Після „проробки” його знято з професури в 1934 р. З Ніжина подався він до Києва. Тут йому вдалося влаштуватися в ВБУ; потім він став консультантом в Інституті історії і лише в 1936 році він одержав штатну посаду ст. наукового співробітника. Петровський був дослідником історії України, переважно XVII ст.⁷⁵⁾

Цей список звільнених можна було б поширити. Згадаю ще один випадок: в 1934 році були звільнені та позбавлені звання академіків: М. О. Возняк, К. О. Студинський, В. Г. Щурат та Ф. М. Колесса. У 1939 р. в зв'язку з „воз'єднанням” України їх було поновлено в правах. Щаслива доля цих академіків в тому, що вони перебували у Львові, і справа мала для них тільки матеріальний характер: позбавлення платні академіка. Як би вони були в Києві, зазнали б такої ж долі, як академік С. Л. Рудницький, який на Соловках покутував гріх довірливості до большевиків.

Число звільнених та засланих співробітників було таке велике, що на сесії 1935 року Президент Академії, О. О. Богомолець, говорив про брак висококваліфікованих фахівців, зокрема у відділі гуманітарних наук. Цей брак пояснюється зростанням числа висококваліфікованих фахівців на Соловках, Ведмежій Горі, на Воркуті, Колимі, бухті Ногайській та інших таборах.⁷⁶⁾

Картину того, що чекало цих учених в концтаборах, дали С. О. Підгайний,⁷⁷⁾ Ю. Б. Марголін,⁷⁸⁾ листування М. Драй-Хмари,⁷⁹⁾ біографія О. Янати⁸⁰⁾ та інші матеріали, — спогади тих, кому пощастило вийти з тих концтаборів живими.

Перелічуючи засланих істориків, ми свідомо обминали комуністів. Проте число їх велике. Згадували ми вище про самогубство дійсного члена ВУАН, Президента Білоруської Академії Наук, В. М. Ігнатовського,⁸¹⁾ божевілля Ф. А. Козубовського, заслання М. І. Яворського.

Одночасно з М. І. Яворським з'явився Олександр (Олесь) Миколаєвич Камишан. Від 1929 р. він грав значну роль в Академії як секретар, а після Яворського — диктатор Соціально-економічного відділу, довірена особа О. Г. Шліхтера. Це була одна із загадкових фігур, які в ті темні часи з'являлися в ВУАН, здобували велике значення й зникали. В ньому все було непевне, починаючи з прізвища та походження. Він називав себе кубанським козаком, але ні мова, з галицьким акцентом, ні зовнішність не нагадували кубанця та українця. Він називав себе учнем професора Д. М. Петрушевського в Московському університеті, а Д. М. Петрушевський взагалі зрікався знайомства з ним, як і інші професори того університету. Це не перешкоджало йому бути культурною людиною, він знав чужі мови, був добрим піяністом. 1933 р. його заарештовано; дальша доля його не відома. Одночасно з ним заарештований був його заступник, П. Шуран, теж комуніст. Того ж року заарештовано Володимира Олександровича Юринця. Він закінчив філософічний факультет Віденського університету, але прийшов до ВУАН як історик права та соціолог. З першого дня він почав грати велику роль: був секретарем III-го відділу, членом президії Соціально-економічного відділу, членом кількох комісій, що мали ідеологічне значення. 1933 р. він був заарештований і зник. Сесія ВУАН 1934 року затвердила постанову президії ВУАН про виключення академіка В. О. Юринця, як „одвертого пропагандиста буржуазної ідеалістичної філософії та обґрунтовувача антирадянських концепцій та прагнень в науці, як відвертого підсобника нацдемівських, національно-фашистських концепцій та прагнень, як псевдо-вченого і плягіятора”.⁸²⁾

Тоді ж зникли комуністи: Скарбек, який в 1924—1926 роках займав високе становище в партійних колах: був директором Інституту польської культури в 1933 році. З ним зник і комуніст Політур.⁸³⁾ В 1935 році директор Інституту єврейської культури, член-кореспондент Академії Наук, Йосип Ізраїльович Ліберберг, професор Київського університету, був призначений очолити Біробіджанську республіку. Там був заарештований. Дальша доля його не відома. В тому ж році був засланий член-кореспондент Академії Наук Освальд Петрович Дзеніс, віцепрезидент ВУАМЛІН'у, комуніст. Того ж року заарештований академік Семен Юльевич Семковський, комуніст. Доля його теж не відома.

До цього треба додати ще комуністів — секретарів партійного осередку Академії Наук: А. Я. Артемського, М. Н. Миколенка, Олену Шмаргон; вони зникали один за одним.

Ми зупинилися докладніше на становищі історичної науки в Києві, де скупчено найбільше науковців і де боротьба з ними набула найгострішого характеру. По суті такі ж явища були і в інших містах України.

В Харкові осередком історичної науки була Науково-дослідча катедра, головою якої був академік Дмитро Іванович Багалій. Вона була переформована на Інститут української культури ім. академіка Багалія.⁸⁴⁾ Хоч тут не було такої запеклої ворожості до керівника, яка була в Києві у відношенні до академіка М. С. Грушевського, але й тут протягом 1933—1935 років було перепроваджено багато арештів. Року 1932 помер Д. І. Багалій. Про нього говорили в Харкові, що він „помер своєчасно”: були чутки, що в НКВД вже була підготовлена „справа” Д. І. Багалія. Деякі натяки на зміну ставлення до нього помічалися: року 1927, під час святкування 70-літнього ювілею, уряд вшанував ювілята наказом Держвидаву перевидати на кошти уряду всі його твори. Почалася спішна праця перегляду, доповнення, редагування творів Багалія, в якій узяли участь, на бажання його, найближчі співробітники: В. О. Барвінський, О. П. Оглоблин, Н. Д. Полонська-Василенко, М. В. Горбань. Перша неприємність полягала в тому, що в 1929 році Держвидав відмовився друкувати їх. Видання перекладено на Академію Наук. Але жадна з монографій не була надрукована, а під час нищення матеріалів у видавництві ВУАН, знищено всі рукописи Д. І. Багалія. Кінець цієї сумної епопеї відноситься вже до часу після смерті Д. І. Багалія в 1932 році.

Почався розгром Інституту української культури: одних співробітників заслано, інших звільнено з праці. Серед засланих був молодший з учнів Д. І. Багалія, співробітник Інституту української культури та Комісії соціально-економічної історії України, Микола Васильович Горбань, талановитий історик переважно XVIII ст., автор праць про Гайдамаччину 1750 р., Малоросійську колегію 1722—27 рр., про історію Русів тощо.⁸⁵⁾

Тоді ж заслано Олексу Назарця, теж співробітника Комісії соціально-економічної історії України; працював він над історією робітничого руху на Україні.⁸⁶⁾ Заслано Михайла Гніпа, архівіста та історика, що працював в Полтаві і Харкові; він був

співробітником Комісії соціально-економічної історії України.⁸⁷⁾

В 1934 р. було заслано до концтабору Василя Васильовича Дубровського. Він був викладачем в ІНО Чернігова та Харкова, співробітником Харківського інституту української культури, комісій: Соціально-економічної та історії Лівобережної України і старої України. Головною темою його праць були селянські рухи на Україні. Але в той же час працював він в галузі тюркології, стосунків України з Кримом, Туреччиною.⁸⁸⁾

В 1934 році заслано видатного архівіста Одеси, Олександра Олекс. Рябініна-Скляревського. Він працював в Історичному архіві в Одесі і був співробітником Комісії Південної України ВУАН. У виданнях Академії він надрукував цінні розвідки про Запоріжжя, перебування запорожців на Дунаї та про Одеську Громаду.⁸⁹⁾

Того ж року було заслано археолога Одеси, Михайла Федоровича Болтенка; він був співробітником Археологічного музею Одеси, членом ВУАН; як археолог досліджував переважно Трипільську культуру (с. Усатово бл. Одеси). Його заслано до Іркутська. Одночасно заслано археолога Теодосія Микол. Молчанівського, директора Бердичівського музею.⁹⁰⁾

В ті ж роки заслано було історика-архівіста Катеринослава Івана Симоновича Степанова, автора цікавих розвідок про Запоріжжя. Зник архівіст-історик Василь Олексійович Греков, автор статей про Запорозьке козацтво, про повстання 1768 р.⁹¹⁾

В 1935 р. заслано професора Одеського університету Євгена Олександровича Загоровського, співробітника Комісії Південної України. Він працював в галузі історії Південної України: чужоземної колонізації, доби Потьомкіна.⁹²⁾ Заарештовано фахівця історичної географії, Федора Остаповича Петруня.

Так було й по інших центрах, де перебували науковці.

Від року 1935 настала короткотермінова перерва в репресіях. Офіційно вважалося, що наука звільнилася від „псевдовчених”, які „протягували свої реакційні буржуазно-реставраторські настанови”. ВУАН, найбільший осередок боротьби з націоналізмом, очищено від „ворогів народу, агентури фашизму, буржуазно-націоналістичних, троцькистсько-зінов'євських і риковських мерзенних вишкребків”, говорив Б. М. Гарцман-Брук, що сполучав працю відповідального наукового співробітника ВУАН з посадою слідчого НКВД.⁹³⁾ Але незабаром виявилось, що окремі арешти продовжувалися. Так, в 1936 році був засланий

Пилип Васильович Клименко. Це був професор Кам'янець Подільського університету, потім член Науково-дослідчої катедри в галузі історії Литовсько-Руської держави і на цьому ґрунті мав зв'язки з університетом в Каунас. Можливо, це стало причиною арешту його в 1936 році. Дальша доля його не відома.⁹⁴⁾

Середина 1930-их років принесла зміну в ідеології ССРСР, яка відбивається на організації науки. Проходять швидкими темпами „переоцінка цінностей”; з Кремлю шириться ідея великої советської батьківщини, советського „патріотизму”, а одночасно — культ героїв, які боронили свою батьківщину: Олександра Невського, Петра Великого, полководців: Суворова, Кутузова, Мініна та Пожарського і ін. Знову виникає інтерес до історії й потреба в істориках, які повинні досконало довести широким масам населення перевагу „старшого брата”, першенство Москви над усіма республіками ССРСР. Поновлюються університети на Україні, ліквідовані в 1920 році, з факультетами: історичним, літературним.⁹⁵⁾ В системі Академії зв'являються Інститути історії та й самі академії міняють характер: це не Українська Академія, не Білоруська — це Академія Наук УРСР, чи БРСР.

Але при заснуванні інститутів виявляється бідність фахівців, як відзначав ще в 1935 році Президент Академії Наук О. О. Богомолець. Склад Інституту історії був укомплектований переважно партійними істориками, частина яких перейшла із ліквідованого ВУАМЛІН'у, а частина з молоді, початкуючих на історичному полі комсомольців.

Проте було ясно, що для розробки історії цих сил було замало. Тоді почали звертатися до старих фахівців-істориків, яких запрошено було до всіх інститутів Академії Наук. Перші „фахівці” запрошені були не як штатні співробітники, а лише як консультанти, що мали не постійну платню, а певний, як казали тоді, „акордний” гонорар. Такими фахівцями в Інституті історії були М. Н. Петровський та Єв. Дм. Сташевський; далі до них приєдналися: М. М. Ткаченко, А. І. Ярошевич. Вони головним чином виступали як репетитори молодих членів інституту. Пізніше стали запрошувати „старих фахівців” вже на штатні посади. Так, в Інституті історії зайняли посади старших наукових співробітників: М. Н. Петровський, О. П. Оглоблин, Н. Д. Полонська-Василенко; в Інституті археології: В. Є. Козловська, В. П. Петров, П. П. Курінний, І. В. Фабриціус; в Інституті фол-

кльору: академік Ю. М. Соколов, В. П. Петров; в Інституті економіки — В. В. Карпеко.

Єжовщина

Заспокоєння на історичному фронті було ілюзорним. Зростання ідеї першенства великоросійського народу знову ставило під удар істориків інших народів, примусово включених в СРСР, насамперед — України, і боротьба з ними повелася ще з більшим запалом. На офіційній мові мінялися приводи до цієї боротьби, але це не міняло ситуації, яка запанувала в Україні. Ця боротьба збіглася з кривавою добою в історії України, з добою „єжовщини”. Терор проти української науки приховувався під офіційними гаслами: боротьби з шпигунством, контрреволюцією і т. п.

Доба „єжовщини”, крім усіх жахів, зв'язаних з арештами, засланнями, відзначилася ще й неймовірними тортурами, мурдуваннями арештованих, що перевищували людську уяву. Коли, наприклад, було заарештовано одного з видатних київських лікарів, гінеколога, і після всякого роду клопотань за нього в Києві та Москві, прийшов наказ Сталіна звільнити його, виявилось, що цього зробити не можна: молодий, здоровий до часу арешту, він став калікою. Донька Старицьких, молода красуня Рона збожеволіла від страждань. Таких прикладів можна навести багато. Люди, доведені до нестями, підписували які завгодно обвинувальні акти, а це викликало нові тортури, вже як кару за вигаданий злочин...

„Єжовщина” принесла розгром серед істориків України, які залишилися після репресій 1932-1935 років. Дуже важко встановити число засланих, бо тоді вже чимало науковців жило поза великими культурними осередками. В Києві було заарештовано багато осіб. Серед них були донька та брат М. С. Грушевського. З цілої родини залишилися три жінки: Марія Сильвестрівна, Ольга Олександрівна та сестра, Ганна Сергіївна Шамрай, з донькою-артисткою.

Катерина Михайлівна Грушевська була виключна талантом та працездатністю. Ще у Відні розпочала вона працю в галузі соціології. В Києві, зовсім молода (їй було 24 роки) вона взяла на себе велику відповідальну працю; вона була співробітницею кількох комісій: Культурно-історичної, Історичної пісенности,

дійсним членом відділу примітивної культури та народної творчості, Науково-дослідчої катедри історії України та керівником Кабінету примітивної культури. Вона багато писала сама, редагувала збірники „Первісне громадянство”. За її редагуванням, з її передмовою підготовлялися томи „Історичних дум”. Перший том, що вийшов в 1927 році, зустрів дуже прихильну оцінку: академік В. М. Перетц в „Етнографічному Віснику” писав, що це видання — найбільша подія в галузі фолкльористики за останні роки. Другий том був надрукований, але знищений в 1931 році. Після смерти батька К. М. Грушевська цілком віддалася збиранню та редагуванню його наукової спадщини: підготувала до друку X-й том „Історії України-Руси” та V-й том „Історії української літератури”. Коли К. М. Грушевську заарештовано, агенти НКВД забрали підготовлені рукописи. Все згинуло.

У в'язниці вона перенесла неймовірні тортури. Її приносили з допитів непритомну, збиту. Заслано К. М. Грушевську в один із найстрашніших концтаборів, Ногайську бухту. В 1941 році мати її, Марія Сильвестрівна, дістала повідомлення, що вона — в Москві і має незабаром прибути до Києва. Війна обірвала дальші повідомлення. Приватним шляхом було одержано відомості, що обидві Грушевські — мати й донька — померли в 1953 році. Докладніших відомостей не маємо, чи сталося це разом, чи жили вони вкупі, чи загинули кожна з них десь окремо.⁹⁶⁾

В особі Катерини Михайлівни Грушевської наука втратила вслику наукову силу: зійшла з наукового життя Катерина Михайлівна в 37 років. Вже багато вона зробила і ще більше могла зробити.

З чуток, які передавали в США, можна зробити висновок, що НКВД обвинувачувало К. М. Грушевську в „шпигустві” на користь... Японії.

Одночасно з К. М. Грушевською був заарештований брат М. С. Грушевського, Олександр Сергійович. Він був набагато молодший від Михайла Грушевського, належав до молодших учнів професора Антоновича, працював спочатку в галузі Правобережної України, а пізніше — переважно в галузі історичної географії України. Свою науково-педагогічну діяльність розпочав в Одесі як приват-доцент Новоросійського університету, потім перейшов до Петербурзького університету, а далі до Київського. В Одесі він один з перших почав викладати історію в університеті українською мовою. В Києві він був активним членом

Українського Наукового Товариства, головою Історичної секції його та дійсним членом НТШ. З заснуванням Української Академії Наук О. С. Грушевський займав посаду директора Історично-географічної комісії з правами академіка. В Історичних установах він посідав видатне місце: він був членом Археографічної комісії, керівником Секції Соціально-політичної історії в Науково-дослідчій кафедрі. Він автор великого числа наукових праць в „Записках НТШ”, „Записках Академії Наук”, „Україні” та ін. О. С. Грушевський був засланий на Урал, без „суворої ізоляції”, так що дружина могла відвідувати його.⁹⁷⁾

Одночасно з О. С. Грушевським в 1937 році був заарештований М. І. Корнилович, з походження син настоятеля Холмського собору. Він був радником губернського правління, віцегубернатором і залишався глибоким патріотом Холмщини. Революція застала його в Петрограді; він узяв гарячу участь в справі допомоги українцям виїздити на Україну, що тоді було дуже тяжко. Приїхавши до Києва, М. І. Корнилович почав працювати в архівах, а коли була заснована Академія, став членом комісій: Етнографічної, Археографічної. Взагалі в науковій праці він був тісно пов'язаний з Грушевськими. М. І. Корнилович був дуже побожний; він був дуже великим прихильником митрополита В. Липківського і взагалі УАПЦ. Це, мабуть, знали в Архіві, але надто цинили його як виняткового працівника, і до 1937 року він тримався. Саможертвовно, до останньої можливості, переховував у себе в кімнаті велику чудотворну ікону Божої Матері з Холмського собору, і вже після його заслання вдалося переправити її до Холма. Як історик, М. І. Корнилович був документаліст; працював головню в галузі історії України ХІХ ст. Він був автором дуже цінної статті про Бібіковські інвентарі та про заповіт Олександра ІІ.⁹⁸⁾ Заслано було Корниловича до Казахстану. Доля його не відома.

В той же час заслано другого, близького до родини Грушевського вченого: Євгена Костьовича Тимченка, мовознавця, члена-кореспондента АН ССРСР, директора Комісії словника української мови. Заслано Віктора Дмитровича Юркевича, секретаря Комісії української історіографії, співробітника Комісії Лівобережної України, автора монографії про заселення за Хмельниччини Слобідської України, не зважаючи на те, що він цілком зійшов з наукового кону після розгрому Академії.⁹⁹⁾ Удруге заслано С. В. Шамрая, що по закінченні терміну вироку, повер-

нувся до Києва, та Ф. Л. Ернста. Заслано з-поміж молодших істориків Теодора Матвійовича Гавриленка, б. співробітника Культурно-історичної Комісії і Комісії Південної України та етнографа Василя Семеновича Денисенка, співробітника Культурно-історичної Комісії. Якщо до цього списку засланих додати, що в концтаборі було забито С. В. Глушка, то картина нищення родини Грушевських та її близьких буде ясна.

Звичайно, „єжовський” терор не обмежувався колом Грушевських. Було заарештовано, мордовано багато вчених, імена яких не всі можна встановити; тому список, що подається тут, не повний.

В 1937 р. було заарештовано професора Є. Д. Сташевського. Це був талановитий історик, професор Університету св. Володимира в Києві, Українського університету в Кам'янці Подільському, працював в Комісії народного господарства в ВУАН, був організатором та директором Музею сільсько-господарчої промисловости. Він працював над інвентарями Правобережної України, вивчав питання оренди. В 1936 році, коли організовано Інститут історії України АН УРСР, він працював там на акордних засадах як консультант. Незабаром після арешту помер у в'язниці.¹⁰⁰⁾ Величезну збірку матеріалів забрало НКВД.

Засланий був професор Борис Григорович Курц, як і Сташевський, учень професора М. В. Довнар-Запольського, визначний вчений. Він працював в галузі економічної історії України і східних відносин її. Заарештований, а потім звільнений Микола Федорович Тищенко, співробітник Архіву давніх Актів, Комісії історії українського права, автор низки цінних праць з історії промисловости та торгівлі України.¹⁰¹⁾

Заслано на Колиму молодого історика, учня професора О. П. Оглоблина, Дмитра Євменовича Бованенка; він був співробітником Комісії соціально-економічної історії України, а після ліквідації її — професором Київського інституту харчової промисловости.¹⁰²⁾

Заарештовано професора Київського університету з катедри середньовічної історії, Костя Теодосійовича Штепу; він був з початку заснування Історичних установ співробітником Культурно-історичної комісії, а також керівником Комісії сходознавства. Після тортур він „зізнався”, що був японським шпигуном, а на запитання: від кого й де одержував гроші — відповів: від мікада в Токіо. Так розповідали в Києві.

Заслано було одного з головних співробітників Комісії для вивчення західньо-руського та українського права, Степана Гнатовича Борисенка, переважно дослідника „Руської Правди” та Литовського Статуту. Працю в цій Комісії він сполучав з працею в Комісії звичаєвого права. Крім того, він був доцентом Київського інституту народного господарства.¹⁰³) Доля його після заслання не відома. Тоді ж заслано керівника Комісії звичаєвого права, Арнольда Едмундовича Крістера, молоду, енергійну людину. Він був також головою Комісії радянського права ВУАН та професором в Інституті народного господарства. Доля його не відома. Вдруге заарештовано співробітника Комісії звичаєвого права, Бориса Олексійовича Язловського та заслано до концтабору. Заарештовано також співробітника цієї Комісії, Євгена Михайловича Єзерського, вдумливого дослідника звичаєвого права, який вміло користався з свого багатолітнього досвіду мирового судді та адвоката. Його звільнено, але перенести хвилювання, зв’язані з його арештом, хвилювання, зв’язані з ув’язненням, він не міг і незабаром помер. Заслано Миколу Миколаєвича Товстоліса, колишнього обер-прокурора „Правительствующего Сената”; сенатор Гетьманського уряду, виключний знавець права, він був співробітником Комісії звичаєвого права; у виданнях ВУАН вміщено цінні його розвідки. Заслано етнографа Костя Васильовича Волошина, співробітника Етнографічної комісії.¹⁰⁴)

Був висланий Іван Врона, комуніст, директор Художнього інституту, музеознавець та мистецтвознавець, автор багатьох статей в галузі теорії мистецтва.¹⁰⁵)

Заслана була в сибірські концтабори талановита Наталя Юстовна Мірза-Авак’янц, народжена Дворянська. Вона була професором Полтавського історично-філологічного факультету, потім Харківського ІНО, нарешті — Київського державного університету і членом Науково-дослідчої катедри в Харкові. Працювала в галузі історії селянських рухів в Україні в ХХ ст., історії української старини ХVІІ ст., історії суду Гетьманщини, написала кілька науково-популярних книг з історії України. Про те, які обвинувачення ставили під час „єжовщини”, свідчать приклади хоч би з допитів професора К. Штепи, або Н. Мірзи-Авак’янц. У 1918 році вона працювала в Полтаві та Харкові; не зважаючи на це, їй було поставлено обвинувачення в тому, що вона викладала історію „дітям” Гетьмана Павла, хоч

„дітей” таких у гетьмана в 1918 році не було; був лише син, Гетьманич Данило 14 років, та дві доньки, які тоді вже закінчили гімназію.¹⁰⁶⁾

Вдруге заарештовано й заслано В. І. Новицького. Доля його не відома.

Заслано економіста, Олександра Антоновича Плевако, співробітника Комісії народного господарства, фахівця з цукробуляркової промисловости України.¹⁰⁷⁾

Заслано до Москви Климента Васильовича Квітку, представника рідкого фаху: музичної етнографії, що був чоловіком Лесі Українки. Заслано до концтабору Ніну Загладу, сестру дружини академіка Н. Т. Біляшевського, що була співробітницею Етнографічної комісії.

Ми зупинилися на „єшовщині” в Києві тому, що матеріяли про цю добу більше відомі. Те саме, може в менших розмірах, відбувалося в інших містах. В Харкові заслано одного з авторитетних істориків України, Віктора Олександровича Барвінського, колишнього члена Науково-дослідчої катедри, співробітника комісій Академії Наук, а саме Комісії історії західньо-руського та українського права, Комісії соціально-економічної історії України, співробітника історичного архіву Харкова та професора Харківського університету, автора низки праць з історії Лівобережної України XVII-XVIII ст., переважно економічного характеру.¹⁰⁸⁾ Тоді ж заслано Ольгу Водолажченко, співробітницю Науково-дослідчої катедри України та Архівного управління.¹⁰⁹⁾ Заслано Антона Івановича Козаченка, історика, що працював над економічною історією Лівобережної України. Після заслання він працює в Москві над російською історією.¹¹⁰⁾

Під час „єшовщини” заслано історика-комуніста, Михайла Рубача, що довгий час стояв на чолі архівної справи. Він був автором ряду праць з історії революції в Україні.¹¹¹⁾

На цю добу припадає багато заслань істориків в інших містах України: так у Чернігові арештовано й заслано директора Чернігівського архіву, Павла Костьовича Федоренка. Учень професора М. В. Довнар-Запольського, він працював в галузі переважно економічної історії України, XVII-XVIII ст.; багато праць його друкувалося у виданнях Академії Наук.¹¹²⁾

Звичайно, список жертв „єшовщини” не повний. З одного боку, тоді боялися надто докладно оповідати про заслання, а з другого, відсутність людини, добровільна зміна місця перебу-

вання викликали тривогу й натяки на заслання. Тепер, на еміграції, дуже тяжко перевірити точність відомостей.

Друга світова війна та німецька окупація

Доба „воз'єднання” України була порівняно спокійна щодо репресій учених. Совєтський уряд, як можна думати, не хотів залякувати відразу Західню Україну. Навпаки, виявлялося максимум уваги новим громадянам радянської держави. Поновлено в правах звільнених в 1934 році академіків: М. О. Возняка, К. О. Студинського, В. Г. Щурата, Ф. М. Колессу. Галицькі вчені, Я. Пастернак, І. Крип'якевич, М. Смішко і ряд інших стали бажаними відвідувачами наукових конференцій в Києві, а українські вчені відвідували львівські сесії. Бували, правда, деякі тривожні ознаки. Так, навесні 1940 року знято з посади ректора Львівського державного університету, Михайла Івановича Марченка. Він пройшов незвичайний життєвий шлях. Син залізничного робітника, комуніст, скінчив Інститут червоної професури і був науковим співробітником Інституту історії України ВУАН. З початком війни в 1939 р. його мобілізовано; як політрук пішов з Червоною армією в Галичину. Там був призначений першим ректором Українського університету ім. Івана Франка й користався пошаною з боку професури та студентів. Проте, за рік його знято, і він знову повернувся до Інституту історії. Треба гадати, що добрі відносини з галицькою інтелігенцією, жадібне читання забороненої в Києві літератури викликали недовір'я до нього з боку партійних керівників. В першу ніч після оголошення війни його заарештовано, а велику бібліотеку його конфісковано. Дальша доля його не відома.¹¹³⁾

Протягом останніх днів червня в Києві йшла головокружна евакуація. Вивозили з Києва майно державних установ, особовий склад. Академію Наук вивозили до Уфи. З цієї нагоди у видавництві спішно нищили рукописи, палили картки, мапи, малюнки.

Не був евакуйований з іншими академіками Агатангел Юхимович Кримський. Оголошення війни застало його в Криму, куди приїхав він зі Львова відпочити після сесії Академії Наук, що закінчилася за два тижні до початку війни. З Криму А. Кримський приїхав до Звенигородки, де мав садибу та рідню. Там він завжди проводив літні вакації. А. Ю. Кримський був од-

ним із видатних академіків ВУАН. Крім феноменальної пам'яті та поліглотства (він любив говорити, що знає 34 мови), він мав надзвичайно широкий науковий діяпазон. За фахом він був сходознавцем, істориком Близького Сходу, істориком літератури, глибоким знавцем арабської, тюркської, перської мов. Місцеві фахівці з Туркестану, Азербайджану зверталися до нього в справах мови. Його просили писати досліді про видатних письменників. Але, крім орієнталістики, Кримський був видатним знавцем української мови; його голос кінець-кінцем вирішив питання про абетку для української мови на конференції мовознавців у Харкові. Він був увесь час головним редактором російсько-українських словників, які видавала Академія Наук. Останні роки свого життя А. Кримський присвятив дослідженню історії хозарів і написав її 6 томів; але праця не була закінчена.

Від 1918-го року А. Ю. Кримський був невідмінним секретарем Української Академії Наук протягом 10 років, головним мотором, творцем її. Недарма ходив у Києві жарт, що Академія — не „українська”, а „кримська”. Від 1928-го року почалося переслідування Кримського: уряд не затвердив його обрання на невідмінного секретаря; він втратив свої комісії, Арабо-іранський кабінет, впливи, а навіть став одіозною особою, яку висміювали й лаяли газети. Але надто велика була постать академіка А. Кримського, щоб можна було його, поки він живий, викреслити з наукового життя. Від кінця 30-их років, коли керівники партії та уряду зрозуміли недостатність партійної науки й почали звертатися до „старих фахівців”, престиж Кримського став знову підноситися. Йому стали призначати аспірантів з Інституту мовознавства. „Воз'єднання” України в 1939 році відбилося на його становищі: ім'я Кримського стояло високо в галицьких учених; його подорож на наукову сесію у Львові перетворилася на тріумф його як вченого та патріота. В січні 1941-го року в Києві урочисто відсвятковано було ювілей А. Ю. Кримського: його 70-ліття та 50-ліття наукової діяльності; він був нагороджений орденом Леніна. Але все це не гарантувало йому спокійного життя.

В перших днях липня, коли академіки були вже евакуйовані до Уфи, до Звенигородки приїхало автом кілька осіб і передали А. Ю. Кримському наказ: негайно прибути на „засідання Академії Наук”. Він поїхав, але більше про нього ніхто нічого не

чув. Авто, як довідалися в Звенигородці, було з НКВД. Так загинув один із найталановитіших учених України, в часи творення найбільшої своєї праці, кількатомової історії хозарів.¹¹⁴)

Кримський не був єдиним ученим, що зазнав такої страшної долі. В перші дні липня 1941 року до Києва привезли зі Львова академіка Кирила Осиповича Студинського. Він був тяжко хворий на серце і навіть не міг відвідати сесії Академії. Просто з ліжка посадили його в авто, і він не міг стримати свого нервового стану й голосно, не рахуючись з тим, хто чув його, висловлював своє обурення та жаль, що не залишився у Львові. Подібно, як Кримського, Студинського разом з його дружиною вивезли з Києва. І не доїхав він ні до Уфи, ні до будь-якого іншого місця. Доля обох академіків не відома. Проте, здавалося, постань Студинського, видатного вченого філолога, історика літератури та історика Галичини, заслуговувала б на увагу з боку радянського уряду.

Проф. К. О. Студинський був головою НТШ; в 1928 р. його обрано на дійсного члена ВУАН; в 1934 році, разом з іншими академіками-галичанами позбавлено звання академіка, але після „воз'єднання” знову повернуто йому це звання. Тоді ж, в 1939 році, його було обрано депутатом Верховної Ради ССРСР. Все це не врятувало його від незвісної смерті в НКВД.¹¹⁵)

У зв'язку з евакуацією з Києва, чи краще сказати — під претекстом її, було страчено кількох видатних учених. В середині липня 1941 року було заарештовано сестер — Людмилу Михайлівну Старицьку-Черняхівську, видатну письменницю, політичну та громадську діячку, і Оксану Михайлівну Стешенко, письменницю, перекладачку, вдову генерального секретаря Освіти за Центральної Ради, професора Івана Стешенка.¹¹⁶)

Людмила Михайлівна Старицька-Черняхівська належала до числа видатніших громадських діячів України кінця ХІХ та початку ХХ ст. Вона була талановита письменниця, поетеса. Захоплення літературою йшло у неї рівнобіжно з громадською діяльністю. Зокрема яскраво виявила Старицька-Черняхівська свою особистість під час 1-ої світової війни: вона разом з іншими українками Шульгиною та Н. Дорошенко організувала реальну допомогу полоненим та „заложникам”, вивезеним з Галичини, доставляла до в'язниці передачі, брала на поруки до себе і т. д. Вона їздила оглядати табори для полонених в Сибірі, возила їм дарунки, клопоталася про поліпшення їх стану. Вона

була в Києві головою українського клубу „Родина” й вітала в ньому Петлюру. З заснуванням Академії Наук вона брала гарячу участь в її роботі: була „співробітником з окремими дорученнями”, була ініціатором та палким членом Музею українських діячів. Природно, що під час процесу СВУ Людмила Михайлівна із своїм чоловіком, д-ром О. Г. Черняхівським опинилася на лаві підсудних. Але й тоді, в тих важких обставинах, вона зайняла одно з головних місць серед обвинувачених і своїми мужніми, мудрими відповідями на виступи прокурорів зробила на всіх велике враження. Пройшло кілька років, і родину Черняхівських спіткало страшне нещастя: їх доньку, Вероніку, ув'язнено; вона пережила знущання, тортури і збожеволіла. В такому стані її заслано до якогось сибірського концтабору. Даремно їздила по таборах Старицька-Черняхівська, розшукуючи її; вона її не знайшла.

Тяжке нещастя — смерть чоловіка — не змінило вдачі Людмили Михайлівни. Вона залишалася людиною, що передусім живе національними та громадськими інтересами.

20. липня 1941 року до сестер Старицьких увечері прийшов І. Ю. Черкаський, і тоді їх усіх заарештовано.

Іринарх Ювеналович Черкаський був правник, співробітник Комісії для вивчення західньо-руського та українського права, автор кількох важливих праць з історії права, особливо монографії: „Копний суд”. Крім того, він дав цікаві розвідки про гетьмана Розумовського, а далі — „Стародубський Вільчур” — статут магдебурзького права в українській переробці, що загинув в 1930 р. в книзі „Праці комісії”, знищений після процесу СВУ. Це була невіджалована втрата для науки. Крім Комісії історії права, І. Ю. Черкаський працював в Комісії звичаєвого права, в Термінологічно-правничій комісії, а також був редактором великого Історичного словника українських правничих термінів. Доля цього словника була трагічна. Він ще не був надрукований, а зберігався в картках. Під час „реформи” Академії ці картки загинули: їх було розсипано по різних кімнатах Академії Наук. І. Ю. Черкаський був уже заарештований в 1934 році: його притягли до відповідальності за прихильну рецензію на його монографію „Копний суд”, вміщену, здається, в празькому виданні. На цей раз йому пощастило встановити своє „алібі”: повне незнайомство ні з рецензією, ні з автором її. В

1941 році справа була гірша: всі сестри Старицькі та Черкаський зникли. Були чутки, що всіх їх було розстріляно під час евакуації в'язниці в Дарниці.

За кілька днів після арешту Старицьких та І. Ю. Черкаського заарештовано професора Андрія Івановича Ярошевича. Агенти прийшли до нього, пояснивши свій прихід якоюсь терміною справою. Його було викликано з сусіднього помешкання його знайомих і заарештовано. Вже за німецької окупації його дружина дістала відомості, що Ярошевича розстріляно. Не з'ясовані обставини загибелі археолога І. Іванцова.

З німецькою окупацією не припинилося переслідування істориків України. Нові займанці виконували пляни большевиків, не в стані самі розібратися в діяльності людей, яких вони нищили, і покладаючись на характеристики, що мали від партійців-комуністів та комсомольців, що „розкаялися” й пішли на службу до Гестапо. Всім відома загибель О. Теліги та інших палких патріотів, що прийшли на Україну й не могли пізнати, хто там друг, а хто підступний ворог. Вище згадувалася страта В. М. Базилевича, що протягом 20 років (1923-1942) жив, непевний у тому, що побачить „завтра”, жив від арешту до арешту — і якраз його стратило Гестапо за „прихильність” до комунізму. Ще більше показовий приклад — життя та смерть Федора Миколаєвича Сингалевича. Родом з Богуслава, він був пристрасний патріот-українець. Він був видатний лікар і близько 20 років був лікарем в головній в'язниці Києва — Лук'янівській. Там він зумів викликати пошану до себе й адміністрації, і в'язнів. Без страху заходив він до „одиначек” політичних в'язнів, брав доручення до їхніх родин, ставав посередником між ними, рятував від смертельної розпуки людей. В'язні називали його „соняшним промінем” в темряві БУПР'а (будинок примусової праці — назва радянської в'язниці). Він мав безцінні матеріяли-записки, свідчення в'язнів, дослідження камер „людоїдів”, статистику розстрілів, матеріяли, які навіть не наважувався зберігати дома. Останні роки „єжовщини” викликали підозру адміністрації до нього, і він примушений був покинути БУПР. Але д-р Ф. Сингалевич мав інший фах. Він був талановитий дослідник-етнограф. Він відвідував і вивчав скупчення чужинців на Україні: айсорів, циганів, китайців, безпритульних і т. д. Лікарський фах та мила привітна вдача відкривали йому зачинені для інших двері та серця, а вдача дослідника допомагала здо-

бути цінні відомості. Він був співробітником Етнографічної комісії і надрукував чимало цінних розвідок.

З початком німецької окупації, коли адміністративні становища в Києві зайняли українці, д-р Ф. Сингалевич дістав призначення на завідувача відділом санітарії та гігієни Київської міської управи. На початку листопада 1941 року Київ був вражений вісткою про страту Сингалевича як довголітнього співробітника комуністів в БУПР'і. Всім було ясно, в чиїх інтересах було страчено його.

В історії НТШ є неповна згадка про членів товариства: „за перевіреними відомостями за рр. 1939-1946 померло чи загинуло 29 дійсних членів (справді далеко більше), ...бл. 20 пропало під час воєнної хуртовини й немає про них вісток... Таким чином, большевики зробили остаточний розгром Наукового Товариства ім. Шевченка, а разом з тим — вільної української науки”.¹¹⁷)

Кінцеві підсумки

В цій праці дано спробу підвести підсумки втрат історичної науки в Україні під радянською владою. Ці підсумки, як вже попереджалося вище, не повні. Важко було б зібрати тепер повний список репресованих істориків, але, можливо, ця спроба викличе відгуки з боку тих, хто знає ще інші імена, інші деталі. Покищо ще не було ніде дано такого списку репресованих, а тим часом відходять з цього світу люди й несуть з собою те, що знали вони й не записували.

З цього, хоч і неповного списку, видно, хто саме за віком був репресований. З цілого списку видно, що було дуже мало літніх людей, народжених в 70-их і 60-их роках XIX ст., себто людей, які до революції вже провадили б наукову працю, були б зв'язані, як говорили в обвинувальних вироках большевики, з дореволюційним буржуазним світом. Навпаки: це переважно люди „90-их років”, які до революції вчилися, готувалися до наукової праці; значна частина з них була на 3-4 роки відірвана від цієї праці війною 1914-1917 років. Це люди, що принесли з „старого режиму” лише наукову підготовку та методи і вступили на науковий шлях вже після революції, вступили, надхненні великою ідеєю заснування власної Української Держави; більша частина з запалом, саможертвно готові віддати свої сили

власному народові. Це була доба, яка як „золота доба”, мала б увійти в історію культури України, а люди, що працювали в цю добу, дали б колосальні скарби, бо працювали вони для своєї держави та народу. Це піднесення науки в 1920-их роках було правдивим „науковим ренесансом” України, а вчені її були дійсно елітою народу.

1920-ті роки були часом, коли советська влада всю увагу звертала на зовнішню боротьбу, боротьбу з повстаннями та на економічні труднощі. Ідеологічні завдання тоді ще відогравали епізодичну роль. На життя Академії Наук, університетів тощо уряд не звертав уваги й мало втручався в це життя. Наукові установи та представники науки жили в тяжких матеріальних умовах, але користувалися відносно свободою, і це зробило можливим таке наукове піднесення 1920-их років. Але це тривало недовгий час.

Комуністична партія та радянський уряд злякалися цього піднесення вільної науки в країні примусу. Спочатку намагалися вони втиснути історичну науку в Прокрустове ліжко марксизму-ленінізму-сталінізму, а потім стали фізично нищити носіїв науки та їх твори, бо не могли знищити їх духа.

В сотнях концтаборів, на каторжних працях знищено людей, якими могла б пишатися кожна держава, створюючи найкращі умови для їх наукової праці, а після їх смерти вшановуючи відповідно їх імена. Не те бачили ми протягом 40 років: історики жили в злиденних матеріальних умовах, житлових, не кажучи про моральні, у вічному страху арештів, заслань, в свідомості, що заслання чи страта є не тільки кара (за не виконаний злочин), але й кара для родини, яка позбавляється всього мінімального комфорту, який мала, позбавляється мінімальних прав, якими користувалася як родина науковця. Діти позбавлялися можливості вчитися в школі; дружини — знайти працю, а часто й права мешкати в своїй кімнаті, навіть у своєму місті. Кара не закінчувалася цим. Засланий вчений втрачав те, що було часто дорожче, ніж саме життя: нищили його рукописи, забороняли навіть користуватися надрукованими працями. То була наукова смерть. Вже досить багата література показує умови, в яких жили вчені на засланні: Драй-Хмара описував в листах, як на Колімі жив голодний, в наметі зимою; як безсилого підвищували його для праці. С. Підгайний описує, як на Соловках учені виконували найтяжчу працю. А якщо вчений

все ж таки науково працював, — наслідки праці нищили, як було з О. Янатою. Так минали кращі роки життя, кращий час для плідної наукової праці. Але і це не все: якщо людина знаходила моральні сили перемогти ці умови й діставала звільнення — її чекало нове розчарування: вона вже не поверталася в Україну і останні роки свого життя віддавала не історії рідного народу, а історії „старшого брата”.

Сильний духом, могутній волею, безкомпромісовий в прагненні свободи український народ не падає під ударами окупантів. На зміну загиблим борцям за волю приходять нові: навіть наша розвідка вказує, як молодші змінюють старших. Так мусять бути й далі, і коли спаде тяжкий гніт примусу, що заганяє або в рамки офіційної ідеології, або — на заслання до концтаборів істориків України, тоді настане час для об’єктивної історії Українського Народу.

П Р И М І Т К И

- 1) Гетьман Павло Скоропадський. Українська культурна праця на Гетьманщині 1918-го року. „Державницька Думка“, Філядельфія, 1951, ч. 4.
- 2) Звідомлення ВУАН за 1921-ий рік, Берлін, ст. 16-31.
- 3) Звідомлення, стор. 39-61.
- 4) О. С. Грушевський. Українське Наукове Товариство в Києві та історичні секції при ВУАН. „Україна“, 1924, ч. 4.
- 5) Іван Вигнанець. Високі школи в Україні. „Сьогочасне й минуле“. Мюнхен—Нью-Йорк, 1948, ч. I.
А. С. К 50-летню К. Ист. Об-ва Нестора-Летописца. „Славія“ 1927-28.
- 6) Звідомлення ВУАН за 1921-ий рік. Берлін, стор. 17.
Н. Полонська-Василенко. Українська Академія Наук, Мюнхен, 1955, т. I, стор. 30-34.
- 7) Н. Полонська-Василенко. Українська Академія Наук, т. I, стор. 44-45; 83.
В. Дорошенко. Заслуги М. Грушевського для української науки. „Овид“, 1957, ч. 5, стор. 21-22.
- 8) Звідомлення. „Записки істор.-філолог. відділу ВУАН“, 1929, т. XXIV, стор. 21-23.
- 9) Н. Полонська-Василенко. Там-же, т. I, стор. 84.
- 10) М. С. Грушевський. Історична секція Української Академії Наук. „Україна“, 1926, ч. 1, стор. 160-161.
- 11) Н. Полонська-Василенко. Там же, т. I, стор. 84.
- 12) М. Грушевський. Науково-дослідча катедра історії України в Києві. „Україна“, 1925, кн. 5, стор. 172-173.
- 13) В. Дорошенко. Огляди і рецензії. Н. Полонська-Василенко. Українська Академія Наук. „Київ“ 1959, березень, стор. 51.
- 14) М. С. Грушевський. Всеукраїнська Академія Наук. „Україна“, Київ, 1925, ч. 1-2. Хроніка. Н. Полонська-Василенко. Там же, т. I, стор. 45-46; 97-98.
Б. Крупицький. Українська історична наука під Советами. Мюнхен, 1957, стор. 5-12.
- 15) Характеристичне явище: в той час, як співробітники інших установ Академії працювали в кількох комісіях (штатним, звичайно, можна було бути лише в одній), наприклад, в III-му Відділі: в Комісії історії права та звичаєвого права, в Комісії звичаєвого права та етнографічній, в Комісії громадських рухів та в Біографічному словнику і т. д., — співробітники Історичних установ, за невеликими винятками, не брали участі в інших комісіях.

16) О. П. Оглоблин. Енциклопедія Українознавства, т. II. Словникова частина, стор. 454-456.

D. Doroshenko. A survey of Ukrainian Historiography. "The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U. S. Vol. V-VI, 1957. New York, p. 262-275.

17) Н. Полонська-Василенко. Процес „Центра дій”. Мюнхен, 1955.

18) Н. Полонська-Василенко. Там же, т. I, стор. 48.

19) О. Ohloblyn. Ukrainian Historiography 1914-1956. "The Annals of the Ukrainian Academy". Vol. V-VI, 1957, pag. 319.

20) „Вісті Всеукраїнської Академії Наук”, 1929, ч. 1-3, стор. 2-10.

21) „Вісті ВУАН” 1929, ч. 8-9, стор. 4. М. Грушевський. Історичні установи ВУАН. „Україна” 1930, ч. 3-4, стор. 187-198. Б. Крупницький. Українська історична наука під Советами, стор. 27-30.

22) Е. Х. Запкевич. До історії советизації Всеросійської Академії Наук. Мюнхен, 1957, стор. 19-22.

23) Ул. ГЛЫБІННЫ. Доля беларускае культуры пад саветама. Мюнхэн, 1957, стор. 55-77. Г. Няміга. Інститут Беларускай культуры. Беларуская Акадэмія. Мюнхэн, 1957, стор. 57 і далі.

24) Н. Полонська-Василенко. Українська Академія Наук, т. I, стор. 73.

25) Н. Полонська-Василенко. З моїх спогадів про М. С. Грушевського. „Україна”, Париж, 1955, ч. 9.

26) О. Оглоблин. Там же, стор. 348-350.

27) М. Татусь. Спілка Визволення України. „Збірник”, т. I, стор. 97.

28) Надрукована „Коденська книга” в „Українському Архіві”, т. II. Після процесу СВУ уряд заборонив ставити прізвище Гермайзе як редактора й автора передмови.

29) Н. Полонська-Василенко. Українська Академія Наук, т. I, стор. 132-136. Персональний склад Історичних установ М. С. Грушевського на I. VII. 1929 р.

30) Після закінчення 6 років ув'язнення в Ярославлі, в ізоляторі та на Соловках, О. Ю. Гермайзе був поселений в Саратові, але незабаром знову заарештований. Дальша доля його не відома.

31) Н. Полонська-Василенко. Там же, т. I, стор. 97. Б. Татусь. „Спілка Визволення України”. Збірник I, стор. 50, 44.

32) О. Оглоблин. Там же, стор. 357.

33) В сумній історії М. Левченка ми бачимо ще один факт фальшування документів у зв'язку з процесом СВУ. М. Ковалевський оповідає про два: колективний лист українських емігрантів з Берліну з інструкцією, яку нібито дали Ніковському емігранти різних політичних поглядів, та лист Левка Чикаленка до Єфремова. („Опозиційні рухи в Україні і національна політика СССР”. Мюнхен, 1955, стор. 61-62). Н. Д. Полонська-Василенко. А. Ю. Кримський. „Україна”, Париж, 1949, ч. 2.

34) Г. Няміга. Інститут беларускай культуры. Беларуская Акадэмія Наук. Академія Наук Беларускай ССР. Мюнхен, 1957, стор. 60-62.

Мені особисто розповідав пок. В. І. Пічета в 1940 р., що слідчий питав його, чи не був він на приватному прийнятті в академіка М. С. Грушевського, після його ювілею.

Ул. Глыбіны. Доля беларускае культуры пад Саветамі. Мюнхен, 1956, стор. 66-67.

35) Н. Д. Полонська-Василенко. Українська Академія Наук, т. II, стор. 67.

36) Н. Д. Полонська-Василенко. Там же, т. I, стор. 105-106.

37) Н. Полонська-Василенко. Там же, т. II, стор. 41-42.

38) П. Кіяниця. Національно-буржуазна легенда про декабристів. „Україна“, ч. 1-2 - 1932, стор. 83-91. Це був часопис, який видавав партійний провід Соціально-економічноо відділу після ліквідації журналу „Україна“, що виходив за редакцією М. С. Грушевського.

39) Л. Винар. Олександр Оглоблин. Біо-бібліографічні матеріали. Рим, 1958. (Відбитка з „Записок ЧСВВ“, т. III, вип. 1-2).

40) Н. Полонська-Василенко. Там же, т. II, стор. 17.

41) С. Підгайний. Українська інтелігенція на Соловках. Н. Ульм, 1947, стор. 57-60. Б. Крупницький. Українська історична наука під Советами. Мюнхен, стор. 14-15; 21-27.

42) Б. Микорский. Разрушение культурно-исторических памятников в Киеве в 1934-1936 годах. Мюнхен, 1951, стор. 17.

43) „Недостріляні“ ч. 1, Н. Ульм, 1948. Інтелігенція на Соловках. Н. Ульм, 1949.

44) „Вісті ВУАН“, Київ, 1934, ч. 1, стор. 38.

45) „Вісті УАН“, 1937, ч. 67, стор. 66-68.

46) О. Оглоблин. Там же, стор. 316.

47) О. Оглоблин. Там же, стор. 326.

48) Н. Полонська-Василенко. Українська Академія Наук, т. II, стор. 22-23.

49) Н. Полонська-Василенко. Там же, т. II, стор. 22; 175.

50) Н. Полонська-Василенко. Там же, т. II, стор. 76.

51) О. Оглоблин. Там же.

52) О. Оглоблин. Там же, стор. 344.

53) О. Оглоблин. Там же, стор. 342-343.

54) Е. Х. Заневич. К истории советизации Российской Академии Наук. Мюнхен, 1957, стор. 38-40.

55) О. Оглоблин. Там же, стор. 317.

56) Енциклопедія Українознавства. Словникова частина, стор. 289.

57) О. Оглоблин. Там же, стор. 325.

58) Н. Полонська-Василенко. Українська Академія Наук, т. I, стор. 106.

59) М. Миллер. Археология в СССР. Мюнхен, 1954, стор. 83, 134.

60) Н. Полонська-Василенко. Там же, т. II, стор. 76.

61) О. Оглоблин. Там же, стор. 335.

62) Енциклопедія Українознавства. Словникова частина, стор. 552.

63) Енциклопедія Українознавства. Словникова частина, стор. 595.

64) М. Миллер. Там же, стор. 80. Н. Полонська-Василенко. Українська Академія Наук, т. I, стор. 28.

65) Енциклопедія Українознавства. Словникова частина, стор. 641.

66) О. Оглоблин. Там же, стор. 329. Енциклопедія Українознавства. Словникова частина, стор. 82.

67) О. Оглоблин. Там же, стор. 328-29.

68) М. Миллер. Археология в СССР. Мюнхен, 1954, стор. 84.

- 60) Енциклопедія Українознавства. Словникова частина, стор. 129.
- 70) В. Міяковський. Як зруйновано Золотоверхого Михайла в Києві. „Наші Дні”. Львів, 1943, ч. 10. Б. Микорський. Разрушение культурно-исторических памятников в Киеве в 1934-1936 годах, стор. 7-8. М. Миллер. Там же, стор. 83. В. Гребля. Нищення більшовиками культурно-історичних пам'яток Києва. „Український Самостійник”, 1959, ч. 20.
- 71) Н. Полонська-Василенко. Українська Академія Наук, т. II, стор. 68-69.
- 72) Н. Полонська-Василенко. Пам'яті вченої. „Наше життя”. Філадельфія, 1957, ч. 2.
- 73) Н. Данилевська. Згублений рід. „Визначні жіпки України”. Новий Ульм.
- 74) Н. Полонська-Василенко. Київ часів М. Зерова та П. Филиповича. „Український Самостійник”, 1959, ч. 17.
- 75) Л. О. Дослідник Самовидця. „Україна”, Париж, 1952, ч. 7. О. Оглоблин. Там же, стор. 353-354.
- 76) Н. Полонська-Василенко. Українська Академія Наук, т. II, стор. 78.
- 77) Інтелігенція на Соловках. Н. Ульм, 1949.
- 78) Ю. Б. Марголин. Путешествие в страну „Зе-ка”. Нью-Йорк, 1952. В. Дубровський. Машина масового вбивства. Мюнхен, 1954.
- 79) Юрій Клен. Спогади про неоклясики. Мюнхен, 1947.
- 80) І. Розгін. О. Яната. „Нові Дні”, Торонто, 1954, ч. 49.
- 81) Г. Няміга. Інститут беларускай культуры. Мюнхен, 1957, стор. 57.
- 82) „Вісті ВУАН”, 1934, ч. 1, стор. 11.
- 83) „Вісті ВУАН”, 1934, ч. 2, стор. 63. Н. Полонська-Василенко. Українська Академія Наук, т. II, стор. III.
- 84) D. Doroshenko. A survey of Ukrainian Historiography. “The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U. S. Vol. V-VI, 1957, New York, p. 236-239. О. Оглоблин. Там же, стор. 339-343. О. Оглоблин. Енциклопедія Українознавства. Словникова частина, стор. 80.
- 85) О. Оглоблин. Там же, стор. 342-343. Енциклопедія Українознавства. Словникова частина, стор. 410.
- 86) О. Оглоблин. Там же, стор. 344.
- 87) О. Оглоблин. Там же, стор. 358-359. Енциклопедія Українознавства. Словникова частина, стор. 391.
- 88) О. Оглоблин. Там же, стор. 344-345. Енциклопедія Українознавства. Словникова частина, стор. 602.
- 89) О. Оглоблин. Там же, стор. 352. Енциклопедія Українознавства. Словникова частина, стор. 156.
- 90) М. Миллер. Археологія..., стор. 84.
- 91) О. Оглоблин. Там же, стор. 357.
- 92) О. Оглоблин. Там же, стор. 353.
- 93) Н. Полонська-Василенко. Українська Академія Наук, т. II, стор. 49.
- 94) О. Оглоблин. Там же, стор. 313.
- 95) О. Оглоблин. Українські гуманітарні науки під Советами в 1920-1930-их роках. Альманах „Гомін України”, 1956 р. стор. 76-79. Б. Д. Крупницький. Українська історична наука під Советами. Мюнхен, 1957, стор. 30-37.
- 96) Н. Полонська-Василенко. Пам'яті М. С. та К. М. Грушевських. „Наше

Життя", Філядельфія, 1956, ч. 3. Енциклопедія Українознавства. Словникова частина, стор. 453.

⁹⁷⁾ Оглоблин. Там же, стор. 313. Енциклопедія Українознавства, стор. 455.

⁹⁸⁾ О. Оглоблин. Там же, стор. 319.

⁹⁹⁾ О. Оглоблин, там же, стор. 317.

¹⁰⁰⁾ О. Оглоблин. Там же, стор. 337.

¹⁰¹⁾ О. Оглоблин. Там же, стор. 157.

¹⁰²⁾ О. Оглоблин. Там же, стор. 325. Енциклопедія Українознавства. Словникова частина, стор. 142.

¹⁰³⁾ О. Оглоблин. Там же, стор. 334-335. Енциклопедія Українознавства. Словникова частина, стор. 159.

¹⁰⁴⁾ Н. Полонська-Василенко. Українська Академія Наук, II, стор. 171.

¹⁰⁵⁾ Енциклопедія Українознавства. Словникова частина, стор. 322.

¹⁰⁶⁾ О. Оглоблин. Там же, стор. 341, 342. Енциклопедія Українознавства. Словникова частина, стор. 129.

¹⁰⁷⁾ О. Оглоблин. Там же, стор. 337-338.

¹⁰⁸⁾ О. Оглоблин. Там же, стор. 341. Енциклопедія Українознавства. Словникова частина, стор. 92.

¹⁰⁹⁾ Енциклопедія Українознавства. Словникова частина, стор. 299.

¹¹⁰⁾ О. Оглоблин. Там же, стор. 343.

¹¹¹⁾ О. Оглоблин. Там же, стор. 347.

¹¹²⁾ О. Оглоблин. Там же, стор. 359.

¹¹³⁾ О. Оглоблин. Там же, стор. 365.

¹¹⁴⁾ Н. Полонська-Василенко. А. Ю. Кримський. „Україна”, Париж, 1949, ч. 2. В. Д.: Кримський — науковець. „Україна”, Париж, 1950, ч. 3. В. В. Дорошенко. Мої зустрічі й розмови з акад. А. Ю. Кримським. „Свобода”, 1952, Нью-Йорк, 8-28 серпня. С. Я. Парамонов. Агатангел Кримський. „Наша Культура”. Вінніпег, 1952, ч. I. Архиепископ Сильвестр (С. Гаєвський). До спогадів про академіка А. Ю. Кримського. „Віра й Культура”, Вінніпег, 1954, ч. 7.

¹¹⁵⁾ Історія Наукового Товариства ім. Шевченка. Нью-Йорк—Мюнхен, 1949, стор. 22-23; 45.

¹¹⁶⁾ Н. Данилевська. Згублений рід. „Визначні жінки України”. Новий Ульм, 1950.

¹¹⁷⁾ Історія НТШ, Нью-Йорк—Мюнхен, 1949, стор. 47.

ДОДАТОК Ч. 1.

СПИСОК

репресованих істориків, істориків права, етнографів, археологів,
мистецтвознавців, економістів.

- Антипович, Кость Єрофєєвич, 1899, історик, засланий 1934 р.
Артемський, Андрій Якович, комуніст, економіст, засланий
1934 р.
- Асаткін, Олександр Миколаєвич, комуніст; директор Інституту,
економіст, заарештований 1937 р.
- Базилевич, Василь Митрофанович, 1893-1942, історик, ув'язне-
ний 1923 р., удруге 1932 р., засланий 1935 р., розстріляний
1942 р.
- Баранович, Олекса Іванович, історик, звільнений з праці 1934 р.
Баран-Бутович, С., археолог, звільнений з праці.
- Барвінський, Віктор Олександрович, 1885, історик, засланий
1937 р.
- Безвенглинський, Борис Петрович, 1893, археолог, засланий ?
Білий, Володимир Васильович, 1894, етнограф, засланий 1934 р.
Бованенко, Дмитро Євменович, 1900, історик, засланий 1938 р.
Болтенко, Михайло Федорович, 1888, археолог, засланий 1934 р.
Борисенко, Степан Гнатович, 1891, істор. права, засланий 1937 р.
Бродський, Давид Петрович, істор. жид., звільнений 1933 р.
Буда, Сергій Олекс., 1866-1942, істор. літер., звільнений 1930 р.
Бужинський, Михайло Мих., історик, звільнений з праці 1933 р.
Вайнштейн, В. П., істор. жид., звільнений 1933 р.
Василенко, Микола Прокопович, академік, 1866-1935, історик,
істор. права, ув'язнений 1924 р.
- Величківський, Микола Іванович, економіст, ув'язнений 1937 р.
Водолащенко, Ольга, історик, заслана 1937 р.

- Возняк, Михайло Осипович, академік, 1881-1954, істор. літер., звільнений 1934 р.
- Волошин, Кость Васильович, етнограф, засланий 1937 р.
- Вороний, Андрій, антрополог, ув'язнений ?
- Врона, Іван Іванович, комуніст, мистецтвознавець, засланий 1937 р.
- Гавриленко, Теодор Матвійович, історик, засланий 1937 р.
- Галант, Ілля Володимирович, істор. жид., звільнений 1933 р.
- Гермайзе, Осип Юр., 1892, історик, засланий 1930 р.
- Гіляров, Сергій Олекс., 1887, мистецтвозн., ув'язнений 1934 р.
- Глушко, Сильвестр Васильович, 1896-1938, історик, засланий 1934 р., забитий 1938 р.
- Глядківський, Павло Семенович, історик, засланий 1934 р.
- Гніп, Михайло, історик, засланий 1934 р.
- Горбань, Микола Васильович, 1899, історик, засланий 1933 р.
- Граховецький, Дмитро Денисович, історик, звільнений 1932 р.
- Греков, Василь Олекс., 1884, історик, засланий ?
- Гринченко, В., археолог, ?
- Гришко, Василь Годосьович, 1897, істор. права, звільнений 1934 р.
- Грищенко, М., історик, засланий 1934 р.
- Грунін, Т., сходознав., звільнений 1933 р.
- Грушевська, Катерина Михайлівна, 1900-1953, соціолог, заслана 1937 р.
- Грушевська, Ольга, 1877, історик, звільнена 1933 р.
- Грушевський, Михайло Сергійович, 1866-1934, історик, академік, засланий 1931 р.
- Грушевський, Олександр Сергійович, 1877, історик, звільнений 1933 р., засланий 1937 р.
- Данилов, Володимир Валеріянович, історик, звільнений 1934 р.
- Дем'янчук, Василь Климович, сходозн., філол., засланий 1933 р.
- Денисенко, Василь Семенович, етнограф, засланий 1937 р.
- Дмитров, Л. Д., археолог, засланий 1933 р.
- Добров, Олександр Соломонович, 1901, істор. права, засланий 1934 р.
- Дроб'язко, А. Л., звичаєв. право, засланий 1933 р.
- Дронников, Володимир Клавдійович, звич. право, засланий 1931 р.
- Дубровський, Василь Васильович, 1897, істор., засланий 1934 р.

Євфимовський, Володимир Степанович, історик, звільнений 1931 р.

Єзерський, Євген Михайлович, 1885-1942, звич. право, звільнений 1933 р., ув'язнений 1938 р.

Ернст, Теодор Львович, 1891, мистецтвозн., засланий 1933-1937 рр.

Жорников, Микола, економіст, звільнений 1933 р.

Жуковська, Марія Аркадіївна, етногр., заслана 1934 р.

Заглада, Ніна Борисівна, етногр., заслана 1937 р.

Загорівський, Євген Олександрович, історик, засланий 1934 р.

Заклинський, Ростислав Романов., музеознав., засланий 1933 р.

Зуммер, Всеволод Михайлович, мистецтвозн., засланий 1934 р.

Іваницький, Василь Федорович, 1881, історик, звільнений 1933 р.

Іваницький-Василенко, Серг. Михайлович, 1884, істор. прав., звільнений 1933 р.

Іванцов, Іван, археолог, ув'язнений 1939 р.

Ігнатовський, Всеволод Михайлович, академік, комуніст, президент Білорус. Акад. Наук, історик, самогубство напередодні арешту 1931 р.

Камишан, Олександр Микол., комуніст, історик, ув'язнений 1934 р.

Камінський, Василь Михайлович, комуніст, історик, засланий 1934 р.

Камінський, Вячеслав Арсеньович, 1869-1934, етнограф, ув'язнений 1934 р., помер у в'язниці.

Камінський, Т., археолог, засланий?

Карачківський, Михайло Федорович, 1899-1950, історик, звільнений 1932 р.

Квітка, Климент Васильович, 1880, етнограф, засланий 1937 р.

Кезьма, Тауфік Гаврилович, 1882-1958, сходозн., звільнений 1933 р.

Кисіль, Олександр Олекс., 1889, етнограф, засланий 193 ?

Клименко, Пилип Васильович, 1880, історик, засланий 1936 р.

Козар, Павло Антонович, археолог, засланий ?

Козаченко, Антон Іванович, історик, засланий 1937 р.

Козловська, Валерія Євгенівна, 1886-1956, археолог, звільнена 1933 р.

Козорис, етнограф, засланий 1935 р.

Козубовський, Федір Андрійович, комуніст, † 1942, археолог, ув'язнений 1935 р. збожеволів.

- Колесса, Філарет Михайлович, академік, 1871-1947, етнограф, звільнений 1934 р.
- Копержинський, Євген Олекс., етнограф, засланий 1934 р.
- Кордиш, Неоніла Леонтівна, 1902, археолог, звільнена 1933 р.
- Корнилович, Михайло Іванович, 1870, історик, засланий 1937 р.
- Коршак, Петро, археолог, засланий 1934 р.
- Костащук, Василь Мок., історик, звільнений 1933 р.
- Коцюбінська, Ніна А., мистецтвозн., заслана 193 ? р.
- Кравцов, Дмитро Є., історик, звільнений 1932 р.
- Кравченко, Василь Георгієвич, звич. право, звільнений 1933 р.
- Кривченко, Георгій Олексійович, економіст, звільнений 1933 р.
- Кримський, Агатангел Юхимович, академік, 1871-1941, істор., сходозн., депортов. 1941 р.
- Крістер, Арнольд Едмундович, звич. право, засланий 1937 р.
- Кузьмін, Євген Михайлович, 1871, мистецтвозн., засланий 1934 р.
- Курінний, Петро Петрович, 1894, археолог, ув'язнений 1933 р.
- Курц, Борис Григорович, 1890, історик, засланий 1937 р.
- Кушнірчук, Кіндрат Іванович, історик, засланий 1933 р.
- Лазаревська, Катерина Олекс., історик, звільнена 1933 р.
- Левченко, Микола Захарович, 1900-1934, етнограф, історик, засланий 1930 р., повісився.
- Ліберберг, Йосип Ізраїльович, комуніст, історик, звільнений 1935 р., ув'язнений 1937 р.
- Лозів, Павло Нечипорович, сходознав., засланий 1933 р.
- Лозовик, Григорій Наумович, сходознав., засланий 1935 р.
- Любинський, Микола, історик, засланий ?
- Любкін, С. Н., історик, звільнений 1933 р.
- Магура, Сильвестр Сильвестрович, археолог, засланий 1933 р.
- Макаренко, Микола Омелянович, археолог, засланий 1935 р.
- Маковський, Федір, † 1959, етнограф, засланий 1934 р.
- Малеча, Н., комуніст, археолог, засланий 1934 р.
- Малиновський, Онукій Олекс., академік, 1868-1935, істор. прав., ув'язнений 1920 р.
- Манзюк, Іван Данилович, історик, засланий 1933 р.
- Марченко, Михайло Іванович, комуніст, історик, ув'язнений 1941 р. Знов працює в Кисві в Академії Наук.
- Мельник-Антонович, Катерина Миколаївна, 1867-1942, археолог, звільнена 1933 р.
- Мищенко, Федір Іванович, академік, 1874, істор. церкви, виключений 1928 р.

- Мірза-Авак'янц, Наталя Юстинівна, 1889, історик, заслана 1938 р.
- Міяковський, Володимир Варламович, 1888, істор. літерат., засланий 1930 р.
- Могилянський, Михайло Михайлович, історик, істор. літерат., звільнений 1933 р.
- Молчанівський, Федосій Миколайович, археолог, засланий 1934 р.
- Моценко, Кость Васильович, 1876, мистецтвознав., засланий 1933 р.
- Мушкет, Марія, антрополог, заслана 1935 р.
- Назарець, Олекса Іванович, історик, засланий 1935 р.
- Нечипоренко, Прокіп Іванович, історик, засланий 1935 р.
- Новицький, Віктор Ізмайлович, 1884, історик права, засланий 1933 р., удруге 1938 р.
- Носов, Анатолій Зиновійович, 1883, етнограф, засланий 1934 р.
- Оглоблин, Олександр Петрович, 1899, історик, ув'язнений 1930 р., звільнений 1934 р.
- Окіншевич, Лев Олександрович, 1898, істор. права, звільнений 1934 р.
- Онищук, Антін Іванович, 1885, етнограф, засланий 1934 р.
- Отамановський, Валент. Дмитрович, 1893, істор. права, засланий 1930 р.
- Пархоменко, Володимир Олекс., історик, засланий 1930 р.
- Петровський, Микола Неонович, 1894-1951, історик, звільнений 1933 р.
- Петрунь, Федір Остапович, історик, географ., засланий 1934 р.
- Пилипенко, етнограф, засланий 1934 р.
- Підгайний, Семен Олекс., історик, засланий 1933 р.
- Плсвако, Олександр Антонович, економіст, засланий 1938 р.
- Пожарський, П. Н., економіст, ув'язнений 1930 р.
- Полонська-Василенко, Наталя Дмитрівна, 1884, історик, звільнена 1934 р.
- Попов, Павло Миколаєвич, етнограф, історик літерат., звільнений 1933 р.
- Потоцький, Павло Платонович, музеознавець, ув'язнений 1930 р.
- Ревуцький, Дмитро Миколаєвич, етнограф, ув'язнений 1937 р.
- Рибинський, Василь Петрович, історик, звільнений 1933 р.
- Романовський, Віктор Олекс., 1893, історик, засланий 1934 р.
- Рубач, Михайло, комуніст, історик, засланий 1937 р.

Рудинська, Євгенія Яковівна, історик, заслана 1934 р.
Рудинський, Михайло Яковович, археолог, засланий 1934 р.
Рулін, Петро Іванович, історик, етнограф, засланий 1937 р.
Рябінін-Склярєвський, Олександр Олекс., історик, засланий 1934 р.
Савченко, Федір Яковович, 1892, історик, засланий 1934 р.
Савченко-Сақун, Євген В., звич. право, звільнений 1933 р.
Семковський, Семен Юл., комуніст, академік, соціолог, ув'язнений 1935 р.
Симашкевич, Микола Васильович, історик, страчений 1920 р.
Сингалєвич, Федір Миколаєвич, етнограф, страчений 1941 р.
Скарбек, комуніст, історик, ув'язнений 1933 р.
Слабченко, Михайло Єлис., 1882, історик, засланий 1930 р.
Слабченко, Тарас Михайлович, історик, ув'язнений 1929 р.
Смирнов, Павло Петрович, 1882, історик, ув'язнений 1923 р.
Смолинська, Євгенія Сергіївна, історик, заслана 1934 р.
Сосенко, Петро Ксенофонтівч, істор. права, засланий 1934 р.
Спаський, Юрій Юрійович, археолог, засланий 1934 р.
Старицька-Черняхівська, Людмила Михайлівна, істор. літерат., історик, ув'язнена 1941 р.
Шашєвський, Євген Дмитрович, 1888-1938, історик, ув'язнений 1938 р., помер у в'язниці.
Степанишина, Оксана Михайлівна, історик, звільнена 1933 р.
Степанов, Іван Симонович, історик, ув'язнений 1934 р.
Студинський, Кирило Осипович, 1868-1941, історик літерат., депортований 1941 р.
Таранущенко, С. А., мистецтвознав., засланий 1934 р.
Тєсля, І., археолог, засланий 1934 р.
Тєплицький, Василь Пахомович, комуніст, економіст, ув'язнений 1937 р.
Тищенко, Микола Федорович, історик, ув'язнений 1937 р.
Ткаченко, Микола Михайлович, історик, звільнений 1933 р.
Товстоліс, Микола Миколаєвич, звич. право, засланий 1934 р.
Трацевський, Микола Михайлович, звич. право, звільнений 1933 р.
Федоренко, Павло Костянтинівч, історик, засланий 1937 р.
Харлампович, Кость Михайлович, академік, 1870-1932, істор. церкви, виключений 1928 р.
Черкаський, Іринарх Ювеналійович, † 1941, істор. права, ув'язнений 1934 р., ув'язнений 1941 р.

- Чечот, Олександр Модестович, † 1934, звич. право, ув'язнений помер у в'язниці 1934 р.
- Шамрай, Ганна Сергіївна, історик, звільнена 1933 р.
- Шамрай, Сергій Вікторович, 1900-1938, історик, засланий 1932 р., удруге — 1938 р., помер на засланні.
- Шевченко, Людмила Прокопівна, етнограф, звільнена 1933 р.
- Шмаргонь, Олена, комуністка, економіст, ув'язнена 1937 р.
- Шміт, Федір Іванович, академік, 1880-1934, істор. мистец., засланий 1934 р.
- Штепа, Кость Тодосьович, 1896-1958, історик, ув'язнений 1938 р.
- Шульгина, Лідія Савишна, етнограф, заслана 1934 р.
- Шуран, Павло, комуніст, історик, засланий 1934 р.
- Щербаківський, Данило Михайлович, 1887-1927, етнограф. Самогубство внаслідок цькування 1927 р.
- Щурат, Василь Григорович, академік, 1871-1948, іст. літерат., звільн. 1934 р.
- Яворницький, Дмитро Іванович, академік, 1855-1940, звільн. з музею 1933 р.
- Яворський, Матвій Іванович, комуніст, академік, 1885, історик, засланий 1931, 1934 р.
- Якимович, Сергій Тимофійович, етнограф, засланий 1937 р.
- Ярошевич, Андрій Іванович, † 1941, історик, економ., розстріл. 1941 р.
- Ясинський, М., історик, звільн. 1934 р.
- Юринець, Володимир Олександрович, комуніст, академік, 1891, істор. права, соціолог, ув'язнений 1933 р.
- Юркевич, Віктор Дмитрович, 1893, історик, засланий 1937 р.

ДОДАТОК Ч. 2

БІБЛІОГРАФІЯ

репресованих істориків, археологів, мистецтвознавців,
етнографів, істориків права, економістів.¹⁾

Антипович, Кость Єрофєєвич. Археологічні дослідження на Кременчуччині. „Коротке звітлення”, К., 1925. Київська міська печатка. „Ювілейний Збірник ВУАН на пошану акад. Д. Багалія”, Київ, 1927.

Базилевич, Василь Митрофанович. Рух декабристів на Україні. Збірник „Декабристи на Україні” за ред. Д. І. Багалія, Харків, 1926. Повстання декабристів на Україні. Збірник „Декабристи на Україні”, т. I, за ред. С. Єфремова, К. 1926. Декабристи на Україні, К. 1926. Декабристи Юшневський та Гнідич. „Ювілейний Збірник на пошану акад. Д. І. Багалія”, ВУАН, 1927.

Під час арешту в 1935 році НКВД взяло багато рукописів, серед них близько 40 доповідей в Історичному Товаристві Нестора Літописця.

Баранович, Олекса Іванович. З історії залюднення півдня Волині. „Записки Істор. Філолог. Від. ВУАН”, ч. V, 1925. Нариси магнатського господарства на півдні Волині. „Студії з історії

¹⁾ Бібліографічний огляд, що подається тут, не можна вважати за вичерпний. Дехто з репресованих учених не фігурує в ньому; бібліографія інших подана неповно. Причина цього — неможливість дістати потрібні для цього джерела. Проте, і в такому вигляді вона завершує характеристику репресованих вчених, показує коло наукових інтересів. Дуже важливим є факт, що загалом наукова праця обривається на 1934 році. Мало хто мав можливість продовжувати її після того року.

У цьому списку подавано автора, назву твору, видання, місце й рік видання, закінчуючи крапкою, після якої не роблено зайвих відступів між вичислюваними творами, але подавано їх за чергою для економії місця. Технічна редакція.

України", т. I, К. 1926 та т. III, К., 1930. Панське господарство в ключі Володарським за часів Коліївщини. „Ювілейний Збірник, присвячений акад. М. С. Грушевському", т. I, К., 1928. Панське місто за часів польської держави (Староконстантинов). „Записки Істор.-Філолог. Від.", т. XVII, 1928. Залюднення України перед Хмельниччиною. Волинське восводство. К., 1931. Упадок города Речи Посполитой (Староконстантинов). „Вопросы истории", Москва 1947, ч. 8. Население предстепной Украины XVI ст. „Исторические записки", М., 1950, ч. 32. Фольварки в южной Волыне во второй половине XVIII ст. „Академику Б. Д. Грекову ко дню семидесятилетия". М., 1952.

Барвинський, Віктор Олександрович. Крестьяне в Левобережной Украине в XVII-XVIII ст. Харьков, 1909. Из истории козачества Левобережной Украины. „Журнал Минист. Нар. Просвещения", СПб., 1910, кн. I. Д. П. Миллер. „Вестник Харьков. Истор.-филолог. Об-ва". Харьков, 1914, ч. V. Записки до історії мануфактури в Лівобережній Україні XVIII в. „Науковий Збірник Харків. Науково-дослідчої Катедри Історії Української Культури", Харків, 1926, ч. II-III. До питання про індукту й евекту в Гетьманщині. Там же, 1927, VI. Євген Михайлович Іванов. „Архівна справа", Харків, 1928, кн. 5-6.

Білий, Володимир Васильович. Радянське краєзнавство. „Зірка", 1925, ст. ч. 206. Краєзнавство на селі. Там же, ч. 213. Чергові завдання краєзнавства. Там же, ч. 220. Краєзнавчі музеї на селі. Там же, ч. 225. Сільський побут і краєзнавство. Там же, ч. 235. З скарбів Катеринославського музею. „Зоря" 1925, VIII. Сучасне село. „Життя і революція", Харків, 1925, ч. 1. Яблучко і лимон. „Етнографічний Вістник" ВУАН, 1925, ч. 1. Оповідання селянина про те, як він права добивався у денікінців. „Етнографічний Вістник", 1925, ч. 1. А. К. Толстой. „Зоря", 1925, ч. X. С. Ніс. „Пролетарська Правда" 1925, ч. 32. Міські слова на селі. „Життя і революція", 1926, I. Я. П. Новицький. „Записки Істор.-Філолог. Від. ВУАН", 1925-1926, VII-VIII. До характеристики В. Гнатюка, як збирача й записувача. „Україна", К., 1927, ч. 10. Українська література й царська цензура. „Записки Істор.-Філолог. Від. ВУАН", 1928, ч. XVIII. Увага до життєпису М. Закревського. „Етнографічний Вістник", ч. 6.

Бованенко, Дмитро Євменович. Микола Зібер. „Ювілейний Збірник на пошану акад. І. Багалія", К., 1927. Микола Зібер.

„Наукові Записки Київського Інституту Народного Господарства”, т. IX, Київ, 1928. Б. С. Подолинський. „Прапор Марксизму”, ч. 2., Харків, 1928. Економічна концепція Б. С. Подолинського. „Прапор Марксизму”. Харків, 1928. Монографія, присвячена діяльності Б. С. Подолинського, залишилася невиданою через заслання Д. Є. Бованенка.

Болтенко, Михайло Федорович. Раскопки Усатовско-Большекуляницького поля культурных остатков. „Вестник Одесской комиссии краеведения”, ч. 2-3, Одесса, 1925.

Борисенко, Степан Гнатович. Карний інститут вигнання в древне-руському, литовському та українському праві. „Праці Комісії для виучування історії західньо-руського та українського права” в. I, 1925, К. Карний зміст „потокa” Руської Правди”. Там же, в. II, 1926. Утворення професійної адвокатури в Литовсько-Руській державі. Там же, в. III, 1926. Національний характер Литовського Статуту „Полум’я”, т. VI-VII, Мінськ. Хведар Сулашевський. Беларуські практик-юриста XVI в. Там же, т. X, 1928. Звичаєве право Литовсько-Руської держави на початку XVI в. „Праці Комісії для виучування звичаєвого права України”, в. 4, К., 1927. Методологічні питання в науці історії Литовсько-Руського права. „Праці Комісії для виучування історії українського права”, в. VI, 1929. Списки Литовського Статуту. Там же, в. VI. Російська великодержавність в концепції „Історії західньо-руського та українського права”, 1932, ч. 3. Київська школа проф. М. Ф. Буданова.

Буда, Сергій Олексійович. З селянських настроїв по революції 1905 року. „Україна”, 1925, ч. 4. Перед польським повстанням 1863 р. „Україна”, 1925, ч. 5. Переклад: Карл Маркс. Громадянська війна у Франції. Харків, 1925. „Светопреставление”. 1857 р. „Україна”, 1926, ч. 1. До історії революційно-народницького руху на Україні в останній половині 70-их років. Іван Трезвінський — один із „193”. „Україна”, 1926, ч. 4. Заслання М. В. Ковалевського. „За сто літ”, К., 1926, т. 2.

Бужинський, Михайло Михайлович. Звільнення П. Куліша з-під цензури „III Отделения”. „Україна”, 1926, I. До гімназійних літ М. Драгоманова. „Україна”, 1926, 2-3. Метрика Котляревського. „Україна”, 1926, 5. З архівних документів. Відгуки французької революції на Полтавщині. „Наше Слово”, Полтава, 1928, 7-8. Листи В. Б. Антоновича до Б. С. Познанського.

„Україна”, 1928, ч. 5. Гадяцький ключ. „Записки Полтавського ІНО”. 1928, в. II. Нові матеріяли до біографії Василя Лукашевича. „За сто літ”, т. III, 1928.

Василенко, Микола Прокопович. Генеральное следствие о маетностях Гадячского полка. Полтава, 1893. К истории малорусской историографии и малорусского общественного строя. („Киевская Старина”, 1894, XI-XII.). Генеральное следствие о маетностях Киевского полка. „Чтения в Историческом Обществе Нестора-Летописца”, кн. VII. Материалы для истории экономического, юридического и общественного быта Старой Малороссии. Т. I-III, Чернигов, 1901-1908. Первые шаги по введению положения 19 февраля 1861 г. „Киевская Старина”, 1901, кн. III, VI, XI. О. Бодянский и его заслуги по изучению Малороссии. „Киевская Старина”, 1903. Теплов и его записка „О не порядках в Малороссии”. „Записки Українського Наукового Товариства в Києві”, 1911. Крестьянский вопрос в Юго-Западном крае при Николае I и введение инвентарей. „Великая реформа”, Москва, 1911. Политические взгляды Драгоманова. „Украинская Жизнь”, М., 1911. Очерки по истории Западной России и Украины. К., 1916. Академік Богдан Кістяковський. „Записки Соц.-Економ. Від. ВУАН”, т. I. Академік Орест Левицький. Там же. Кремінецький ліцей. Там же. Як скасовано Литовський Статут. Там же, т. II, 1925. Павло Полуботок. „Україна”, 1925, VI. Пам'ятник української правничої літератури XVIII ст. „Записки НТШ.” т. СXXXVIII-СXXXIX, 1925. Збірка матеріялів до історії Лівобережної України. „Український Археографічний Збірник”, 1926-7. Територія України XVII ст. „Ювілейний Збірник на пошану акад. Д. І. Багалія”, 1927. Олександр Матвієвич Лазаревський. „Україна”, 1927, IV. Правне становище Чернігівщини за польської доби. „Чернігів і Північні Лівобережжя”, 1928. „Права, по которым судится малороссийский народ”, як джерело державного права України XVIII ст. „Ювілейний Збірник на пошану академіка М. С. Грушевського”, т. I, 1928. Конституція Пилипа Орлика. „Ученые Записки Института Истории”. „Российская Ассоциация Научно-исследов. институтов общественных наук” (РАНИОН). М. 1929. Матеріяли до історії українського права. 1929.²⁾

²⁾ Повна бібліографія подана в статті С. Наріжного: „М. П. Василенко і його наукова діяльність”. Львів, 1936. (Відбитка з „Нашої Культури” 1936 р.).

Величківський, Микола Іванович. Річки Білоцерківщини та їх економічне значення в народному господарстві округи. 1927. Колгоспи Кам'янецьчини. (Економічно-статистична довідка), 1928. Ефективність кредиту в колгоспах Наддніпрянської смуги Правобережної України, 1929. Важкий стан українського селянина. „Український Господарник”, Нью-Йорк, 1954, 2. Участь кредиту в сільському господарстві України за часів советсько-московської окупації. „Визвольний Шлях”, Лондон, 1954, I-VII. Сільсько-господарська політика в Україні в перші роки після звільнення її від московсько-советської окупації. „Український Господарник”, 1954, ч. 3. Чорний ринок у Советів. „Визвольний Шлях”, 1954, ч. IV. Прикрий господарський стан Советів”. Там же, 1955, X. Сучасний економічний стан працюючих у ССРСР. Там же, 1956, II. Сільське господарство України і колоніальна політика Росії. „Український Господарник”, 1957. Наші втрати за 1958 рік. „Україн. Господарн.”, 1958.

Возняк, Михайло Осипович. Різдвяні й великодні вірші й ораторії. „ЗНТШ”, 1910. Писання М. Шашкевича. Л., 1911. До історії української науки і просвітньої організації в Галичині 1848 р. „ЗНТШ”, т. СХ, Львів, 1912. Просвітні змагання галицьких українців ХІХ в. 1912. Стара українська драма і нові досліди над нею. ЗНТШ, 1912, т. СХІІ. Матеріяли до історії української пісні і вірша. Л., 1913-1914. Початки української комедії. Л., 1919. Історія української літератури I-III. 1920-24. Кирило-Методіївське Братство. 1921. З листування Драгоманова з В. Навроцьким. „Літерат.-Науковий Вісник”, 1923, т. ХХІІ. Як пробудилося українське народне життя в Галичині за Австрії. Львів, 1924. Невидана стаття Драгоманова про фолклор. „Перв. Громад.”, 1926, ч. 1-2. Політичні погляди Драгоманова. „Червоний Шлях”, 1926, ч. 6. Зносини Драгоманова з галичанами. „Україна”, 1926, ч. 6. Ювілей заведення ім. Оссолінських. „Діло”, 1928, ч. 117. Франко в добу радикалізму. „Студії з історії України”, I, 1926. З діяльності Івана Франка. „Перв. Громад.”, 1928, ч. 1. Любовна пісня в рукописах ХVІІ ст. „Перв. Громад.” 1928, ч. 3. Козацтво під Хотином 1621 в сучасній поезії. „Записки НТШ, т. СХІІІ. До життя й діяльності М. Лисенка. „Життя і революція”, 1928. З років заслання П. Єфименка на Архангельщину. „За сто літ”, 1928, ч. 2. Іван Белей в зносинах з Кониським. „Діло”, 1928, ч. 11-15. До історії місії М. Драгоманова. „Україна”, 1929, I. Цікава пам'ятка україн-

ської пісенності XVII в. „Україна”, 1929, березень - квітень. Виправа запорожців на Перекоп 1608 р. „Україна”, 1929, вересень. Старе українське письменство. Хрестоматія. 1929, Львів. З письменницької спадщини В. Мови. „За сто літ”, т. 3. Шевченко й галичани. „Україна”, 1930, березень-квітень.

Гавриленко, Теодор Матвійович. Останні праці німецьких етнографів про Україну. „Перв. Громад.”, 1928, ч. 3. Старші форми економічного побуту на Великому Лузі. „Перв. Гром.”, 1929, ч. 3. Запорожець Данило Несват. „Україна”, 1929, липень-серпень. Т. Гавриленко та Д. М. Ревуцький. Українські думи та пісні. „Перв. Громад.”, 1929, ч. 3. Погляди М. М. Покровського на історію доклясового суспільства. „Україна”, журнал циклу історичних наук. Редагує Колегія. Відповідальний редактор секретар Колегії П. Шуран, К., 1932.

Галант, Ілля Володимирович. Виселення жидів з Києва року 1835. „Збірник праць Істор.-археографічної Жидівської Комісії ВУАН”, в. I, 1928.

Гермайзе, Осип Юрійович. Коліївщина в світлі новознайдених матеріалів. „Україна”, 1924, 1-2. Нові непорозуміння з Шевченком. „Україна”, 1925, 1-2. 1905 рік. „Україна”, 1925, 4. З історії сільського господарства Лівобережної України. „Записки Істор.-Філолог. Від. ВУАН”, 1925, кн. VII. Соціально-економічні передумови революції 1905 р. „Життя і революція”, 1925, кн. 9, Харків. Нелегальні відозви з нагоди Шевченківських роковин. К., 1925. Рух декабристів і українство. „Україна”, 1925, ч. 6. З революційної минувщини в Києві. „Київ та його околиця”, 1926. До історії Шевченкового села. „Записки Київськ. ІНО”, 1925, ч. 1. Драгоманов в українській історіографії. „Життя і революція”, 1925, ч. 4. Бакунін і українські справи. „Життя і революція”, 1926, ч. 9. Нариси з історії революційного руху на Україні, т. I, К., 1926. Матеріяли до історії Українського руху за світової війни. „Український Археографічний Збірник”, т. I, К., 1926. М. Драгоманов і українська історіографія. „Україна”, т. 1-2, 1926. Сільське господарство XV ст. Полк Прилуцький. „Записки Істор.-Філолог. Від.”, 1927. Рання творчість В. Винниченка на тлі громадського життя. К., 1928. Україна та Дін у XVII ст. „Записки Київськ. ІНО”, 1928, т. III. В.Б. Антонович в українській історіографії. „Україна”, 1928, 5. Українська історія. Бібліограф. огляд за 1927 рік. „Україна”, 1928, 3. Руїна й Дорошенко. Вступ-

на стаття до „Чернігівк-и” М. Костомарова, 1928. Die Ukrainische Geschichtswissenschaft in der USSR. „Slavische Rundschau”, Nr. 5, Prag., 1929. Українська історична наука за останнє десятиріччя. „Студії з історії України”, т. II, К., 1929. Праця Київського Українського Наукового Товариства на тлі наукового життя Наддніпрянської України. „Україна”, 1929, 1. „Коденська книга судових актів”. „Український Архів”, 1931, т. II. Книга була відредагована О. Ю. Гермайзе, до неї було додано передмову редактора, але її не встигло видавництво випустити в світ до процесу СБУ. Вона вийшла після засудження О. Ю. Гермайзе без його вступної статті та без імени редактора.

Глушко, Сильвестр Сильвестрович. Драгоманов і недільні школи. „Україна”, 1924, 1-2. Листування П. Куліша з Л. Жемчужниковим. „Україна”, 1926, ч. 2-3. Спогади І. В. Остапова про М. Драгоманова. „Україна”, 1926, ч. 4.

Гніп, Михайло. Політичний рух 1860-их років на Україні. Полтавська громада. Харків, 1930. Полтавська Громада. „Праці Комісії соціально-економічної історії України”, т. II, 1931 (знищено).

Горбань, Микола Васильович. Кілька уваг до питання про автора „Истории Русов”. „Червоний Шлях”, Харків, 1923, VI-VII. Нариси з української історіографії. Новий список літопису „Краткое описание Малороссии”, Харків, 1923. „Записки о Малой России” О. Шафонського. „Збірник Історичної Секції ВУАН”, К. 1926. Гайдамаччина 1850-их років. „Збірник Харьк. Наук.-Досл. Катедри Історії Української Культури”, т. II-III, Харків, 1926. Лист Петра Мировича до батька-мазепинця. „Україна”, 5, 1927. Аргати й ренджипери 1753 р. „Східний Світ”, Харьк., 1928, ч. 3-4. Епізод з Коліївщини. „Ювілейний Збірник на пошану М. С. Грушевського”, 1928, 1. Два листи лейденського студента-українця 1763 р. „Ювілейний Збірник на пошану М. Грушевського”, К., 1928, 1. Глухівські сутички 1750 року. „Україна” 3, 1928. Козак і воєвода. Повість, X., 1929. Слово и дело государеве. „Збірник документальних оповідаць”, Харків, 1930. Монографія, присвячена Першій Малоросійській Колегії, залишилася незакінченою через заслання автора. В Казахстані — праці з історії Казахстану.

Греков, Василь Олексійович. Бунт сіроми на Запоріжжі в 1768 р. „Записки Істор.-Філолог. Від. ВУАН”, ч. IX, 1925. Запо-

різький Кіш та коліївщина. „Україна” 4, 1928. Бунт сіроми на Запоріжжі 1768. „Україна”, 1929, кн. 1-2.

Гришко, Василь Тодосович. Давність в монастирському землеволодінні Гетьманщини. До інституту виборних і підпомічних козаків на Україні. „Науковий Збірник Українського Вільного Університету”, Мюнхен, т. V, 1948. До суспільної структури Хмельниччини. „В 300-ліття Хмельниччини”. Збірник за редакцією Б. Крупицького. Мюнхен, 1948. Історично-правне підґрунтя теорії III Риму. Мюнхен, 1953. Панславізм у Советській історіографії і політиці. Мюнхен, 1956. Свідчення літописів щодо північного чи південного походження Русі. „Науковий Збірник Україн. Вільн. Універс.”, т. VI, 1956.

Гриценко, М. Академік Д. І. Багалій. „Україна”, журнал циклу історичних наук. Редагує Колегія. Відповідальний редактор секретар Колегії П. Шуран. 1932, К., ч. 1-2.

Гроховецький, Дмитро Денисович. Матеріяли до арешту Кирило-Методіївців. „Україна”, 1928, 1. Одруження Семена Гаркуші. „Україна”, 1929, березень-квітень.

Грушевська, Катерина Михайлівна. З примітивної культури: розвідки і доповіді. К., 1924. Думи про пригоди на морі Поповича. „Перв. Громадян.”, К., ч. 1-2, 1926. Спроба соціологічного об’яснення народньої казки. „Перв. Гром.”, ч. 1-3, 1926. До соціологічної старовини. „Перв. Громад.”, ч. 3, 1926. З примітивного господарства. Там же, в. 1-3, 1927. До нових матеріалів про первісний монотеїзм. Там же, ч. 1, 1928. Українські Думи, — з вступною статтею К. Грушевської. Т. I, К., 1928. Про дослідження статтевих громад в первісному громадянстві. „Перв. Гром.”, 1928, ч. 2-3. Матеріяли до вивчення співацтва. Там же, ч. 2-3, 1928. Два центри етнологічної науки. Там же, ч. 2-3, 1928. До питань систематики і термінології в народознавстві. „Первісне Громад.”, ч. 2-3, 1928. На бічних стежках кобзарського епоса. Там же, ч. 2, 1929. Навколо дикунової душі. Там же, ч. 3, 1930. Про дослідження статтевих громад в первісному громадянстві. Там же, 1929, ч. 1. Матеріяли до вивчення професіонального співацтва. „Перв. Гром.”, 1929, ч. 3. Східньо-слов’янські народності та їх дослідження. „Перв. Гром.”, 1929 (1930) ч. 3. II том „Дум” — знищено в 1931 році.

Грушевська, Ольга Олександрівна. Київська форпостна лінія.

„Істор.-Географ. Збірн.”, т. I, 1927. З історії кріпацтва в XVIII ст. на Гетьманщині. „Істор.-Географ. Збірн.”, ч. II, 1928.

Грушевський, Михайло Сергійович. Южно-русские господарские замки в половине XVI века. „Киев. Универс. Изв.”, 1890, ч. 2. Очерки истории Киевской земли от смерти Ярослава до конца XIV ст. „Киев. Унив. Изв.”, 1891. Громадський рух на Україні-Русі” в XIII в. „ЗНТШ”, т. I, 1892. Барское староство. К., 1894. Економічний стан селян на Подністров’ї галицькім в половині XVI в. на основі описей королівщини. „Жерела до історії України-Русі, т. I-III, 1895-1900. Розвідки й матеріяли до історії України-Руси. „ЗНТШ”, 1896-1902. Історія України-Руси. Львів-К., 1898-1941. Економічне становище селян в Сяницькому старостві в середині XV ст. „Жерела до історії України-Руси”, т. III, Львів, 1900. Економічне становище львівських селян в середині XVI ст. „Жерела...”, т. VII, Львів, 1903. Звичайна схема „Русской истории” і справа раціонального укладу історії східного слов’янства”. „Сборник статей по славяноведению Академии Наук”, СПб., 1904. Очерки истории украинского народа. СПб., 1904. З біжучої хвилі. 1906, Львів. Пам’яті Н. Молчанівського. „ЗНТШ”, т. LXXXVII, Львів, 1906. Про старі часи на Україні. СПб., 1907. Освобождение России и украинский вопрос. Львів, 1907. В. Антонович. Основні ідеї його творчости і діяльності. „ЗНТ”, т. III, К., 1909. Нова політика. Львів, 1911. Ілюстрована історія України. Київ, 1911. Иллюстрированная история украинского народа. СПб., 1912. Культурно-національний рух на Україні XVI-XVII ст. К.-Львів, 1912. II вид. 1920. Пам’яті Я. Шульгина. „ЗНТШ”, 1912, 1. Развитие украинских изучений в конце XVIII и начале XIX в. „Украинский народ в его прошлом и настоящем”, т. I, СПб., 1914. Як жив український народ. Коротка історія України. Вид. II, Царгород, 1915. Нові гіпотези з історії староруського права. „Україн. Науковий Збірник”, т. I, К., 1915. Новіша література по історії В. Князівства Литовського. „Український Науковий Збірник”, 1916. Украинский вопрос. Статьи. М., 1917. Национальный вопрос и автономия. 1917. На порозі нової України. Гадки й мрії. К., 1918. З історії релігійної думки на Україні. Львів, 1919. II вид. 1925, Відень. Культурно-національний рух на Україні XVI-XVII ст., 1919. Драгоманов в політичному і національному розвитку українства. (Пам’яті 25-літн. роковин смерти Драгоманова. „Борітеся — поборете”! Відень,

1920, ч. 5.). Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання. „Борітеся-поборете!”, Відень, 1920, 1. З починів соціалістичного руху на Україні. Драгоманов і Женевський гурток. Відень, 1922. Історія української літератури, т. I, Львів, 1923. П'ятдесят літ „Історичних пісень Малороссийского народа” Антоновича і Драгоманова”. „Україна”, кн. 1-2, К., 1924. Орест Левицький. „Україна”, 1924, 1-2. Всеукраїнська Академія Наук. „Україна”, 1925, ч. 1-2. Науково-дослідча кафедра історії України в Києві. „Україна”, 1925, 5. В Шевченкові роковини. „Україна”, 1925, ч. 1-2. Береження й дослідження побутового і фольклорного матеріалу як відповідальне державне завдання. „Україна”, 1925, ч. 5. Відродження французької соціологічної школи. „Перв. Гром.”, 1926, ч. 1. Перспективи й вимоги української науки. „Україна”, I, 1926. Історична Секція Академії Наук. „Україна”, Київ, 1926, ч. 1. Місія М. Драгоманова. „Україна”, 1926, ч. 2—3. М. Ф. Біляшевський. Некролог. „Україна”, 1926, ч. 2-3. Ганебної пам'яті акт 1876 року. „Україна” 1926, ч. 4. Науково-дослідча кафедра історії України в Києві. „Україна”, 1926, ч. 6. Постриження й інші обряди, відправлявані над дітьми й підлітками. „Перв. Гром.”, 1926, ч. 1. Порайонове історичне дослідження України і обслідування Київського вузла. „Київ та його околиця”, К., 1926. Століття українського народництва. „Перв. Гром.”, 1927, ч. 1. Науково-дослідчий і видавничий рух на Радянській Україні в 1927 році. „Україна”, 1928, ч. 3. З соціально-національних концепцій В. Б. Антоновича. „Україна”, 1928, ч. 5. Техніка і умілість в находках Мізина на Чернігівщині. „Чернігів і Північне Лівобережжя”, 1928. Чернігів і Сіверщина в українській історії. „Чернігів і Північне Лівобережжя”, 1928. Велике діло. „Україна”, 1929, 1. Доповідна записка об утворенні Інституту Української Історії в складі Всесоюзної Академії Наук. „Україна”, 1929, кн. 5-6. К истории Переяславской Рады 1654 г. „Известия Академии Наук СССР”, 1929. Початкові сторінки слов'янського письменства. „Україна”, 1930, 1. Organisation des etudes historiques en Ukraine. “Bulletin of the International Committee of Historical Sciences”, Nr. 10, T. V., Paris, 1930. Три академії. „Київський Науковий Збірник”, 1, К., 1931. М. П. Драгоманов. Encyclopedia of the Social Sciences, v. V. New York, 1931. Самовидец Руины и его позднейшие отражения. „Труды Института Славяноведения Академии Наук СССР”, 1, 1932. Об укра-

инської історіографії XVIII в. Несколько соображений. „Известия Академии Наук СССР”. 1934, ч. 3.³⁾

Грушевський, Олександр Сергійович. Пинское Полесье. К., 1901. Очерки истории Туровского княжества. К., 1902. М. А. Максимович. „Известия Отделения русского языка и словесности Императорской Академии Наук”. 1906. СПб., 1. К характеристике взглядов „Истории Русов”. „Изв. Отд. Русск. языка и словесн. Имп. Акад. Наук”, т. XIII, СПб., 1908, ч. 1. Н. А. Маркевич. „Журнал Мин. Народн. Просвещ.”, СПб., 1911, ч. 1. Наукове Товариство ім. Шевченка и его издания. „Изв. Отд. русск. языка и словесн. Имп. Акад. Наук, СПб., 1911, т. III. К судьбе „Истории Русов”. „Чтения Об-ва Нестора-Летописца”, XIX, К. З життя Київського українського гуртка 1870-1874 рр. „Основа”, Одеса, 1916, кн. 1. Города Великого Князівства Литовського в XIV-XVI вв.; старина и борьба за старину. К. 1918. Господарство Київської митрополії та монастирів в XVI ст. „Україна”, 1924, ч. 1-2. Зміна шкільної системи на Лівобережжі в XVIII ст. „Україна”, 1924, кн. 1-2. Українське Наукове Товариство в Києві та Історична Секція при ВУАН; рр. 1914-1923. „Україна”, 1924, ч. 3. Топниці, воскобійні та воскові комори в XVI ст. „Записки Іст.-Філолог. Від.”, 1925, V. Драгоманов і галицька молодь в 1870 рр. „Україна”, 1926, ч. 6. Луцьке міщанство XVI ст. „Істор.-Географічний Збірник”, 1927, т. I. Любецькі справи другої половини XVI ст. „Чернігів”, 1928. Питання оборони замків Великого Князівства Литовського. „Іст.-Географічний Збірник”, 1928, т. II. Гетьманські універсали м. Києву. Там же, т. II. Історичні статті Костомарова в „Основи”. „Україна”, 1928, ч. 1. До статті Костомарова про федеративний лад старої Руси. „Україна”, 1928, ч. 3. Універсали та грамоти Лівобережним ратушам у XVII ст. „Ювілейний Збірник, присвячений акад. М. С. Грушевському” т. I, К., 1928. Гетьманські земельні універсали 1660-1670 рр. „Істор.-Географічний Збірник”, II, 1928. Із старих дослідів про Київ та Київщину. „Київський Збірник”, т. I, 1931.

Данилов, Володимир Валер'янович. Куліш і Максимович. „Україна”, 1926, ч. 5. Українська переробка М. Садовським дра-

³⁾ Загальне число опублікованих праць М. С. Грушевського перевищує 1800. Бібліографія їх подана в „Науковому Збірнику, присвяченому проф. М. С. Грушевському учениками й прихильниками”. Л. 1906, та в „Ювілейному Збірнику ВУАН на пошану академіка М. С. Грушевського”, К., 1929, т. III.

ми Писемського „Горькая судьбина”. „Науковий Збірник Ленінградського Товариства дослідників української науки, письменства, мови”, 1928, ч. 1. М. Максимович на Київській катедрі. „Україна”, 1929, травень-червень. Другий збірник українських пісень М. Максимовича 1834 р. „Україна”, 1929, вересень.

Денисенко, Василь Семенович. Шлюбний ритуал та обряди на Україні. „Перв. Громад.”, 1928, ч. 2-3.

Добров, Олександр Соломонович. Право необхідного спадкування за Литовським Статутом. „Праці Комісії для вивчення історії західньо-руського та українського права”, в. II, 1925. Правоутворення без законодавця. „Праці Комісії Звичаєвого Права”, 1928.

Дубровський, Василь Васильович. Історико-державні заповідники та пам'ятки України. X., 1921. Україна і Близький Схід в історичних взаєминах. „Східній Світ”, 1922, ч. 2. Аграрное движение 1905-1909 гг. „Труды И. К. П. М.”, 1923. Селянські рухи на Україні після 1861 р. Чернігівська губ., т. I, Харків, 1928. Нариси з історії Чернігівської Троїцької друкарні. 1928. Селянські втечі на Лівобережній Україні. „Чернігів і Північне Лівобережжя”. К., 1928. Про Гілянський похід 1725 р. „Ювілейний Збірник ВУАН на пошану М. С. Грушевського”, К., 1928, т. I. Сторінка з історії Архіву Генерального Військового Суду. „Записки Істор.-Філолог. Від.”, ВУАН, 1928, т. XVII. Історично-державні заповідники та пам'ятки України. X., 1929. Музеї на Україні. X., 1929. Розкопування Ольвії 1926 р. „Україна”, 1930, 3. Перша фабрика на Україні. Харків, 1930. До питання про міжнародню торгівлю України в першій половині XVIII ст. „Записки Істор.-Філолог. Від.”, т. XXVII, К., 1931. Монографія про Данила Апостола — не закінчена через заслання В. В. Дубровського. Україна й Крим в історичних взаєминах. Женева, 1946. Музеї і пам'ятки культури й природи. „Е. У.”, т. I, 1949. Машина масового вбивства. Мюнхен, 1954. М. Скрипник, як я його бачив. „Український Збірник”, Мюнхен, 1957, кн. 10. Найновіша концепція історії України. „Український Збірник”, 1956, 6.

Єзерський, Євген Михайлович. Вплив звичаєвого права. „Праці Комісії Звичаєвого Права”, в. II.

Єрст, Федір Левович. Київські архітекти XVIII ст. К., 1918. Українське мистецтво XVII-XVIII вв. К., 1919. Стара бурса у Києві. „Збірник секції Мистецтва Україн. Науков. Т-ва”, т. I, К.,

1921. Деревляна Златоустівська церква на Старому Києві. Там же. Надгробок Рум'янцева-Задунайського в Київській Лаврі. Там же. Г. І. Нарбут. Там же. В. Л. Модзалевський. Там же. Справа охорони пам'яток старовини. Там же. Збірання відомостей про діячів українського мистецтва. Там же. Письмо из Києва. „Среди коллекционеров”. М., 1922, ч. 12. Авторы надгробия Рум'янцева-Задунайского в Киевской Лавре. Там же, 1923, ч. 12. Біжуча художня література про Г. І. Нарбута. „Бібліолог. Вісті”, К., 1923, ч. 4. Посмертна виставка творів Г. І. Нарбута. „Червоний Шлях”, Харьків, 1923, ч. 1. Посмертна виставка творів Мурашка. Там же, ч. 2. Студіювання пам'яток мистецтва міста Чернігова. Там же, ч. 6-7. Експедиції для студіювання української старовини. Там же, ч. 8. Контракти й контрактівий будинок в Києві. К., 1924. Кріпацькі капели на Україні. „Музика”, 1924, ч. 1-3. Ще до кріпацьких капел на Україні. „Музика”, 1924, ч. 4-6. Г. Г. Павлуцький. (Некролог). „Среди коллекционеров”. М., 1924, ч. 5-6. Г. І. Нарбут в українському мистецтві. „Життя й революція”, Харьк., 1925, ч. 5. Українські портрети XVII-XVIII ст. (Щербаківський Д. і Ернст Ф.). „Каталог виставки в Києві”, 1925, ч. 10-11. Виставка українських портретів XVII-XVIII. „Життя й революція”, 1925, ч. 10-11. Виставка монументальних портретів художника Толмачева. „Життя й революція”, 1925, ч. 10. Посмертна виставка творів Г. І. Нарбута. „Життя й революція”, 1925, ч. 10. Посмертна виставка творів Г. І. Нарбута. „Бібліолог. Вісті”, 1925. Київська архітектура XVII ст. „Київ та його околиця”, К., 1926. До історії Київської фортеці. Там же. Мазепин будинок у Чернігові. „Чернігів та Північне Лівобережжя”, К., 1928. Довідник і каталог Всеукраїнського Історичного Музею ім. Шевченка, К. 1929. Українське малярство XVII-XVIII вв., К., 1929. Київ, провідник. К., 1930.

Жорников, Микола. Промисловість Київщини в 1923-1924 рр. „Праці семінара під керівництвом К. Г. Воблого для виучування народного господарства України”, в. 1.

Жуковська, Марія Аркадіївна. Зі студій над кобзарськими гумористичними піснями. „Перв. Гром.”, 1929, в. 2.

Заглада, Ніна Борисівна. Побут селянської дитини. Матеріали до монографії Старосілля. Матеріали до етнології, т. I. Видання Музею антропології та етнології ім. Вовка. ВУАН, 1929.

Загоровський, Євген Олександрович. Славянская колониза-

ция Новоросійського края. „Вестник Киевского Отделения Военно-Исторического Общества”. К., 1910. Запорозько-російська митна політика за часів Нової Січі. „Ювілейний Збірник на пошану акад. Д. І. Багалія”, 1927. Организация управления Новороссии при Потемкине в 1774-1791 годах. „Записки Одесского Общества истории и древностей”, т. XXXI, 1933.

Заклинський, Ростислав Романович. З історії Всеукраїнського Історичного Музею ім. Шевченка. „Життя й революція”, 1928, ч. III.

Зуммер, Всеволод Михайлович. Мистецтво Турків-Азері. „Східний Світ”, 1928, ч. 6. Рисунки Гоголя в Музеї Слобідської України. Харків, 1928.

Іваницький-Василенко, Сергій Михайлович. Закони про опіку над недолітками в джерелах Магдебурзького права. „Праці Комісії для виучування історії західньо-руського та українського права”, в. I., 1925. Державське землеволодіння польської шляхти на Гетьманщині. Там же. Повернута в минуле аграрна політика ліберальної буржуазії. „Україна”, 1932, ч. 1-2.

Іванцов, Іван. Промисловість Київської Русі. Рукопис загинув під час арешту автора.

Ігнатовський, Всеволод Михайлович.

Камишан, Олександр Миколаєвич. L'arme revolutionaire. „Прапор Марксизму”, 1928, ч. 3. Жорес як історик якобінської диктатури. „Україна”, 1932, ч. 1-2.

Камінський, Василь Михайлович. Селянська реформа на Поділлі. „Україна”, 1926, ч. 6. До історії реформи 1861 року на Поділлі. „Студії з історії України”, т. II, 1929.

Камінський, Вячеслав Арсенович. З'їзд директорів та діячів українських шкіл у грудні 1918 р. — січні 1919. „Вільна українська школа”, 1919, кн. 1. Спроба кодифікації звичаєвого права. „Праці Комісії Звичаєвого Права”, 1925, I. Етнографія та її питання в працях академіка Сумцова. „Записки Істор.-Філолог. Від.”, 1925-1926, т. VII-VIII. Розподіл двору та його майна у Дубенському повіті на Волині. „Праці Ком. Звич. Права”, 1928, в. 2. Звичаєво-спадкові норми селянства Вінницького повіту на Поділлі. „Праці Ком. Звич. Права”, ч. 2. Парубоцькі громади на Поділлі. „Нариси звичаєвого права”, 1928. Сліди родового побуту в сьогочасних весільних звичаях на Україні. „Перв. Громад.”, 1928, ч. 2.

Карачківський, Михайло Федорович. До історії Кам'янецьких цехів. „Записки Істор.-Філолог. Від.", т. XII, 1928.

Квітка, Климент Васильович. Українські народні мелодії. К., 1922. Музична етнографія на Заході. „Етнограф. Вісн.", 1925, ч. 1. Філарет Колесса. „Музика", 1925, ч. 11-12. Українська пісня про дівчину, що помандрувала з зводителем. „Етнограф. Вісн.", 1925, ч. 1. Професіональні українські співці та музиканти. К., 1925. Музыкальная этнография на Украине в послереволюционные годы. „Этнография", М., 1926, ч. 1-2. Первісні тоноряди. „Перв. Громад.", 1926, ч. 3. Пісня про дівчину-втікачку. 1926. Українські пісні про дітозгубницю. 1928. Максимович і Аляб'єв в історії збирання української музики. „Перв. Гром.", 1928, ч. 1. До вивчення побуту лірників. „Перв. Гром.", 1928, ч. 2-3. З записок до ритмики українських народних пісень. „Перв. Гром.", 1929, ч. 1.

Кезьма, Тауфик Гаврилович. Оповідання арабського історика Обу-Шадія Рудровського. „Ювіл. Збірн. на пошану акад. Д. І. Багалія", 1927.

Кисіль, Олександр Олександрович. Український театр. К., 1925. „Черв. Шлях", 1925, 4. Карпо Соленик. „Вісник театраль-ного музею". К., 1929.

Клименко, Пилип Васильович. Западно-русские цехи в XVI-XVIII вв., К., 1911. Из истории финансового строя города Дубно (конец XVII — начало XVIII в.). К., 1914. Український портрет в. отамана Чепіги чи козака-Запорожця. „Зап. Істор.-Філолог. Від.", 1926, кн. VIII. Місто й територія на Україні за Гетьманщини. „Зап. Істор.-Філолог. Від.", т. VII-VIII, 1926. До історії м. Ніжена. Там же, т. XV, К., 1927. Промисловість і торгівля в Подільській губернії на початку XIX ст. „Ювіл. збірн. на пошану акад. Д. І. Багалія". К., 1927. Золота фібула із Дебальцева. „Ювіл. Збірн. на пошану акад. М. С. Грушевського", К., 1928. Роздільний акт на маєтки Хоткевича 1587 р. „Зап. Істор.-Філолог. Від.", 1928, т. XVI. Матеріяли до історії м. Літок на Чернігівщині. Там же, 1928, т. XV. Рештки власницьких архівів в м. Козельці. „Зап. Іст.-Філолог. Від.", 1928, т. XIX. Цехи на Україні. К., 1929. До українських портретів. „Зап. Іст.-Філолог. Від.", 1929, т. XIX.

Козаченко, Антон Іванович. Книжкова продукція УРСР (1923-26). „Бібліол. Вісті", в. II, 1927. Декабрист князь Волкон-

ський як поміщик. „Зап. Істор.-Філолог. Від.“, 1928, т. XVII. До історії ліберального руху 40-их рр. „За сто літ“, 1928, ч. 2. 10 років книжкової продукції Радянської України. ДВУ, X., 1929. Наука історії України та Росії за 1917-1927 р. в УРСР. „Матеріали до української історичної бібліографії“, т. I, Харків. Бібліографія історичної літератури за 1928 рік. Там же, 1930. Минуле книги на Україні. ДВУ, X., 1930. Економічне становище Лівобережної України за першу половину XIX ст.

Козловська, Валерія Євгеніївна. Славянские городища как исторический источник. „Минерва“, К., 1914. Розкопки в 1916 р. біля с. Сушківки. „Зап. Україн. Наук. Т-ва“, К., 1918, т. XVII. Старинні культу. Священний дуб слов'ян. „Перв. Гром.“, 1928, ч. 1. Розкопки у с. Верем'я. „Звідомлення“, К., 1925. Розкопки на території стародавнього Боришпілья. Там же. Кераміка культури „А“. „Трип. культ.“ 1926. I. — Точки Тр. культ. Там же. Розкопки б. с. Сушківка. „Коротке Звідомлення“ за 1926. Розшуки та розкопки на правім березі Дніпра. Там же. Пам'яті дорогого товариша Д. Щербаківського. „Етногр. Вісн.“, 1928, кн. 6. Неолітичні та трипільські знахідки на Чернігівщині. „Черніг. та Північ. Лівобер.“, 1928. Срібний скарб часів Великого переселення народів з с. Фатівиж, на Чернігівщині. „Ювіл. Збірн. на пошану акад. М. С. Грушевського, т. I. Новое в археологии Украины. „Вестник Знания“, 1931, ч. 17-18.

Козуб, Сергій. М. М. Коцюбинський у революційно-народницькому оточенні. „Україна“, 1929, грудень.

Колесса, Філарет Михайлович. Мелодії українських дум, т. II, Львів, 1910. Українські народні думи, Львів, 1920. Речитативні форми в українській народній поезії. „Перв. Гром.“, 1927, ч. 1-3. Українські народні пісні в найновішій формі. „Ювіл. Збірн. на пошану акад. М. С. Грушевського“, т. I, 1928. Народні пісні в Галицькій Лемківщині, „Етногр. Збірник“ XXXIX—XLI, Львів, 1929. Народна музика на Поліссі. „Україн. музика“, Львів, 1939, 1.

Копержинський, Кость Олександрович. Магічно-акробатичні вистави в Україні. „Україна“, 1924, I. Театральне та музичне життя наприкінці XVIII та на початку XIX ст. „Зап. Істор.-Філолог. Від. ВУАН“, 1925-26, кн. VII-VIII. Обряд збору врожаю у слов'янських народів у найдавнішу пору розвитку. „Перв. Гром.“, 1926, ч. 1-2. Провід і шляхи дослідження обрядовості іо-

вітніми вченими. „Перв. Гром.“, 1927, ч. 1-3. До системи поняттів часу у слов'ян. „Перв. Гром.“, 1928, т. 2-3. Господарчі сезони. „Перв. Гром.“, 1928, т. I. Огляд видань Одеського Наукового Товариства. „Записки Україн. Бібліогр. Т-ва в Одесі“, 1928, ч. 1. Українські літературознавці й критики. „Україна“, 1928, ч. 3. Театр на Чернігівщині. „Черніг. та Півн. Лівобер.“, 1928. Пережитки магії. „Ювіл. Збірн. на пошану акад. М. С. Грушевського“, т. II. Яфетизм. Теорія й загальні принципи яфетодології. „Перв. Гром.“, 1929, ч. 1. Календар народних обрядів. „Перв. Гром.“, 1929, ч. 3. Комаров у суперечках з цензурою наприкінці 80-их рр. „Україна“, 1929, вересень. Листи М. Драгоманова до О. Скряницького 1886-1889. „Україна“, 1930, травень-червень. Громадсько-політична тактика М. Драгоманова в 60-их рр. і першій половині 70-их рр. „Україна“, 1930, травень-червень.

Кордиш, Неоніла Леонтіївна. Звіт про розкопки житла ч. 9. „Трипільська культура“, К., 1940, 1. Зразки плетінь з Усатовського селища. „Науково-Літературознавчий Збірник“, УВАН, 2, 1946, Нью Йорк. Рибальство Трипільської доби. Авґсбург, 1949. Notes on Weaving in the Trypillian culture of the Ukraine. “The Annals of the Ukrain. Acad.” U. S. v. I, No 2, 1951.

Корнилович, Михайло Іванович. Заповіт царя Олександра II і окраїнна політика. „Україна“, 1924, кн. 1-2. Огляд народних родових прізвищ на Холмщині і Підляшші. Бібіковські інвентарі. „Український Археографічний Збірник“, т. I, 1926. Печатки 16 Київських цехів XIX ст. і характер символіки на них. „Ювіл. Збірн. на пошану акад. М. С. Грушевського“, 1.

Костащук, Василь Мокієвич. Громадське і культурне життя Буковини з 1848 р. до 1914 р. „Україна“, 1928, ч. 1.

Коцюбинська, Ніна. Дещо про кам'янецького сребника. „Україна“, 1930, травень-червень.

Кравцов, Дмитро. Гетьман Мазепа в українській історіографії XIX ст. „Записки Іст.-Філолог. Від. УАН“, 1925, ч. VI.

Кривченко, Георгій Олекс. Збірник статистичних відомостей по народному господарству України. К., 1919. Внешняя торговля Украины в настоящее время и до войны. К., 1923.

Кримський, Агатангел Юхимович. Історія Персії та її письменства. К., 1923. Історія Туреччини, тт. II, III., 1924. Російсько-український словник, т. I, під головн. ред. Кримського. К., 1924-1925. Хафіз та його пісні в його рідній Персії XIV ст. та в Європі.

1925. До історії нашого письменства. „Зап. Іст.-Філолог. Від. УАН.”, 1925-26, ч. VII-VIII. Європейські джерела XVI ст. для історії Туреччини. Там же. Насреддин і його жарти. Там же. А. Кримський та М. Левченко. Знадоби до життєпису Степана Руданського. К., 1926. Російсько-український словник, т. II, ч. 1. К., 1926. (Ред.). Розвідки філологічного та фолкльористичного змісту, т. I., 1927. Російсько-український словник, т. II, ч. II. 1927. Російсько-український словник, т. III. 1928. Звиногородщина з етнографічного та діалектологічного погляду. К., 1928. Що зроблено по Україні в царині історично-філологічних наук за десятиліття (1917-1927). „Зап. Істор.-Філолог. Від. УАН.”, 1928, ч. XV-XVI. А. Кримський та Ол. Боголюбський. Вища освіта у арабів. К., 1928. Студії з історії Криму, історія, взаємовідносини з Україною. К., 1930. Тюрки, їх мова та література. К., 1930. Історія хозарів з найдавніших часів до X. в. Рукопис. (Залишилася незакінченою за депортацією автора).

Крістер, Арнольд Едмундович. Професор Євген Трубецький. „Записки Соц.-Економ. Від. ВУАН”, т. I, 1923. Приватне право та студіювання його в новітній західньо-європейській літературі. „Зап. Соц.-Економ. Від. ВУАН”, 1926, т. II-III. Академік О. М. Гуляєв. Там же. Академік В. М. Гордон. Там же, 1926, т. IV. Духівниці XVI-XVII вв. „Ювіл. Збірн. на пошану акад. Д. Багалія”, 1927. Приналежності та складові частини речей історії російського та українського права. „Зап. Соц.-Економ. Від.”, т. V-VI, 1927.

Кузьмин, Євген Михайлович. Межигорський фаянс. „Искусство”. 6-7, К., 1911. Київські надгробки. „Київський Збірник історії”, т. I. Майстерність гончарів на Україні. „Життя й революція”, 1928, Юхим Михайлов. „Життя й революція”, ч. XI, 1928.

Курінний, Петро Петрович. Розкопки біля с. Томашівки. „Звідомлення та археологічні досліді”, К., 1925-26. Дослідження Білогрудовського могильника. Там же, 1925-1926. Раєцька могила. „Короткі Звідомлення ВУАК” за 1926 рік. Академік М. Т. Біляшевський як археолог. „Зап. Іст.-Філол. Від. УАН.”, 1926, ч. IX. Монументальні пам'ятки трипільської культури. „Трип. культура”, I, 1926. Реймська Євангелія — найдавніша пам'ятка письма Київської Русі. „Науково-Літературний Збірник УВАН”, ч. 1, 1926, Авґсбург. Нарис з історії української археології. „Університетські виклади”, Авґсбург, 1947. Історичні традиції укра-

їнської сім'ї. „Авангард”, ч. 3, Мюнхен, 1951. Д. М. Щербаківський. „Шлях Перемоги”, Мюнхен, 1954, ч. 11, 12. Академік М. Т. Біляшевський. „Шлях Перемоги”, 1954, ч. 13, 14, 15. В. Г. Ляскоронський. Там же, ч. 21, 22, 24. К. М. Мельник-Антонович. Там же, ч. 25. Н. Д. Полонська-Василенко. „Український Селянин”, Мюнхен, 1954, ч. 3. Большевицька агресія проти України. „Український Збірник”, Мюнхен, 1954.

Курц. Повествование Кильбургера. К., 1912. Звістки чужо-странців як історичне джерело. „Зап. Іст.-Філолог. Від. УАН.”, т. XIX, 1928.

Кушнірук, Кіндрат. Працював в галузі історії промисловости України XVI-XVII ст.

Лазаревська, Катерина Олександрівна. Листи О. Бодяньського до О. Лазаревського. „Україна”, 1926, ч. 1. Матеріяли для історії цехів на Лівобережній Україні XVII-XIX ст. „Зап. Іст.-Філол. Від. УАН.”, т. V. Генеральне слідство Стародубовського полку. Шевченко й брати Лазаревські. „Україна”, 1928, 4. Київська реєстрова хорогва та наполеоновські війни в Європі. „Ювіл. Збірн. на пошану акад. М. С. Грушевського”, т. I, 1928. Заможний двір на Стародубівщині у першій половині XVIII ст. „Україна”, 1929, вересень. Куліш і Марко Вовчок. „Україна”, 1929, липень-серпень. Матеріяли до біографії С. Д. Носа. „Україна”, 1929, вересень.

Левченко, Микола Захарович. Оповідання селян за часи громадянської війни на Україні. „Етнограф. Вісн.”, 1926, ч. 2. Ще про перський театр. „Зап. Іст.-Філол. Від. УАН.”, 1926, VIII. Звістки про Східню Європу I половини XVI ст. „Зап. Іст.-Філолог. Від. УАН”, 1926, ч. VIII. А. Кримський та М. Левченко. Знадоби до життєпису Степана Руданського. К., 1926. Багатир Ілля Муромець в старій українській казці. „Ювіл. Збірн. на пошану акад. Д. І. Багалія”, К., 1927. З поля фолкльористики та етнографії, в. I, 1927, в. II, 1928. Казки й оповідання з Поділля, в. I-II, 1928. З листування В. Б. Антоновича. „Зап. Іст.-Філол. Від. УАН”, т. XVI, 1928.

Лозієв, Павло Ничипорович. Знадоби до М. О. Максимовича. „Літературний Збірник ВУАН, Комісії новітнього письменства”, 1928.

Лозовик, Григор Наумович. М. М. Покровський на полі сходознавства. „Україна”, 1932, ч. 3.

Любинський, Микола. М. М. Коцюбинський у лікарні. „Життя й революція”, 1928, 5.

Магура, Сильвестр Сильвестрович. Питання побуту на підставі залишок трипільської культури. „Трипільська культура”, I, 1936.

Макаренко, Микола Омелянович. Мистецтво книжки. „Книга”, Харків, 1924. Провідник Музею Мистецтва. К., 1924. Найдавніша стінопись княжої України - храм Спаса в Чернігові. „Україна”, 1924, ч. 1. Запорозькі клейноди в Ермітажі (з таблицями). „Україна”, 1924, кн. 3. Халеп'є. „Звіdomлення за археологічне дослідження 1925 р.”, К., 1926. Дослідження на Остерщині. Там же. Орнаментация української книги XVI-XVII вв. К., 1926. Етюди з обсягу трипільської культури. „Трип. культ.”, I, 1926. Старгородська „божниця” та її малювання. „Чернігів...”, 1928. Борзенські емалі й старі емалі України взагалі. „Чернігів...”, 1928. Ніженська фібула. „Ювіл. Збірн. на пошану акад. М. С. Грушевського”, 1928, I. Чернігівський Спас. „Зап. Іст.-Філол. Від.”, К., 1929, XX. Скульптура й різьбарство Київської Русі передмонгольських часів. „Київський Збірник історії, археології, побуту та мистецтва”, К., 1930. Малоазійські мистці в Києві, Там же. Маріупільський могильник. К., 1933.

Малиновський, Оникій Олексійович. Учение о преступлении по Литовскому Статуту. К., 1894. Рада Великого Княжества Литовского в связи с боярскою Думою древней России. Томск, 1903, т. I; 1914, т. II. Огляд архівних матеріалів з історії західногородського та українського права, що переходять в древлехранилищі Московського Центрального Архіву. „Праці Комісії іст. україн. права”, в. II, 1926. Кара й засоби соціального захисту. „Зап. Соц.-Екон. Від.”, т. IV, 1927. Радянські поправно-трудоі установи і буржуазні в'язниці. К., 1928. Про студії над злочинністю та злочинцями. „Зап. Соц.-Екон. Від.” V-VI, 1928. Стародавній державний лад у східніх слов'ян і його пізніші зміни. К., 1928.

Манзюк, Іван Данилович. Гоголівська сотня. „Україна”, 1926, ч. 6. Заборонені сторінки „Статистического описания Киевской губернии”. І. І. Фундукля. „За сто літ.”, 1928, ч. II.

Мірза-Авак'янц, Наталя Юстовна. З побуту української старшини кінця XVII в. „Зап. Україн. Науков. Т-ва Дослідження й Охорони Пам'яток Старовини та Мистецтва на Полтавщині”.

Полтава, 1919. Селянські рухи 1902 р. на Полтавщині. „Червоний Шлях”, Харків, 1924, VII-X. Селянські розрухи на Україні 1905-1907 рр. Харк., 1925. Нариси з історії суду на Лівобережжі другої половини XVII ст. „Наук. Збірн. Харк. Науково-досл. Катедри”, т. II-III, Харк., 1926. Історія України в зв'язку з історією Західньої Європи. Київ, 1928.

Мищенко, Федір Іванович. З історії східньо-візантійської культури. „Зап. Іст.-Філол. Від.”, тт. VII, VIII, X.

Міжковський, Володимир Варламович. Куліш і Квітка-Основ'яненко. „Наше Минуле”, ч. 2, К., 1918. Помийниця, Українська гумористична часопись 1863 р. „Наше Минуле”, 1-2, К., 1919. До історії української журналістики. Там же, ч. 3. Революційні відозви до українського народу в 1850-их—70-их рр. К., 1920. До історії журналістики на Україні. „Бібліол. Вісті”, I, 1923. З нових матеріялів до історії Кирило-Методіївського Братства. „Україна”, 1924, ч. I-II. Нові сторінки з автобіографії В. Б. Антоновича. „Україна”, 1924, ч. I-II. Звільнення Драгоманова з Київського університету. „Україна”, 1926, ч. 2-3. Вірш з приводу замаху на Олександра II. „Україна”, 1926, ч. 5. Декабрист Пестель. „Декабристи на Україні” за ред. С. Єфремова. К., 1926. Один з доносителів на Пестеля, купець Козлинський. Там же. Революційні відозви про декабристів. Там же. Б. С. Познанський. „Україна”, 1926, ч. 1. Кирило-Методіївці в Археографічній Комісії. „Ювіл. Збірн. на пошану М. С. Грушевського”, т. I, 1928. Люди 40-их років (Кирило-Методіївці) в їх листуваннях. „За сто літ”, К., 1928, т. III. О. Маркевич. „За сто літ”, т. II, 1928. Неоклясики. „Наші дні”, Львів, 1943, ч. XI.

Могиланський, Михайло Михайлович. Останні дні царату в освітленні закордонної дипломатії. „Життя й революція”, 1925, ч. 3. До проблеми розуміння художньої творчості. Там же, ч. 4. З мемуарів „бувших” людей. Там же, ч. 6-7. Література як соціальний факт і як соціальний фактор. Там же, ч. II. Куліш в 90-их рр. „Червоний Шлях”, 1925, ч. 8. Іронія і скепсис Анатолія Франса. „Черв. Шлях”, 1925, ч. 9. Процес творчості у Коцюбинського. „Зап. Іст.-Філол. Від.”, 1926, ч. IX. Спогади про В. Гнатюка та листування з ним. „Зап. Іст. Філол. Від.”, 1927, ч. X.

Молчанівський, Феодосій Миколаєвич. Обработка металла на Україні XII-XIII ст. по матеріалам Ранковецького городища. „ПИДО”, 1934, ч. 5.

Мушкет, Марія. Передісторичні розшуки в північній Київщині. „Антропология”, 1928.

Назарець, Олекса. Із первопочинів робітничого руху на Україні. (Лівобережжя). Харк., „Червон. Шлях”, 1929, XII.

Ничипоренко, Прокіп Іванович. Історія одного вихрещення. „Україна”, 1926. Умови робітничої праці на Батуринських та Глуховських національних „строєніях”. „Істор.-Географ. Збірн.”, т. I, 1927. До характеристики податкового уряду Єлисавети. „Наук. Збірн. Іст. Секції” за 1927 р. К. Про порції та рації на Гетьманщині 1725-1750 рр. „Зап. Іст.-Філол. Від. УАН”, ч. XX, К., 1928. „Национальные строения” в Батурині за гетьмана Розумовського. „Студії з історії України”, т. II, К., 1959.

Новицький, Віктор Ізмайлович. Снеми руської землі X-XII ст. „Праці Ком. для вивч... іст. права”, III, 1927. Внутрішнє управління Київської держави. „Україна”, 1929, кн. I-II. Давне Лукомор'я. „Зап. Іст.-Філол. Від. ВУАН”, кн. XXIV, 1929. Державне минуле України, як предмет науки. „Україна”, 1929, ч. 36 (4). Історична праця О. Є. Преснякова і розмежування великоруської та української історіографії. „Україна”, 1930, ч. 2.

Носов, Анатолій Зінов'євич. Вивчення населення України з антропологічного боку. „Тези Організаційного Комітету в справі дослідження продукції України”. Харків, 1923. Державний заповідник Шевченка. „Україна”, 1925, ч. 5. Українці на Кубані. „Антропология”, 1928. Петрогліфи в долині Орхона. Там же, 1928.

Оглоблин, Олександр Петрович. Рабочие на Топальской мануфактуре в 1771 году. „Архив Труда”, VI-VII., Петроград, 1923. Очерки истории украинской фабрики. Мануфактура в Гетманщине. К., 1925. Очерки истории украинской фабрики. Предкапиталистическая фабрика. К., 1925. До питання про автора Літопису Самовидця. „Зап. Іст.-Філ. Від. ВУАН”, 1926, т. VII-VIII. Архів Києво-Межигірської фабрики. „Зап. Іст.-Філол. Від. ВУАН”, IX, 1926. Справа Дараганенка. „Зап. Іст.-Філол. Від. ВУАН”, X, 1927. Транзитний торг України в першу половину 19 ст. К., 1927. До історії будницької промисловости України за часів Хмельниччини. „Зап. Іст.-Філ. Відд. ВУАН”, X, 1927. Договір Петра Іваненка з Кримом 1692 р. „Ювілейн. Збірн. на пошану Д. І. Багалія”, ВУАН, 1927. Фабрично-заводські архіви України за кріпацької доби. „Архівна справа” ч. VII, Харків,

1928. До історії руїни. „Зап. Іст.-Філ. Від. ВУАН”, ч. XVI, 1928. До історії української політичної думки. „Зап. Іст.-Філ. Від. ВУАН”, ч. XIX, 1928. Ескизи з історії повстання Петра Іваненка. К., 1929. Архів Бахмутських і Торських соляних заводів XVIII ст. „Архівна справа”, IX-X, Харків, 1929. Бавовняна промисловість на Україні в XVIII-XIX ст. „Черв. Шлях”, 1929, III, Харків. Архів Шостенського порохового заводу. „Архівна справа”, XII, Харків, 1930. Нариси з історії капіталізму на Україні, т. I, Харків, 1931. До історії металургійної промисловости на Правобережній Україні. „Архів Радянської України”, 1932, I-II, Харків. До історії порцеляно-фаянсової промисловости на Україні. „Праці Комісії Соц.-Економ. історії України”, т. I, 1932. Пам'яті Д. І. Багалія. „Україна”, 1932, ч. 1-2. До історії металургії на Правобережній Україні в першій половині XIX ст. „Труды Истор.-Филол. факультету Київського Державн. Університету ім. Шевченка”, т. I, 1939. Боротьба старшинських угруповань на Гетьманщині в кінці XVII ст. і виступ Петрика. „Зап. Истор. та філол. факультетів Держ. Унів. ім. І. Франка”, Львів, ч. 1, 1940. Опанас Лобисевич. „Літерат.-Наук. Збірн.”, ч. 3, Коріпен-Кільн, 1948. Хмельниччина і залізорудна промисловість Правобережної України. „Зап. НТШ”, т. CLVI, Мюнхен, 1948. „Annals de la Petite Russia” Шерера й „Історія Русів”. „Науков. Збірн. УВУ”, Мюнхен, 1948, 1. Українська історична наука в 1920-их роках. „Сучасник”, I, 1928. The Ukrainian Humanites and the Soviets. „The Ukrainian Quarterly”, v. 5, No. 1/1949. До питання про авторство „Історії Русов”. „Україна” Париж ч. 2, 1949. Нові матеріали до історії повстання Петра Іваненка. Авґсбург, 1949. Ханенки. (Сторінка з історії українського автономізму 18 ст.). Кіль, 1949. Московська теорія III Риму в XVI-XVII ст. Мюнхен, 1951. Григорій Показ та його „Описание Малой России”. „Наук. Збірн. I”, Україн. Віл. Академія, Нью-Йорк, 1952. Василь Капніст. „Літер.-Наук. Збірн.”, УВАН у США Нью-Йорк, т. I, 1952. The Ethical and Political Principles of Istoriya Russow. „The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U. S.”, II, No. 4 (6), New York, 1952. Федір Туманський і його проєкт Академічної книгарні в Глухові кінця 1770-их років. „Наук. Збірн.” УВАН у США Нью-Йорк т. II, 1953. Where was “Istoriya Russow” Written? „The Annals”, v. III, No. 2 (8), New York, 1953. Українсько-московська угода 1654 р. Нью-Йорк-Торонто, 1954. (Теж англ. мовою)

— "Treaty of Pereyaslaw 1654. Toronto, 1954.). Українські гуманітарні науки під Совєтами 1920-1930. „Альманах-календар „Гомін України”, 1956. Списки „Історії Русів”. „Наук. Збірн.” УВУ, Мюнхен, 1956. Ukrainian Historiography 1917-1956. "The Annals" UVAN, v. V-VI, New York, 1957.⁴)

Окіншевич, Лев Олександрович. Історія центрального управління Лівобережною Україною після Хмельниччини. „Праці Комісії для вивчення історії західн.-руськ. та україн. права”, в. I, 1925. Перетворення Малої Росії в Державу XVII ст. Там же, в. I. Генеральна старшина на Лівобережній Україні XVII-XVIII ст. Там же, вип. II, 1926. Казацтва на Беларусі. „Полумія”, т. I, Мінск, 1927. Наука історії українського права. Право державне. „Україна”, 1927, кн. 1-2. Генеральна Рада на Україні-Гетьманщині XVII-XVIII ст. „Праці Комісії для вивч. іст. західн.-руськ. та україн. права”, кн. VI, 1929. Десять років праці Комісії для вивчення історії західно-руського та українського права. Там же, в. VI, 1929. Рада старшини. Там же, в. VIII., К., 1930. Діяріуш Івана Биховця. „Студії з Криму” ВУАН, К., 1930. Національно-демократична концепція історії права України в працях академіка М. Грушевського. „Україна” 1932, ч. 1-3. До питання про автора літопису Самовидця. „Нариси з соціал.-економ. історії України” ВУАН, т. I, К., 1932. Лекції з історії українського права. Право державне. Доба станового суспільства. Україн. Вільн. Універс., Мюнхен, 1947. Значне військове товариство в Україні-Гетьманщині XVII-XVIII ст. „Записки НТШ”, т. CLVII, Мюнхен, 1948. Український гетьманат як форма державного ладу. „Наук. Збірн. УВУ”, т. V, 1948.

Онищук, Антін Іванович. Матеріяли до гуцульської демонології. „Етногр. Збірн.”, Львів, т. XI. Народний календар у Зелениці. Там же, т. XV. Уваги в справі систематичних дослідів над матеріальною культурою нашого села. „Побут”, 1928, I. Розвідка над народним побутом. Там же, ч. 2-3.

Пархоменко, Володимир Олександрович. Очерки истории Переяславско-Бориспольской епархии в связи с общим ходом малороссийской жизни того времени (1773-1785). Полтава, 1910. Древне-русская княгиня Ольга. К., 1911. Начало христианства на Руси. Очерки из истории Руси IX-X в. Полтава, 1913. Три

⁴) Повний список праць проф. О. П. Оглоблина (213 назв) дано в брошурі Л. Винара: „Олександр Оглоблин. Біо-бібліографічні матеріали”, Рим, 1958.

момента начальної історії російського християнства. Ігорь Старий, Владимир Святой, Ярослав Мудрий. „Изв. о. р. яз. и словесн. Акад. Наук”, 1913, т. 4. К історії начального християнства на Русі. Там же, 1914. Русь IX ст. Петроград, 1918. Три центра древней Русі. „ИОРЯС”, 1923, т. XVII. О происхождении Русі. „Исторические Сборники”, Петроград, 1923, кн. 4. Олег та Ігор. До питання про взаємовідносини. „Зап. Іст.-Філол. Від. ВУАН”, 1924, ч. IV. Початок історично-державного життя на Україні. К., 1925. Из древней истории восточных славян. „Изв. Отд. р. яз. и словесн. Акад. Наук”, 1927, т. II. Киевская Русь и Хозары. „Slavia”, 1927, ч. 6. Князь Черный. Доба слов'янської колонізації Подесення. „Ювіл. Збірн. н пошану Д. І. Багалія”, К., 1927. Нова проблема Київської Русі. „Україна”, 1928, 6. Про культуру тюрків нашого степу IX-XII ст. „Східній Світ”, 1928, ч. 3. До питання про політику гетьмана Сагайдачного. „Ювіл. Збірник на пошану акад. М. С. Грушевського”, т. I., 1928. Русь и печенеги. „Slavia”. 1929. Русь та степ. „Україна”, 1929, 1-2. Норманизм и антинорманизм. „Изв. отд. рус. яз. и словесн. Акад. Наук”, 1929, т. XXVIII. К вопросу о норманском завоевании и происхождении Русі. „Ист. Марксист”, 1938, ч. 4. — Первая известная дата существования государства Русі. Там же, 6. Характер и значение эпохи Владимира, принявшего христианство. „Учен. Зап. Ленинградск. госуд. университет.”, 1941, т. VIII.

Петровський, Микола Неонович. До питання про певність відомостей Літопису Самовидця і про автора Літопису. „Записки Ніжен. Інституту Нар. Освіти”, т. VI, Ніжен, 1926. Три Поповичі. „Зап. Ніж. ІНО”, 1927. До української історіографії XVII ст. „Наук. Збірн. Істор. Секції ВУАН” за 1927 р. Надання Ніжену магдебурзького права 1625 р. „Чернігів і Північ. Лівобер.”, К., 1928. З легенд Хмельниччини. „Ювілейний Збірник ВУАН на пошану М. С. Грушевського”, I, К., 1928. До історії Руїни. „Зап. Ніж. ІНО”, т. VIII, 1928. Псевдо-діяріюш Самійла Зорки. „Зап. Іст.-Філол. Від. ВУАН”, т. XVII, 1928. До історії полкового устрою Гетьманщини. Причинок до питання про Статті Богдана Хмельницького в редакції 1659 р. „Зап. Ніж. ІНО”, т. IX, 1929. Українські діячі XVII ст. Тиміш Цицюра. „Зап. Іст.-Філол. Від. ВУАН”, т. XXIV, 1929. Епізод з українсько-кримських відносин кінця XVII ст. „Науков. Збірн. Істор. Секції ВУАН” за 1929 р. З останніх літ П. Дорошенка. „ЗНТШ” т. С, Львів, 1930. До біо-

графії Івана Богуна. „Зап. Ніж. ІНО”, т. X, 1930. Нариси з історії України. I. Досліди над Літописом Самовидця. Харків, 1930. До історії державного устрою України в XVII ст. „Зап. Ніж. ІНО”, т. XI, 1931. З історії клясової боротьби на Україні XVII ст. (Змова Децика). „Зап. Ніж. ІНО”, т. XII, 1932. Визвольна війна українського народу проти гніту шляхетської Польщі і приєднання до Росії 1648-1659 р. К., 1940. Київська Русь — спільний початковий період історії російсько-українського і білоруського народів. „Праці Січневої Сесії Академії Наук УСССР”, 1942 р.

Петрунь, Федір Степанович. Східня межа Великого Князівства Литовського в 30-их роках XV ст. „Ювіл. Збірн. на пошану акад. М. С. Грушевського”, т. I, 1928. Кочибеї на старих картах. „Зап. Одеськ. Т-ва Природознавців”, 1928, т. XI-XIV. Мапа шляхів України першої половини XIX ст. „Зап. Од. Інстит. Нар. Господарства”, 1928, 1. Ханські ярлики на українські землі. „Східній Світ”, 1928, ч. 2. Ліс і степ. „Україна”, 1929, ч. 1-2.

Пилипенко, Б. Нові печери Чернігівщини. „Ювіл. Збірн. на пошану акад. М. С. Грушевського”, I, 1928.

Підгайний, Семен Олександрович. Робітництво Бахмутських і Торських соляних заводів. 1930. Праця залишилася ненадрукованою через заслання автора на Соловки. Розстріляні. Н. Ульм, 1948. Інтелігенція на Соловках. Н. Ульм, 1949. Український національний комунізм. „Україн. Збірн.”, Мюнхен, 1957, 10.

Плевако, Олександр Антонович. До матеріалів з історії цукро-бурякової промисловости на Україні. „Україна”, 1925, ч. 5. Короткий огляд новітньої літератури з економіки цукрової промисловости України. „Записки Соц.-економ. Від.”, 1926, т. II-III. З матеріалів до історії цукворової промисловости на Україні. „Ювіл. Збірн. на пошану акад. Д. І. Багалія”, 1927. Статті про цукрову індустрію України 1938-1949. „Праці Семінару для вивчення народного господарства України”, ч. 2, 1927.

Пожарський, Н. П. Нариси з історії української кооперації. К., 1919. Соціяльний склад української кооперації. „Праці Наук.-Дослідн. Катедри Кооперації”, 1928, II. Робітнича кооперація України в умовах та освітленні царської охоранки. „Черв. Шлях”, 1928, ч. 9-10. Початок союзного будівництва споживчої кооперації в Україні 1906-1914 рр. „Праці Наук.-Досл. Катедри Кооперації”, т. IV.

Полонська-Василенко, Наталя Дмитрівна (до 1923 р. Полонська, Н. Д.). Історико-Культурний Атлас по русской історії, под ред. проф. М. В. Довнар-Запольського, I-III тт., К., 1913-1914. К вопросу о христианстве на Руси до Владимира. „Журн. Мин. Народн. Просвещ.“, 1917, т. IX. З історії останніх часів Запоріжжя. „Зап. Іст.-Філол. Від. ВУАН“, т. IX, 1926. Маніфест 3 серпня 1775 р. в світлі тогочасних ідей. Там же, т. XII, 1927. Південна Україна р. 1787. „Зап. Іст.-Філол. Від. ВУАН“, т. XXIV, 1929. Майно запорозької старшини, як джерело для соціально-економічної історії України. „Праці Комісії Соц.-екон. іст. України, ВУАН“, т. I, 1932. До історіографії Запоріжжя (Леклерк і Болтин) XVIII ст. „Зап. Іст. і Філол. Від. Львів. Держ. універс.“, т. I, 1940. Київ часів Володимира та Ярослава. Прага, 1944. Агатагел Кримський. „Україна“, Париж, ч. 2, 1949. М. П. Василенко й ВУАН. „Україна“, 1951, ч. 4. Ідея III Риму в XVIII-XIX ст., Мюнхен, 1951. До історії повстання на Запоріжжі 1768 р. „Наук. Збірн. Україн. Вільн. Акад. Наук“, Нью-Йорк, 1952, ч. 1. Клим Смолятич. „Віра й Культура“, Вінніпег, 1953, ч. 1. Даўнар-Запольські. „Записи Белар. Інст. Науки и Мастецтва“, т. I, Нью-Йорк, 1953. Д. Дорошенко і його громадсько-політична діяльність. „Україн. Літопис“, Авґсбург, 1953, ч. 1. Король Данило на тлі історичної доби. „Визв. Шлях“, Лонд., 1954, ч. 9. Останній кошовий отаман Запор. Січі, П. Калнишевський. „Вісн. ООЧСУ“, Н. Й., 1954, ч. 2-3. The Settlement of the Southern Ukraine (1750-1775). „The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U. S.“, v. IV-V, No 4 (14)—1 (15), 1955. Українська Академія Наук. Історичний нарис, т. I-II, Мюнхен, 1955-1958. Наслідки Переяславського договору в галузі духової культури. „Вісник“, Н. Й., 1955, ч. 2. Переяславський договір в очах його сучасників. „Визв. Шлях“, 1955, ч. 4-5. До ідеології „Історії Русів“. „Вісник“, Н. Й., 1956, ч. 12; 1957, ч. 1. До історії першої Новоросійської губернії. „Наук. Збірн. УВУ“, Мюнхен, т. VI, 1956. Академік М. П. Василенко. „Віра й Культура“, 1956, ч. 2-4. Процес „Центра дій“ 1924 р., Мюнхен, 1956. Проф. Крупницький. Українська історична наука під Советами“, Мюнхен, 1957. Особливості Української Православної Церкви. „Україн. Збірн.“, ч. 14, Мюнхен, 1958. Київ часів М. Зерова і П. Филиповича. „Український Самост.“, Мюнхен, 1958, ч. 16; 1959, ч. 17. Книга О. Шульгина: „Історія і життя“. „Україн. Літерат. Газета“, Мюн-

хен, 1958, ч. 12. Палій і Мазепа. „Вісник”, 1959, ч. 7-8. „Воля і закон”. „Віра й Культура”, 1959, ч. 8. Гетьман Мазепа та його доба. „Україн. Самост.”, 1959, ч. 26. Заселення Південної України в середині XVIII ст., Мюнхен, 1959.

Попов, Павло Миколаєвич. Початки книгопечатання на землях України. Л., 1924. Матеріяли до словника українських граверів. К., 1926. Додаток ч. 1, К., 1927. Діалектичні спостереження (Путивльщина). „Зап. Іст.-Філол. Від.”, 1926, XII. До питання про спосіб збирання фолклористичного матеріалу. „Етнограф. Вісн.”, 1926, ч. 2. Ксилографічні дошки Лаврського Музею, К., 1927.

Рибинський, Василь Петрович. До історії жидів на Лівобережній Україні. „Збірн. праць Жидів. Археограф. Комісії”, кн. 1, 1926.

Романовський, Віктор Олександрович. Іван Федоров і друкарська справа на Волині в XVI ст. „Бібліол. Вісті”, ч. 1-3, К., 1924. Хто був Самовидець? „Україна”, 1925, ч. 5. Українська книга XVI-XVIII ст., К., 1926. Нариси з архівознавства. Харків, 1927. Центральний Архів Давніх Актів в Києві. Збірник статей, К., 1927. До історії бюджетового права Гетьманщини за гр. Розумовського. „Ювіл. Збірн. на пошану Д. І. Багалія”, 1927. Сторінки з недавнього минулого. „Ювіл. Збірн. на пошану М. С. Грушевського”, I, 1928. Документи до історії скарбу давньої Гетьманщини — про прибутки з оренд 1768 р. „Україн. Археограф. Збірн.”, т. III, 1930. Переписні книги 1666 р. „Україн. Архів”, т. III, 1931. Генеральне слідство про маєтності Лубенського полку. „Україн. Архів”, IV, 1931. Війна 1735-1739 років та її наслідки для України. „Праці Комісії Соц.-економ. іст. України”, т. I, 1932. Приготовлено до видання грамоти Магдебурзького права на Україні, за редакц. М. Василенка. Видання знищено.

Рубач, Михайло. От народництва и народовольчества к марксизму в Харькове. „Летопись революции”, I, 1924. К истории конфликта между Совнаркомом и Центральной Радою. „Летопись Революции”, ч. 1, VI, 1926. Аграрная революция на Украине в 1917 г. „Летопись Революции”, ч. V-VI, 1927; і ч. I — 1928. Федералистические теории в истории Украины. „Русская историческая литература в классовом освещении”, т. II, М. 1930. Из истории крестьянских восстаний накануне октября 1917 года. „Историк-

Марксист", 1934, ч. 3. Реакційна суть націоналістичної „Теорії безкласовости", К., 1955.

Рудинська, Євгенія Яківна. Листи В. Горленка. К., 1928.

Рудинський, Михайло Якович. Передісторичні розшуки в північно-східній Чернігівщині. „Короткі Звідомлення" за 1925 р. Розкопки на Білій Горі біля Полтави. К., 1926. Мезоліт. „Короткі Звідомлення за археологічні дослідження ВУАК", К., 1926. Поповгородський вияв культури мальованої кераміки. „Антропологія", III. Археологічні збірки Полтавського Державн. Музею. Полтава, 1928.

Рулін, Петро Іванович. Українські мотиви в Островського. „Україна", 1924, ч. 3. Україніка по давніх російських часописах. „Бібліол. Вісті", 1925, I-II. Заньковецька. Життя і творчість. К., 1925. Шевченко і К. Піунова. „Україна", 1925, ч. 1-2. До сценічної історії „Назара Стодоли". „Україна", 1925, ч. 1-2. Московские настроения. „Былое", 1925, ч. 5. Лист М. Гоголя до П. О. Куліша. „Зап. Іст.-Філол. Від. УАН", т. VII, 1926. Україніка по давніх російських журналах. „Україна", 1926, ч. 6. На шляхах до нового українського театру. „Зап. Іст.-Філол. Від. УАН", 1926, ч. VIII. Український Театральний Музей. ВУАН, 1927. Рання українська драма. „Україна", 1928, ч. 3.

Рябінін-Скляревський, Олександр Олександрович. З революційного українського руху 1870-их років. Одеська громада. „Україна", 1926, ч. 5. Українські пісні Я. Стефановича. „Україна" 1926, ч. 4. Козаччина і Котляревський. „Україна", 1926, ч. 1-3. Київська громада 1860-их рр. „Україна", 1927, ч. 1-2. З революційного руху 1860-их років. „Ювіл. Збірн. на пошану акад. М. С. Грушевського", I, 1928. Українські мотиви в поемі Пушкіна „Полтава". „Україна", 1928, I. З життя Задунайської Січі. „Україна", 1929, травень-червень. Кінець Задунайської Січі. „Україна", 1929, вересень. М. Ф. Комаров, як культурний одеський діяч 1888-1913 рр. „Україна", 1929, грудень.

Савченко, Федір Якович. Бальзак на Україні. „Україна", кн. 1-2. Козаччина у французьким письменстві та козакофільство Мериме. „Україна", 1925, ч. 5. Родини, хрестини, похрестини. „Перв. Гром.", 1926, ч. 1-2. Парубоцькі громади. Там же, ч. 3. Дещо зі спогадів родини поета (Шевченка). „Україна", 1927, ч. 1-2. З сучасних пережитків. Там же. Українське наукове культурне самовизначення 1850-1870 рр., „Україна", 1929, I. Україн-

ська мова перед Російською Академією Наук. „За сто літ”, ч. 5. Лист галличан до Бодянського. „Україна”, 1929, вересень. Ненадруковані примітки, пояснення й варіанти пісень Головацького. „Перв. Гром.”, ч. 2, 1929. Етнографічно-економічні анкети XVIII ст. на Слобожанщині. „Перв. Гром.”, 1929, ч. 3. Заборона українства 1876 р. Київ, 1930. Відомості про Шевченкову неопубліковану кореспонденцію з Бодянським. „Україна”, 1930, січень-лютий.

Сингалевич, Федір Миколаєвич. Псалтир толкований. „Зап. Іст.-Філол. Від. УАН”, ч. XVIII, 1928.

Слабченко, Михайло Єлисеєвич. Малороссийский полк в административном отношении. Одесса, 1909. Опыты по истории права Малороссии XVII-XVIII ст. Одесса, 1911. Протокол отпускных писем за гетмана Апостола 1728 г. Одесса, 1913. Д. П. Миллер, как историк украинского права. „Вестник Харьков. Ист.-Фил. Об-ва”, т. V, 1914. Центральные учреждения Украины XVII-XVIII ст. Одесса, 1918. Про судівництво на Україні. Харків, 1920. Организация хозяйства Украины от Хмельницкого до мировой войны. Одесса, 1922. Хозяйство Гетманщины в XVII-XVIII стол., т. I, II. Одесса, 1923. Очерки торговли и торгового капитализма. Одесса, 1925. Матеріяли до економічно-соціальної історії України XIX ст., т. I, II. Одеса, 1925, 1927. Ескиз з історії „прав, по которым судится малороссийский народ”. „Ювілейний Збірн. ВУАН на пошану акад. Д. І. Багалія”, К., 1927. Боротьба за системи землеволодіння й форми господарства в Україні XIX-XX стол. Одеса, 1927. Соціально-правова організація Січі Запорозької. „Праці Комісії для вивч. іст. зах.-руськ. та українського права”, в. 3, К., 1927. Доброчинці й вихованці. „Ювіл. Збірн. на пошану акад. М. С. Грушевського”, I, 1928. Паланкова організація Запорозьких Вольностей. „Праці Комісії для вивч. іст. зах.-руськ. та україн. права”, в. VI, 1929. Феодалізм на Україні. Одеса, 1929. (Розвідка про феодалізм не побачила світу, бо була надрукована в VII вип. „Праць Комісії”, знищених після процесу СВУ.).

Слабченко, Тарас Михайлович. З листування М. Кропивницького. „Одеське Наук. Т-во при ВУАН”, 1927, ч. 2. До історії аграрних криз на Україні в XIX ст. „Зап. Одеськ. Наук. Т-ва при ВУАН”, ч. II, Одеса, 1928.

Смирнов, Павло Петрович. Волжський шлях і стародавні руси. К., 1928.

Сосенко, Петро Ксенофонтівич. Каптурові суди на Україні. „Праці Комісії для вивч. зах.-руськ. та україн. права”, VII, 1930. (Знищено після процесу СВУ).

Старицька-Черняхівська, Людмила Михайлівна. Двадцять п'ять років укр. театру. „Україна”, 1907, X-XII. Ганна Барвінок. „Літ.-Наук. Вісн.”, 1911, IX. Елементи творчості Коцюбинського. Там же, 1913, V. З архіву М. П. Старицького. „Україна”, 1926, ч. 2-3.

Шашевський, Євген Дмитрович. Очерки из истории царствования Михаила Федоровича. М., 1912. Основное положение сельско-хозяйственной экономики. К., Сахаротрест, 1928. Сільсько-господарський ринок Правобережної України за передреформеної доби. „Праці Комісії для вивчення народного господарства України”, т. 2, 1929.

Степанов, Іван Симонович. Організація музейної роботи. „Культура й побут”, 1925, ч. 19. З наукової праці Катеринослава. „Україна”, 1926, ч. 1.

Студинський, Кирило Осипович. Пересторога, руський памфлет поч. XVII ст. Львів, 1895. Котляревський й Артемовський. Львів, 1901. В 300-ліття смерті митр. Іпатія Потія. „Ювілейна книга в 300-ті роковини смерті І. Потія”, Львів, 1914. Матеріали для історії культурного життя в Галичині в 1797-1857 рр. „Українсько-Руськ. Архів”, т. XIII-XIV, Львів, 1920. Критика „Правди” 1874 р. „Україна”, 1926 ч. 4. Франко і товариші в соціалістичному процесі 1878 р. „Україна”, 1926, ч. 6. Слідами Куліша. „Зап. НТШ”, т. 148, 1928. До історії взаємовідношень Галичини з Україною 1860-70 рр. „Україна”, 1928, ч. 2.

Таранущенко, С. Старі хати Харкова, X., 1922. Пам'ятки мистецтва Слобожанщини, X., 1922. Українські писанки, як пам'ятки народного малярства. Харків, 1928. Мистецтво Слобожанщини XVII-XVIII вв. X., 1928. До питання про ранній акварельний портрет Т. Шевченка. „Ювіл. Збірн. на пошану акад. М. С. Грушевського”, т. I, 1928.

Тарасенко, Михайло Олександрович. Праці академіка В. Гнатюка. „Зап. Іст.-Філол. Від. УАН”, т. X, 1927.

Тищенко, Микола Федорович. Боротьба кийвських козаків з магістратом за право шинкувати горілку. „Праці Комісії істор.

права", в. II, 1926. Суконна фабрика Київського „Приказа Общественного Призрения". „Историч.-Географ. Збірн.", т. I, 1927. Гуральне право та право шинкувати горілкою на Лівобережній Україні до кінця XVIII ст. „Праці Комісії для вивч. іст. зах.-руськ. та україн. права", в. III, К., 1927. Нариси історії торгівлі Лівобережної України з Кримом у XVIII ст. „Истор.-Географ. Збірн.", т. II, 1928. Шовківництво в Києві та на Київщині в XVIII та першій половині XIX ст. „Там же, т. II, 1928. З історії торгівлі книжками. „Україна", 1929, кн. 7-8. Нариси історії зовнішньої торгівлі Стародубщини в XVIII ст. „Зап. Істор.-Філол. Від.", ВУАН, кн. XXVI, К., 1931.

Ткаченко, Микола Михайлович. Нове розроблення Рум'янцевської ревізії. „Україна", 1924, ч. 1-2. Остерський уїзд в XVII-XVIII в. „Зап. Істор.-Філол. Від. УАН", т. V, 1925. Канівська сотня Переяславського полку. Там же, 1926, ч. VIII. Утворення Нової Сербії в 1753 р. „Україна", 1926, кн. 2. До нової історіографії Чернігівщини. „Ювіл. Збірн. на пошану акад. М. С. Грушевського", т. I, 1928. М. І. Зібер у Києві (1864-1876). Там же. Нарис історії Кременчуччини до початку XVIII в. Там же, ч. XX-XXIV, 1929. З приводу нової розвідки з історії української торгівлі за першу половину XIX ст. Там же, 1929, кн. XXIV. Нариси з історії селян на Лівобережній Україні в XVII-XVIII ст. „Зап. Істор.-Філол. Від.", 1931, ч. XXVI.

Товстоліс, Микола Миколаєвич. Розуміння застави в звичаєвому праві. „Праці Комісії Звичаєвого Права", 2, 1928. З минулого. (Нарис спадкових прав с. Прохорівки). Там же.

Федоренко, Павло Костевич. Чернігівський Крайовий Архів та його фонди. „Архівна справа", 1928, ч. 7. Трупя Кропивницького в Чернігові 1883. „Україна", 1929, жовтень-листопад. З спірних питань економіки. „Україна", 1929, ч. 5, липень-серпень. Опис Новгородсіверського Намісництва 1779-1781 рр. „Український Архів", 1931, т. IV. Рудні Черніговосіверщини в XVII-XVIII ст. (Не надруковано.)

Харлампович, Кость Михайлович. Острожская школа. „Кіев. Стар.", 1897, кн. V-VI. Западно-русские православные школы в XVI и начале XVII вв. Казань, 1898. К вопросу о просвещении на Руси в домонгольской период. Казань, 1901. Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь. Казань, 1914. Национальный состав городов КССР по переписи 1923 г. „Статист.

Вестн. КССР", Оренбург, 1925, ч. 5. П. М. Жукович. „Зап. Іст.-Філол. Від. УАН", ч. V, 1925. Як судили гайдамаків у Ніжені в 1750 р. „Україна", 1926, березень-квітень. Нариси з історії грецької колонізації в Ніжені XVI-XVIII в. „Зап. Іст.-Філол. Від. УАН", 1928, ч. XXIV.

Черкаський, Іринарх Ювеналович. Копні суди. „Праці Комісії для вивч. зах.-руськ. та україн. права" ВУАН, в. I, 1925. Поволання над трупом забитого. Там же, в. II, 1925. Сліди доменіального (панського) суду в Лівобережній Україні наприкінці XVII і початку XVIII ст. Там же, в. III, 1926. Судова реформа гетьмана Розумовського. „Ювіл. Збірн. на пошану акад. Д. І. Багалія", 1927. Громадський (копний) суд на Україні-Русі XVI-XVII ст. (255 ст.). „Праці Ком. для вивч. іст. зах.-руськ. та україн. права", в. IV, V, 1929. Чи впливав Г. Теплов на гетьмана Розумовського? „Ювіл. Збірн. на пошану акад. М. С. Грушевського", К., т. I, 1928. Стародубовський Вільчур. (Залишився неопублікованим тому, що книжка „Праць Ком. для вивч. іст. зах.-руськ. та україн. права", в. VIII була знищена в друкарні після процесу СВУ).

Шамрай, Ганна Сергіївна. Оповідання А. Солтановського, поминені при виданні 1892-1894 рр. „Україна", 1925, ч. 5. Чернігівські ратушні скарги. „Істор. Географ. Збірн." ч. I, 1927. До історії лівобережних міст у половині XVIII ст. Там же, ч. II, 1928. Хуторські пляни Куліша в 1870 рр. „Україна", 1929, жовтень-листопад.

Шамрай, Сергій Вікторович. Козаки м. Полтави в 60-их рр. XVIII ст. за Рум'янцевським описом. „Зап. Істор.-Філол. Від. УАН", 1925, VI. Хвилювання робітників Межигірської фабрики в 1847 р. „Черв. Шлях", 1925, IX. Уривок споминів О. О. Русова про Драгоманова. „Україна", 1926, 2-3. До одноденного перепису 2 березня 1874 р. „Київ та його околиця", 1926. Вінницьке селянство в 1840 р. „Істор.-Географ. Збірн.", 1927, I. До історії Боришполя у XVIII ст. Там же. Місто Боришпіль у XVIII ст. Там же, 1928, II. До історії Київської сотні Київського полку. Там же. Духовенство в селах Правобережної України в середині XIX ст. „Україна", 1928, 2. Київська козаччина 1855 р. „Зап. Істор.-Філол. Від.", т. XX, 1928. Праці М. Зібера з поля статистики. „Прапор Марксизму", 1928, 4. Згадка Обмишського боярина про Хмельниччину. „Україна", 1928, ч. 6. Деревлянські могили. „На-

уковий Збірник", ч. XXVIII, 1928. Селянські розрухи в Правобережній Україні в середині XIX ст. „Україна”, 1929, ч. 1-2. До історії заселення Степової України в XVIII ст. (Крилівщина і Лисавецщина). „Зап. Істор.-Філол. Від., т. XXIV, 1929. Боротьба козаків Київської сотні з київськими монастирями та магістратом XVII-XVIII ст. „Україна”, 1930, січень-лютий. Київська сотня на Гетьманщині XVII-XVIII ст. „Київський Історичний Збірник”, т. I, 1931.

Шевченко, Людмила Прокопівна. Батьківщина Тараса Шевченка. „Україна”, 1925, ч. 1-2. Звичаї, зв'язані з закладами будівлі. „Перв. Гром.”, 1926, ч. 1-2. Спогади про академіка Гнатюка. Там же, ч. 3.

Шмартонь, Олена. Українська література з питань колективізації сільського господарства „Більшовик”. „Україна”, ч. 2-3.

Шміт, Федір Іванович. Мистецтво старої Русі-України. X., 1919.

Штепа, Кость Тодосьович. Проблема античного релігійного синкретизму в зв'язку з мотивами староукраїнської легендарної творчості. „Перв. Гром.” в. 1-3, 1927. Рецензія на Ю. А. Яновського: „Ветхозаветное библейское сказание в карпато-русской церковно-учительской обработке XVII ст. Ужгород 1927, „Перв. Гром.”, в. I, 1928. Про характер переслідування відьом у старій Україні. Там же, в. 2-3, 1928.

Шульгина, Лідія Савівна. Пасічництво. „Праці Кабінету Антропології та Етнології ім. Ф. Вовка”, в. I., 1925. Ганчарство на Поділлі. К., 1929.

Щурат, Василь Григорович. Слово Данила Заточника. „Зап. НТШ”, т. IX. Українські джерела до історії філософії. Л., 1908. На досвітку нової доби. Львів, 1911. Христос Пасхон. Львів, 1914. Кирило-Методіївці. Львів, 1917. Джерело звісток Гендльовика про запорожців. „Зап. НТШ”, т. СХХVIII, 1919. Філософічна основа творчості П. Куліша, Львів, 1922.

Яворницький, Дмитро Іванович. Число и порядок Запорожских Сечей. „Кіев. Стар.”, 1884, 5, 8. Запорожье в остатках старини и преданиях народа. СПб, 1888. Сборник материалов для истории запорожских козаков. СПб, 1889. Вольности запорожских козаков. СПб, 1890. История запорожских козаков, т. I-III, СПб, 1892-1900. По следам запорожцев. СПб, 1898. Источники для истории запорожских козаков. Т. I-II, Владимир, 1903. Две

поїздки в Запорожську Сечь Яценка-Зеленського, монаха Полтавського монастиря. Катеринослав, 1915. Українсько-руське козацтво перед судом історії. Катеринослав, 1919. Дніпровські пороги. Альбом. Дніпропетровськ, 1928. Кошовий отаман О. М. Гладкий. „Ювіл. Збірн. на пошану акад. М. С. Грушевського”, I, 1928. До історії Степової України. Дніпропетровськ, 1929.

Яворський, Матвій Іванович. Історія революційного руху на Україні. Харк., 1922. Революція на Україні в її головніших етапах. Харк., 1923. Коротка історія України. Харк., 1923. Україна в епоху капіталізму. Харк.-Полтава, 1924-1925. Емський акт 1876 р. „Прапор Марксизму”, 1927, ч. 1. Коротка історія України, Харк., 1928. Нариси з історії революційної боротьби на Україні, тт. I-II, Харк. Україн. Інст. Марксизму, 1927-1928. Німецький тиждень радянської науки. „Прапор Марксизму”, 1928, 3. Шостий Міжнародний Конгрес істориків (Осло). Там же, 1928, 4. Історія України в стислому нарисі. Харк., 1928. Доклад о работе марксистских исторических учреждений на Украине. „Труды Первой Всесоюзной Конференции историко-марксистов, т. I, Москва, 1930. Современные антимарксистские течения в украинской исторической науке. Там же. Сучасні течії серед української історіографії. „Друга Всеукраїнська Конференція викладачів соціально-економічних дисциплін”, Харків, 1929. Провідні думки в розвитку історичної науки. „Прапор Марксизму”, Харків, 1929, I. Das Ergebnis der Ukrainischen Geschichtsforschung in den Jahren 1917-1927. „Osteuropäische Forschungen. new series VI, Vienna. 1929.

Язловський, Борис Олексійович. Репрезентативна метода студій над звичаєвим правом. „Праці Комісії Звичаєвого Права”, ч. 2, 1928.

Якимович, Сергій Тимофійович. На місцях останніх днів Кармелюка. „Україна”, 1928, ч. I. Чумак Іван Коломієць. Там же, 1929, липень-серпень. Старосвітський бандурист. „Перв. Гром.”, 1929, ч. I. Етнографічні записи Якіма Демченка 1857-1858. Там же, 1930, травень-червень.

Ярошевич, Андрій Іванович. Капіталістична оренда на Україні за польської доби. „Записки Соц.-економ. Від. ВУАН”, V-VI, 1927. Нариси економічного життя України. Там же, т. VIII, 1928. З економіки птахівництва в районі південно-західної залізниці. „Праці Комісії Народн. Господарства”, 1928, в. I. Історія пота-

шової промисловости України. (Залишилася після арешту А. Ярошевича незакінченою. В ній було 6 томів).

Ясинський, Микола. До питання про початки української преси. „Бібліол. Вісті”, 1923, 4. Головні моменти з історії української бібліографії. „Бібліотечний Збірник” III, К., 1927. Бібліографічна робота на Радянській Україні. „Журнал Бібліотекознавства і Бібліографії”, I, К., 1927, за 1927-1928 рр.

Юринець, Володимир Олександрович. Хвильовий як прозаїк. „Червоний Шлях”, I, 1927. Из сучасної буржуазної соціології. „Прапор Марксизму”, 1928, I. Останнє слово ревізіонізму Кавтського. Там же, 1928, ч. 2. Лірика П. Тичини. Харк., 1928. Нотатки мандрівника. Подорож М. Яворського та В. Юринця на тиждень радянської історії в Берліні. „Критика”, 1928, 4.

Юркевич, Віктор Дмитрович. Розшуки в Новгород-Сіверщині. „Звідомлення за археологічні досліді 1925 р.”. К., 1926. Селянські переходи та пограничні комісії в кінці XVIII ст. „Зап. Істор.-Філол. Від.”, ч. VIII, 1926. До студій М. Максимовича з історії старого Києва. „Київ та його околиця”, К., 1926. Звинородщина XV-XVI ст. „Істор.-Географ. Збірн.” I, 1927. Київський перепис 1666 р. „Україна”, 1928, ч. 3. Українська еміграція на Схід і заселення Слобожанщини. К., 1931.

ДОДАТОК Ч. 3

СПИСОК

ВИДАНЬ АКАДЕМІЇ НАУК, ЗНИЩЕНИХ В 1930-их РОКАХ

I. Історично-філологічний відділ

1. „Записки історично-філологічного відділу”, книга XXVI-XXVII, за ред. А. Ю. Кримського. В ній були між іншим такі статті: 1. І. Борщак. „Слідами гетьмана К. Розумовського по Франції”. 2. О. Оглоблин. „Мануфактура на Правобережній Україні XVIII ст.” 3. Рецензії: Н. Полонська-Василенко на книжки Д. І. Яворницького: „Степова Україна”, збірник матеріалів, та „Дніпрові пороги”. Цей том подвійний, цілком зладжений до випуску, був знищений у зв'язку з арештами року 1929 в справі СВУ. Замість нього надруковано інший, за редакцією акад. М. С. Грушевського, за нумерацією знищеного. Він містив праці „Історичної секції ВУАН”.

2. „Історично-географічний Збірник”, т. V, під ред. О. С. Грушевського.

3. „Праці комісії для вивчення соціально-економічної історії України”, під головуванням акад. Д. І. Багалія, т. II 1931-1932. В цьому томі були такі статті: 1. Акад. Д. І. Багалія. „До історії освіти на Україні”. 2. М. Гніпа. „Про перебування М. Драгоманова в гімназії (власне про педагога Строніна). 3. Г. Є. Жураківського: „Полтавська Стара Громада”. 4. М. В. Горбаня: „Пасквіль на Павла I”. 5. Д. Ф. Соловія: „Харківський ринок”. 6. О. Д. Татарінової-Багалій — про військові поселення. Закінчений друком том був знищений в 1933 році. Коректурний примірник його зберігався в бібліотеці Н. Полонської-Василенко.

4. „Біографічний словник українських діячів”, т. I, літери А — Б, зладжений до друку керівником Комісії М. М. Могилян-

ським. Перші аркуші були надруковані. Знищений в 1933 році.

5. Збірник: „Полуднева Україна” — за редакцією акад. М. С. Грушевського — складений за зразком збірників „Київ та його околиця” та „Чернігів і Лівобережжя”; в ньому були статті з геології (акад. П. А. Тутковського), антропології, етнографії, історії, мистецтва, фолкльору Полудневої України. З більших статей були: М. С. Грушевського, І. П. Крип’якевича („Полуднева Україна за Хмельниччини”), О. В. Шамрая, М. М. Ткаченка, Н. Д. Полонської-Василенко („Втікачі на Полудневій Україні в XVIII ст.”) та інших авторів. Цінність Збірника збільшували цінні мапи та малюнки. Збірник штучно затримували в видавництві „з технічних причин”, а коли почалося переслідування М. С. Грушевського та його школи, — знищили.

6. Збірник „За сто літ”, за редакцією акад. М. С. Грушевського, том VII. Цей том, зброшурований в обгортці, довгий час валявся на підвіконню Конференц-залі Академії Наук, а потім зник.

7. „Український археографічний збірник”, том IV — готовий до виходу в світ.

8. „Український архів”, т. II, в якому надруковано „Коденську книгу”, зладжену до друку І. Ю. Гермайзе; вийшла без його передмови, приміток і навіть без прізвища редактора (після засудження О. Ю. Гермайзе в зв’язку з процесом СВУ).

9. „Українські думи”, за редакцією К. М. Грушевської, т. II. По виході в світ вилучений з продажу.

10. „Генеральне слідство про маєтності Полтавського полку” — зладжене до друку.

11. „Збірка документальних архівних матеріалів до історії України XVII ст.”, зладжена до друку д-р Б. Герасимчуком; розпочата друком.

12. Акад. М. С. Грушевський: „Історія української літератури”, розпочато друком і знищено — тт. VI і VII. Збереглася машинописна копія, яку зладила до друку К. М. Грушевська року 1937. Доля її, після заслання К. М. Грушевської, не відома.

13. О. П. Оглоблин: „Нарис історії української фабрики. Крипацька фабрика”. Весь наклад видання знищено в 1931 році.

14. О. П. Оглоблин: „Історія металургії Правобережного Полісся XVI-XVIII ст.” Знищено в 1937 р.

15. „Матеріяли історично-економічної експедиції 1932”. Зла-

джені до друку проф. О. П. Оглоблиним в 1933-34 рр. Видання містило матеріяли, зібрані в 1932 р., з фото, малюнками, кресленнями, що їх поробив талановитий етнограф Б. К. Пилипенко (згодом засланий) та велику вступну статтю керівника експедиції О. П. Оглоблина: „Історичний нарис розвитку промисловости Правобережного Полісся”, його ж історичні нариси всіх підприємств залізорудної, скляної (гутницької), порцеляно-фаянсової, паперової, суконної й мідно-ливарної промисловости, що їх обстежила експедиція.

16. „Україна”, т. 43, 1933 р.

17. В. А. Камінський: Монографія з галузі етнографії Правобережної України (точніше назви не пригадую), за яку автор одержав золоту медаль. Знищена під час арешту автора в 1934.

18. С. О. Підгайний. „Робітництво Бахмутських і Торських соляних заводів XVII-XVIII ст.” Археографічна збірка на підставі вивчення заводських архівів.

19. В. О. Фесенко: „Робітництво старого Луганського заводу”.

20. І. І. Кравченко: „Нарис з історії польського повстання 1830-1831 рр.” Року 1927, в зв'язку з ювілеєм акад. Д. І. Багалія, уряд УРСР ухвалив видати повну збірку його наукових творів з доповненнями. Мало видати Державне Видавництво України (ДВУ); в 1930 році воно відмовилося видавати їх, і праці було передано Видавництву Академії Наук, цілком підготовлені до друку О. П. Оглоблиним та Н. Д. Полонською-Василенко. То були:

21. Акад. Д. І. Багалій: „Історія Слобідської України” (значно поширена на бажання автора Б. О. Барвинським); зладжена до друку Н. Полонською-Василенко.

22. Акад. Д. І. Багалій: „Історія Полудневої України”. (Доповнена і перероблена Н. Д. Полонською-Василенко на бажання автора стаття: „Заселення Південної України”).

23. Акад. Д. І. Багалій: „Історія України”, т. I. Перероблене і доповнене видання Д. І. Багалія „Нарис історії України на соціально-економічному ґрунті” — на бажання автора перероблене О. П. Оглоблиним.

24. Акад. Д. І. Багалій. „Українська історіографія XIX-XX ст.” (значно поширена О. П. Оглоблиним історіографічна частина „Нарису історії України”).

Всі ці монографії загинули у Видавництві в рукописах.

25. Н. Д. Полонська-Василенко. „Заселення Південної України в XVIII ст.” — на підставі архівних джерел. (Знищено в 1941 р.; текст з цінними мапами).

26. Н. Д. Полонська-Василенко. „Робітництво Києво-Межигірської фаянсової мануфактури”. На підставі багатих архівів Києво-Межигірської фабрики та архівів Ленінграду.

II. Соціально-економічний відділ

1. „Записки Соціально-економічного відділу”, том VII, під редакцією Голови відділу акад. М. П. Василенка. Закінчений друком в 1930 році, не вийшов у світ і був знищений в 1933 році.

2. „Праці Комісії для виучування історії західно-руського та українського права”, під головуванням акад. М. П. Василенка, вип. VII (випуск VIII вийшов раніше). В ньому містилися розвідки: М. О. Максимейка — про „Руську Правду”; І. Ю. Черкаського: „Стародубовський вількер” — дуже цінний варіант Магдебурзького права, пристосований до українських умов; М. Є. Слабченка: „Феудалізм на Україні”. Книга мала вийти в 1929 році, але арешт М. Є. Слабченка в зв’язку з процесом СБУ спричинив затримання книги. Після засудження Слабченка партія поставила вимогу: замінити його статтю статтею іншого автора, але такого ж розміру, і передрукувати протоколи, де згадувалося його прізвище. Коли замінено було статтю М. Є. Слабченка статтею П. К. Сосенка — „Каптурові суди на Україні” — Сосенка було заарештовано, і почали шукати третього автора. А тим часом книгу знищено. Унікальні примірники двох згаданих видань зберігалися в бібліотеці акад. М. П. Василенка.

3. „Збірка грамот Магдебурзького права на Україні”, том I. Грамоти було зібрано членом Комісії В. О. Романовським; загальна редакція й обширна передмова були акад. М. П. Василенка. Видання мало містити кількасот грамот, значна частина їх ще не була видана. Надруковано 3 аркуші, але на цьому друкуванні припинилося. Загинув і рукопис.

4. „Словник історії українського права”. Протягом 10 років всі співробітники Комісії брали участь в складанні цього Словника, під керівництвом члена І. Ю. Черкаського. В 1930 році розпочато було систематизацію карток і переписування їх. Коли Комісію ліквідовано, — все майно її передано до різних установ: рукописи — частину до Рукописного відділу ВБУ, частину —

до головного приміщення ВБУ; проте слідів Словника не знайдено. Були чутки, що картки просто розсипали під час перенесення. Так загинула праця багатьох дослідників.

5. „Праці Комісії звичасвого права”, за ред. А. Є. Кірстера, т. VII.

6. Акад. К. Г. Воблий. „Історія цукробурякової промисловости України”, т. IV.

7. Л. О. Окіншевич. „Значне військове товариство в Україні — Гетьманщини і XVII-XVIII ст.”; цю працю ВУАН мала видати в 1932 році. Припадково примірник цієї праці зберігся в автора.

8. А. І. Ярошевич. „Історія поташної промисловости на Україні”. Величезна праця, кількатомова.¹⁾

Початок війни 1941 р. відзначився в Академії Наук гарячковою працею: нищили й палили рукописи в видавництві, в архівах Комісій, плани, карти, фото, малюнки. Підрахувати, що саме було знищено, а що вивезено до Уфи, за умов емігрантського життя не можливо.

) Н. Полонська-Василенко. Видання Всеукраїнської Академії Наук у Києві, знищені большевицькою владою. „Українські Бібліологічні Вісті”, УВАН, Авґсбург, 1949, стор. 51-66.

Олександр Оглоблин. Про деякі загублені праці й видання Всеукраїнської Академії Наук у Києві. „Науковий Збірник УВАН”, США, 1953.

ПІСЛЯСЛОВО

В цьому стислому нарисі зроблено спробу освітлити становище представників історичних наук в Україні: разом із стислими характеристиками окремих осіб дано список репресованих різними способами та список знищених праць. Всі ці відомості не можна вважати за вичерпні. Доля більшості репресованих не відома, й ледве чи будуть оголошені матеріяли з приводу їх долі. Тільки випадково довідуємось ми про долю деяких із репресованих. Багато дав С. Підгайний у своїх книжках „Недостріляні” та „Інтелігенція на Соловках”. Випадковий сусіда по Ярославському ізолятору М. Татусь подав відомості про ув'язнених у зв'язку з процесом СВУ. Пацієнт лікарні в Мюнхені на Швабінгу розповів своїм сусідам про розстріл Л. М. Старицької-Черняхівської та О. М. Степенка в Дарниці, під час евакуації Києва. Найцінніші відомості можуть мати ті, що перебували з репресованими істориками в таборах й опинилися у вільному світі. В поемі Юрія Клена „Прокляті роки” присвячено кілька рядків молодому історикові Іванові Даниловичу Манзюкові, співробітникові Археографічної комісії ВУАН: в пивниці ЧЕКА в Полтаві, в тій камері, де засуджені на смерть чекали останнього часу, прочитав Клен такі рядки: „Сьогодні вмру за тебе, мій народ. Іван Манзюк”. Страшні, короткі слова... Як промінь, освітлюють вони ту темряву безодні, в яку скидав комуністичний уряд тих, хто хотів жити для свого народу. Нарешті дійшла до нас вістка, що деякі репресовані науковці повернулися із заслання після амністії, перенісши тяжкі тортури та втративши свої рукописи й матеріяли, над якими працювали іноді протягом цілого життя. Їх поворот не перешкоджає нам вважати їх і зараз за жертви комуністичного режиму.